

אברהם רינגל

עת לדבר

"עת לחשוד ועת לדבר" קהלת ג' 7

סיפור חיי

רמלה
תשס"ג 2003

Abraham Ringel

AND A TIME TO SPEAK

Ecclesiastes 3: 7

The Story of My Life

על הכריכה: צילום משנת 1991, בעת ביקור שורשים בכפר הולדתי.
על השלט כתוב באוקראינית שם הכפר, פִּילְצָה זלוֹטָה.

הספר ראה אור בסיוע:

יד ושם - רשות הזיכרון לשואה ולגבורה
הקרן לתמיכה בספרי זיכרונות של ניצולי שואה

רשת קניוני עזריאלי, מרכז עזריאלי ו-IC מקבוצת עזריאלי
התכנים, הנתונים והעריכה הם על אחריות המחבר

הדפסה ראשונה: ניסן תשס"ג, אפריל 2003
הדפסה שנייה: חשוון תשס"ד, נובמבר 2003

ניתן לקרוא את הספר באתר: www.ringel.co.il/book

עריכה והפקה: בת-עמי מלניק ☎ 08-9263396
תיעוד תולדות חיים WWW.TOLDOT.CO.IL

כל הזכויות שמורות © לאברהם ושושנה רינגל
רח' בורוכוב 21 רמלה, טל. 08-9221692

לזכר הוריי,
אבי, יצחק בן אברהם דוד רינגל,
אמי, פסיה בת בנימין הלוי לבית ליבלינג,
לזכר משפחות רינגל וליבלינג
שפה רבים מבניהן ובנותיהן נספו בשואה.
לזכר הקהילה היהודית במחוז בוך־שצוב וסביבותיה שהייתה ואיננה.
ואחרונה חביבה לזכרה של אחותי מלכה ז"ל.

מוקדש באהבה:
למשפחתי היקרה,
לרעייתי שושנה, לבתי פסיה, לחתני יעקב, לבני אבי, לכלתי בת-שבע,
לנכדות: מיכל ולבעלה עופר, תימור ולבעלה רועי, ולשרון
לנכדים: נדב ושי, לנינה מאיה, ולדורות הבאים.

תוכן העניינים

7	פתח דבר
9	ילדותי בכפר
19	תנועות נוער
20	רוחות מלחמה
22	החיים תחת המשטר הקומוניסטי
25	הגרמנים כובשים את אוקראינה
26	זמן המעבר ללא שלטון
27	גירוש יהודי הונגריה מקרפוטו-רוס
29	מלאכת ההישרדות
29	תחת השלטון הנאצי
32	המעבר לעיר קורולובקה
34	האקציה בקורולובקה
35	בגטו טלוסטקה
36	במחנה ליסובצה
38	מחלות ומוות בגטו טלוסטקה
39	האקציה בטלוסטקה
42	מחנה ליסובצה אחרי האקציות
45	חג השבועות תש"ג (1943) - האקציה האחרונה
45	חיסול המחנות
47	הימים הנוראים תש"ד (1943)
51	סתיו ותחילת החורף 1943/4
53	חזרה למחנה ליסובצה
55	החזית מתקרבת
64	התלאות שלאחר המלחמה
65	התבססות בעיר בורשצוב
72	הדרך הארוכה ארצה
84	אנו באנו ארצה
86	משואה לתקומה
98	מפעל חיי "א. רינגל מפעלי מתכת בע"מ"
105	לזכר אחותי מלכה שטיינבך לבית רינגל
106	ביקור שורשים באוקראינה
111	הנצחה וזיכרון
118	נר זיכרון ליהודי פילצה זלוטה
120	אפילוג
122	מפה – בורשצוב וסביבותיה

פתח דבר

כבר שנים אחדות אני מתלבט כיצד להעלות את זיכרונותי על הכתב. היו שנים שבהן לא דיברנו על מה שעבר עלינו במלחמת העולם השנייה. הייתה זו תקופה מלאת ייסורים ואכזרית, שבמהלכה נחרבה יהדות אירופה. אולי רציתי לשכוח ולהשאיר מאחוריי את שנות הסבל. אולי חשבתי שפה בישראל כמעט לכל אחד יש סיפור משלו, והצעירים יהיו חסרי סבלנות לשמוע את סיפורי השואה. אולם כאשר התחילו בבתי הספר לגלות סקרנות ולשאול שאלות, החלטתי להעלות את הדברים על הכתב.

סיפורי הוא גם סיפורה של רעייתי שושנה ושל רבים מבני דורי, ניצולי השואה, שחטאנו היחיד (בעיני האוקראינים והגרמנים ומשתפי הפעולה עמם), היה עצם השתייכותנו ללאום היהודי. רבים, ואני בתוכם, קמנו לאחר המלחמה, עלינו ארצה ופה השתקמנו ומצאנו את אושרנו.

לא באתי ללמד היסטוריה, רציתי רק לאפשר בספרי הצצה נוספת על התקופה החשוכה ביותר בתולדות עמנו. מה ידעו נכדיי על הקהילה היהודית בכפר הולדתי בילצה זלוטה? אילו גזרות נגזרו עלינו עם תחילת הכיבוש הגרמני? כיצד ניצלה אמי בעת האקציה בגטו טלוסטה? ואיך בניתי מזקקה לוודקה שייתכן כי הצילה את חיי? על חלק מהשאלות עניתי בספר, ועל רבות אחרות אין לי תשובה.

"גם סיפור הוא מצבה" כתב המשורר נתן יונתן באחד משיריו. לכן כשאין מצבה, אין קבר שניתן להניח עליו אבן או פרח, ישמש הסיפור שלי מעין מצבה לאנשי בִּילְצָה זְלוֹטָה. כדי להנציח את אלה שנספו ואת המעטים ששרדו, רשמתי בסוף הספר את שמותיהם. מאה שלושים וחמישה יהודים גרו בכפר לפני המלחמה ורק תשעה-עשר ניצלו. קצרו המילים מלתאר את הטרגדיה. אני זוכר כל אחד ואחת מיהודי הכפר. והרי כל המאבד נפש אחת מישראל כאילו איבד עולם מלא (סנהדרין ד, ה).

כתבתי את הספר מתוך כבוד וגעגועים להוריי שחינכו אותי להאמין בכוחותיי ולא לאבד תקווה. בִּנְס שרדתי, ולשמחתי הצלחתי להגיע לגיל גבורות וליהנות מהזרעים שזרענו. הילדים והנכדים של בני דורי הם התשובה המתוקה והניצחת שלנו לשונאי ישראל שרדפו אותנו וקמו עלינו לכולותנו. לזכר הנספים, ובעיקר למען הדורות הבאים, העליתי על הכתב את סיפורי.

אברהם דינגל
רמלה

ילדותי בכפר

נולדתי בכפר בִּילְצֶה זְלוֹטָה (Bileze Zlote) במחוז בּוֹרְשֶׁצ'וֹב שבמזרח גליציה. כיום נמצא הכפר באוקראינה, אולם בילדותי היה בשליטת פולין. כחמישים ק"מ דרומה ממנו עבר הגבול עם רומניה (בוקובינה), כחמישים ק"מ מזרחה ממנו נמצא הגבול עם רוסיה.

באזור זה שבמזרח גליציה, בגבול רומניה, חיו עד פרוץ מלחמת העולם השנייה כחצי מיליון יהודים. הם ניהלו חיי תרבות, דת ורוח עשירים. רבנים גדולים, סופרים ומשוררים צמחו שם, ביניהם הסופר הידוע, חתן פרס נובל לספרות, ש"י עגנון, שנולד בעיירה בּוֹצ'אץ', לא הרחק ממקום הולדתי.

במזרח גליציה היו בתי כנסת שהשתייכו לפלגים שונים: חסידי בעלז, חסידי צ'וֹרְטָקוֹב, חסידי גור, וגם בתי מדרש כלליים. כן פעלו שם כמה תנועות נוער ציוניות: 'הפועל המזרחי', 'החלוץ', 'בית"ר' ו'השומר הצעיר'. חברים מתנועות אלה עלו לארץ עוד לפני המלחמה. ארץ ישראל מוזכרת בתפילות פעמים רבות, אנשים דיברו וחלמו עליה. על המצבות בבית הקברות היהודי חקוקים סמלים מהארץ, כמו ענפי זית, לכן אין פלא שהציונות שבתה את לבם של הצעירים והיו אף מבוגרים שהתלהבו מרעיון השיבה לציון.

הכפר שבו נולדתי שוכן בעמק יפה וירוק, מוקף הרים ובמרכזו עובר נהר ששמו סֶרֶט (Seret). הנהר חוצה בצפון גם את עיר טְרַנוֹפּוֹל

ונשפך אל הנהר גדול דְּנִיסְטֵר (Dniester), שהיה בעת ההיא הגבול שבין פולין לרומניה. הנהר סרט חצה את הכפר לשניים והמעבר מגדה לגדה היה על גשר מעץ. בחורף היה הנהר קופא ושכבת הקרח הייתה כה עבה, עד שאפשר היה לעבור עליו בסוסים ובמזחלות. היו גם אמיצים שהיו שוברים את הקרח בכדי לטבול במים שמתחתיו. שלג רב ירד בחורף באזור שלנו, לפעמים הגיע עד לגובה של שניים או שלושה מטרים. הטמפרטורות היו צונחות ל- 10°C (עשר מעלות מתחת לאפס), והיו פעמים אחדות שצנחו אף ל- 25°C . בימים כאלה לא הלכנו, לשמחתנו, לבית הספר. כשעלתה הטמפרטורה במעט היינו יוצאים החוצה וגולשים, עולים בהר כשניים או שלושה ק"מ ומשם יורדים בגלישה מהירה כלפי מטה. בנינו בובות בשלג ופסלים ונהנינו מהמעטה הלבן שכיסה את האזור כולו.

בבוא האביב נמס השלג, הקרח נשבר והנהר עלה על גדותיו. כמעט כל שנה, בשל הלחץ הכבד, היה הגשר מתמוטט. הדבר גרם לנתק בין שני חלקי הכפר, וכדי לעבור מגדה לגדה בנו רפסודה גדולה ודרכה היו עוברים ומעבירים סוסים ועגלות. חלפו חודשים אחדים עד שהגשר תוקן. באביב החלה פריחת פרחי הבר המרהיבים, ואנשי הכפר היו יוצאים מבתיים ליהנות מיפי הטבע ולנשום אוויר צח.

בִּילְצָה זְלוֹטָה היה כפר גדול, כשלושת אלפים וחמש מאות תושבים גרו בו, וביניהם קהילה שמנתה מאה שלושים וחמישה יהודים. שאר תושבי המקום היו אוקראינים ומעט פולנים. האוקראינים חיו על אדמתם במשך דורות רבים.

בִּילְצָה זְלוּטָה הִיָּה מוֹקֶף בַּכִּפְרִים קִטְנִים מִמֶּנּוּ, וּבְכָל כֶּפֶר גֵּרוֹ יִהְיוּ בּוֹדְדִים. הַכֶּפֶר שֶׁלָנוּ שִׁמַּשׁ כְּמִרְכֵּז לְצוּרְכֵי דָת. יְהוּדֵי הַסְּבִיבָה בָּאוּ לְהִתְפַּלֵּל אֲצֵלָנוּ וּקִיבְלוּ שְׁחִיטָה כְּשֶׁרָה מִהַשּׁוּחֵט שֶׁלָנוּ - אֲלֵיֶזֶר קֶאֱוֹפֶמָן ז"ל. בַּכֶּפֶר שֶׁלָנוּ הִיָּה בֵּית תְּפִילָה "הַקְּלוּיִז"¹. הוּא טִבֵּעַ בַּמִּידָה רַבָּה אֶת סִגְנוֹן הַחַיִּים. בִּימֵי שַׁבָּת, חָג וּמוֹעֵד הָיוּ מִגִּיעִים יְהוּדֵי הַסְּבִיבָה וְיִהוּדֵי הַכֶּפֶר לְבוֹשִׁים בְּמִיטָב מַחְלְצוֹתֵיהֶם, וְשֶׁרָרָה אוֹוִירָה חֲגִיגָתָהּ וּמִיּוֹחַדָּתָהּ.

הַקְּהִילָה הִיָּתָה קִטְנָה אֲבָל כּוֹלֵם שִׁמְרוּ שַׁבָּת וְחֲגִים. עַל אֶף קִשְׁיֵי פֶרְנִסָּה שֶׁהֶעִיקוּ בְּמִשְׁךְ הַשָּׁבוּעַ, לֹא הֶעֱזָ יְהוּדֵי לִנְסוּעַ בַּשַּׁבָּת אוֹ לְהַצִּית אֵשׁ. חֻקִּים וּמִצְוֹת נִשְׁמְרוּ בַּקִּפְדָּנוֹת דּוֹרֵי דוֹרוֹת. הַחַיִּים הַיְּהוּדִיִּים בַּכֶּפֶר שֶׁלִּי דּוֹמִים לְסִיפּוֹרִים שֶׁכָּתְבוּ סוֹפְרֵי יְהוּדִיִּים אַחֲדִים וּבְמִיּוֹחַד שְׁלוֹם עֲלֵיכֶם. בְּאַחַד מִסִּיפּוֹרָיו מֵתָאֵר שְׁלוֹם עֲלֵיכֶם תִּיאוֹר שֶׁנִּדְמָה בְּעֵינַי כִּאִילוּ נִכְתַּב עַל בִּילְצָה זְלוּטָה. "לְהַרְוִיחַ לְיוֹם הַשַּׁבָּת - זֶה מִשָּׂא-נֶפֶשׁ כָּל הַיָּמִים. כָּל מֶה שֶׁהַכְּתָרִיאִלִּים טוֹרְחִים, אֵינָם טוֹרְחִים אֲלֵא לְכַבּוֹד הַשַּׁבָּת. בְּכָל יָמוֹת הַחֹל הֵם עוֹבְדִים בְּזִיעַת אִפְיָהֶם, מִפְּרָכִים גּוֹפֶם בְּכָל עֲבוּדָה קָשָׁה, מַעֲנִים נֶפֶשׁ בָּרֶעֱב, מוֹנְעִים לֶחֶם מִפִּיהֶם וּמִפִּי בְּנֵי-בֵיתָם, וּבִלְבָד שִׁיעֲשׂוּ שַׁבָּתָם כִּהְלָכָה. וְאַמֵּנָם, בְּהַתְקַדֵּשׁ יוֹם הַשַּׁבָּת בְּכַתְרִיאֲלִיבְקָה - וְקִפְרָה יְהוּפִיץ, וּבּוֹשָׁה אוֹדִיסָה מִפְּנִיָּה, וְאַפִּילוּ פֶּאֲרִיז כְּקִלִּיפַת הַשּׁוֹם הִיא לְעוֹמֶתָהּ. אִמְרוּ עֲלֵיהֶם, עַל הַכְּתָרִיאִלִּים: מִיּוֹם שֶׁנִּבְנְתָה כְּתָרִיאֲלִיבְקָה לֹא נִמְצָא יְהוּדִי בְּתוֹכָהּ, שִׁירֶעֱב לֶחֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת. וְכִי רָאִיתָ מִימֶיךָ אָדָם מִיִּשְׂרָאֵל, שֶׁאֵין לוֹ דָּגִים

¹ קְלוּיִז - בֵּית תְּפִילָה בִּיִּידִישׁ.

בשבת? ואם דגים אין לו, הרי יש לו בשר. ואם בשר אין לו, הרי יש לו דג מלוח. ואם דג מלוח אין לו, הרי יש לו חלה. ואם חלה אין לו, הרי יש לו פת קיבר ובצלים. ואם פת קיבר אין לו – ילך וישאל מאת שכנו. ביום-השבת הבא ישאל שכנו מאתו"².

האוקראינים בפילצה זלוטה וסביבותיה היו רובם כפריים ועסקו בחקלאות, עיבדו שדות חיטה, תירס, דגן וכדומה. האדמה הייתה פורייה וטובה לעיבוד. רבים מהם החזיקו משק חי, גן ירק וכמה עצי פרי. היהודים, שלא הורשו לרכוש קרקעות, עסקו בעיקר במסחר והיו בעלי מלאכה: חייטים, נגרים, סנדלרים, מסגרים, פחחים, ספרים. מטבע הדברים התפתחו קשרי מסחר בין היהודים לגויים. עוד בילדותי שמעתי ביטוי אנטישמי שנהגו הגויים לומר: "יהודי לא אוכל ארוחת בוקר לפני שרימה גוי, רק אז הוא אוכל בנחת". רוב הכפריים היו חסרי השכלה ובעלי דעות קדומות כלפי היהודים.

הגברים במשפחתי היו אנשים חרוצים, וגם הגויים החשדניים ביותר נתנו בהם אמון. אבי, יצחק רינגל, היה אדם טוב לב, שקט והגון, כל אנשי הכפר אהבו והעריכו אותו. הוא היה פחח, ייצר כלים שונים וכיסויי גגות מפח. בימות הקיץ הוא העסיק עוזר שבא מבחוץ להתפרנס.

² מתוך: "עיר הכתריאלים", כתבי שלום עליכם, מנחם מנדל, כרך חמישי "כתריאלים" תרגום: י.ד. ברקוביץ, הוצאת "דביר". ת"א תשי"ט 1959, מהדורת דבר, עמ' יא-יב.

בכפר שלנו, בארמון גדול, התגורר פריץ עשיר מאוד, ספִּיֶהָא (Sapieha) שמו. בבעלותו הייתה חווה גדולה ורוב השדות והיערות היו שייכים לו. הפריץ סיפק תעסוקה לכפריים בסביבה וגם אבי נתן שירותי פחחות לארמון. סבי בנימין ליבלינג, והדודים שלי, אחי אמי, ישראל ויהושע ליבלינג, היו סוחרי בהמות ובעלי אטליז. בילדותי אהבתי להצטרף אליהם ולנסוע עִמָם בעגלה רתומה לסוס. משפחתי מנתה ארבע נפשות: אבי יצחק דינגל, אמי פסיה לבית ליבלינג, אחותי מלכה, שהייתה מבוגרת ממני בשנה וחצי, ואנוכי. אחותי נולדה בינואר 1921, ואני ביוני 1922.

סבי,
בנימין ליבלינג,
אביה של אמי.

אבי, יצחק בן אברהם דוד רינגל, נפטר בבילצה זלוטה, ה' בניסן תרצ"ט, מרץ 1939, בהיותי בן שבע-עשרה. אמי, פסיה רינגל לבית ליבלינג, נפטרה בארץ, י"ג בניסן תש"י, 1950.

על אף שחלפו שנים רבות מאז שנפטרו הוריי, נחקקו בזיכרוני אהבתם ומסירותם אל אחותי ואליי. זכרם לא ימוש מלבי לעד. הם חינכו אותנו לאהבת הזולת, לחריצות, להפנמת ערכים יהודיים כמו גמילות חסדים, מתן בסתר, וכן לאמונה בדת ישראל ובארץ ישראל. צר לי על כך שאבי לא זכה להגיע ארצה, שהרי היה ציוני בהשקפת עולמו. לזכרם אני אומר קדיש ומדליק נר נשמה ביום השנה למותם.

אחותי מלכה ואני, היא כבת שבע ואני צעיר ממנה בשנה וחצי.
צולם בבילצ'ה זלוטה בשנת 1928.

ישראל ליבלינג, אחיה של אמי. נספה בשואה עם אשתו בלומה ושני ילדיו ליאון (לונה) וטוניה (טאובה).

יהושע ליבלינג, גם הוא אחיה של אמי. נספה עם אשתו פרומה ושני ילדיו בינה ואליעזר.

איש לא ניצל משלוש המשפחות.

איז'ו (יצחק) רוזנבלט, בן דודי, בנה של שיינצע אחות אמי. היה בן גילי. נספה באקציה בכרך'שצוב באביב 1943, עמו נספו גם הוריו ואחותו טוניה.

אני בנעוריי, כבן שש-עשרה. צולם בכפר הולדתי בילצה זלוטה בשנת 1938.

רוב יהודי הכפר היו יהודיים דתיים וגידלו את ילדיהם לתורה ולעבודה. בכל משפחה השתדלו ההורים לאפשר לילדיהם, נוסף על לימוד מקצוע ומציאת פרנסה, לעסוק גם בלימוד יידיש, עברית ובלמוד התורה. רמת הלימודים הייתה גבוהה וההורים העסיקו את טובי המורים. אני למדתי את האלף-בית העברי כבר בגיל שלוש או ארבע. אל ביתנו היה מגיע רבי ומלמד אותי. כשהגעתי לגיל חמש התחלתי ללמוד חומש, ולרגל האירוע נערכה חגיגה. בשבת, לאחר התפילה ב"קלויז", הוזמנו המתפללים לביתנו לסעודה גדולה. חבר שלי, שהיה גדול ממני בשנה, הניח את ידיו על ראשי ובירך אותי "יברכך השם וישמרך, יאיר השם פניו אליך ויחונך, ישא השם פניו אליך וישם לך שלום". לאחר מכן קראתי בקול רם את פרשת השבוע. אז שתו כולם לחיים, סעדו סעודה ושרו שירים. אירוע זה נחרט היטב בזיכרוני.

כשבגרנו למדנו גמרא ותוספות. סדר היום של ילד יהודי בפילצה זלוטה היה כדלקמן: בבוקר למדנו בבית ספר יסודי כללי יחד עם האוקראינים משעה שמונה עד לשעה אחת בצהריים. רוב הלימודים היו בשפה האוקראינית וחלקם בפולנית. מהשעה שתיים אחר הצהריים ועד שמונה בערב למדנו ב'חדר'. שפת התנ"ך "לשון הקודש" תורגמה ליידיש. כך למדנו כ-12 שעות ביום ושלטנו בארבע שפות: אוקראינית, פולנית, יידיש וגם עברית. המורה לעברית, יהודי בשם שֶׁלֶק, נהג לביים הצגה לקראת חג הפורים. ההצגה, כולה בעברית, העלתה את סיפור המגילה, המלך אחשוורוש ואסתר המלכה,

השרים ואחשדרפנים. אני שיחקתי את תפקיד מרדכי היהודי וכשעליתי על הבמה הצגתי את עצמי במילים הבאות: "הננו בני עם נכר, נזיר אלוהים אנוכי, ויין אל פי לא יבוא. אני איש יהודי כשר, דובר אמת בלבבי לומד תורה ומתפלל...".

בל"ג בעומר היינו יוצאים עם הרבי לטיול מחוץ לכפר. כל אחד הביא עמו כיבוד, ובטבע, למרגלות ההרים, היינו פורשים שמיכות, עורכים סעודה משותפת, שרים ורוקדים.

תנועות נוער

מבלי להפריע לאורח החיים הדתי, פעלו בכפר שתי תנועות נוער ציוניות: בית"ר וגורדוניה. תחילה הלכתי לגורדוניה ואחר כך לבית"ר. בשתי התנועות שוחחו עמנו המדריכים על בניית מולדת לעם ישראל בארץ ישראל, סיפרו לנו על הארץ, הרצו על החייאת התרבות העברית, עבודה עצמית, הגשמה וחלוציות. בבית"ר סיפרה לנו המדריכה, אתל ריינשטיין, על גבורתו של טרומפלדור ועל משנתו של ז'בוטינסקי. כל פעולה הייתה מלווה בריקודי הורה ובשירים. לעתים ערכנו מסיבות ויצאנו לטיולים. למרבה הצער, גם אתל ריינשטיין, מדריכתי, נספתה בשואה.

הפעילויות האלה יצרו קשר מיוחד בין בני הנוער והגבירו את הגעגועים לארץ ישראל. יש לציין שהנוער היהודי היה תמיד מאורגן ופעיל יותר מהנוער הנוצרי, אולי משום שהרגשנו זרים על אדמה שאינה שלנו. דיברנו על הגלות וחלמנו על יום, שאולי יבוא, שבו נגיע לארץ אבותינו.

רוחות מלחמה

אבי, יצחק רינגל ז"ל, נפטר אחרי מחלה קשה במרץ 1939, בחודש ניסן. הייתי בן שבע-עשרה במותו ועול הפרנסה נפל על כתפיי. אולם בהיותי מיומן בפחחות פרנסתי את משפחתי בכבוד. נותרנו רק שלושה: אמי, אחותי ואני.

עד לשנות השלושים התנהלו החיים בכפר על מי מנוחות. אולם ככול שהלך והתחזק מעמדו של היטלר בגרמניה, כך הלכה וגברה האנטישמיות גם אצלנו. חדשות לבקרים שמענו התבטאויות אנטישמיות כמו: "זידי דו פלשתינה" (יהודים לפלשתינה). במרץ 1938 סופחה אוסטריה לרייך הגרמני. בספטמבר 1938, בוועידת מינכן, הסגירו צרפת, בראשותו של דאלאדיה, ואנגליה בראשותו של צימברלין, את צ'כוסלובקיה לידי היטלר.

האוקראינים הלאומניים שאפו תמיד לקבל עצמאות וחלמו על כך עוד בהיותם תחת שלטונה של הקיסרות האוסטרו-הונגרית. לאחר מלחמת העולם הראשונה זכתה אוקראינה לתקופת עצמאות קצרה; אך מקץ כשנתיים חזרה להיות שדה קרב בין "הצבא האדום" ל"צבא הלבן". "העממים" (הסובייטים והפולנים), שבראשם עמד הגנרל סימון פטליוורה, התנגדו למהפכה הבולשביקית, הרבו שוד ורצח במתנגדיהם הקומוניסטים, ובייחוד ביהודים. כנופיות אלה הוסיפו על

התוהו-ובוהו ולבסוף סופח חבל הארץ הזה (מזרח גליציה) לפולניה³. שוב נאלצו האוקראינים הלאומניים לוותר על חלומם לעצמאות. לכן קריאתו של היטלר לגאווה לאומית נפלה על אוזניים קשובות והגויים נהגו לומר לנו: "חכו חכו, כשהיטלר יבוא - נגמור אתכם!" המצב החרף, החיים נהיו קשים משנה לשנה, הלאומנים האוקראינים ניהלו תעמולה אנטי יהודית. חרם הוטל על היהודים וקשרי המסחר הצטמצמו מאוד. פרנסתם של היהודים נפגעה. שמענו על אוקראינים שהתנפלו על היהודים, ניפצו שמשות בבתי יהודים, בזזו חנויות, ולפעמים הסתיים פוגרום כזה ברצח.

ב-1 בספטמבר 1939 פלש הצבא הגרמני לפולין וכבש אותה במלחמת בזק. החלה מלחמת העולם השנייה. יחידות הפרשים של הצבא הפולני המנוון לא יכלו לעצור את הטנקים הגרמניים החדשים. ורשה נכנעה, ותוך שבועות אחדים נכנעה פולין כולה.

באותה עת, במסגרת הסכם שנחתם בין גרמניה הנאצית לברית המועצות (הסכם מולוטוב-ריבנטרופ), כבשו הרוסים את דרום-מזרח פולין והצבא האדום נכנס לאזור שלנו. האוקראינים והפולנים היו מאוכזבים, מאחר שהיהודים נחשבו בעיניהם כמקורבים לקומוניסטים, הם נאלצו לוותר, בשלב זה, על תכניות הרצח שזממו לבצע נגד היהודים.

³ מתוך האנציקלופדיה העברית, ערך אוקראינה, כרך ב' עמ' 175-176.

החיים תחת המשטר הקומוניסטי

עם סיפוח האזור לברית המועצות הגיעו אנשי ביטחון של המפלגה הקומוניסטית לכפר. הם הלאימו את העסקים הפרטיים, ערכו רשימה של כל בעלי העסקים, "הבורגנים", והחרימו את רכושם. באישון לילה הגיעו אנשי ה-ק.וו.ד.⁴ לבתיהם של עשירי הכפר, שסומנו כ"מתנגדי המשטר הקומוניסטי", הורו להם להתלבש ושלחו אותם לסיביר. יהודים רבים היו ביניהם. מחסנים, סחורות ובתים הולאמו ל"טובת המפלגה". בשלטון הטרור הקומוניסטי בימיו של סטלין, לא היה צורך בהסברים נוספים.

נאמני המפלגה מונו לנהל את העסקים במקום הבעלים הקודמים. לפעמים זכו בתפקידים בכירים אנשים חסרי ידע רק בשל היותם נאמנים למשטר הקומוניסטי ונמנים עם "מעמד הפועלים". גם יהודים השתלבו באדמיניסטרציה החדשה, הן מפני שלא היו בעלי רכוש והן בזכות השכלתם.

הסובייטים התחילו להטיל גזרות ולהקשיח עמדות; כל פעילות פוליטית ודתית נאסרה. המוסדות היהודיים נסגרו. על הדודים שלי, בעלי האטליז, נאסר לשחוט שחיטה כשרה. הם המשיכו לעשות זאת בסתר, אולם הדבר היה כרוך בסכנת חיים.

⁴ נ.ק.וו.ד. - H.K.B.A. (N.K.V.D) באופן רשמי זהו המשרד לענייני פנים, אך למעשה כך נקראה המשטרה החשאית הסובייטית שהפכה אחר כך ל-K.G.B-ק.ג.ב.

בהתאם לרוח הדיקטטורה הסובייטית, חדרה גם אלינו התעמולה הקומוניסטית. קומיסרים פוליטיים נשלחו מטעם המפלגה לבתי הספר ולמוסדות ציבור כדי לשמור על נאמנות העובדים ולאמוד את מידת הפטריוטיות שלהם. רבים מתושבי הכפר נשלחו לקורסים, ושם שמעו מדי יום תעמולנים (פוליטרוקים) שעשו שטיפת מוח סובייטית. הפוליטרוקים דיברו בלהט על כך שרק הקומוניזם יביא עמו שוויון ואחוה, הם הטיפו לנאמנות מוחלטת למשטר ויצרו פולחן אישיות לסטלין שלא היה לו אח ורע בשום תקופה ובשום עם.

גם אחותי מלכה נשלחה לקורס למורים והחלה לעבוד בתור מורה. היא נדרשה כמובן להצטרף למפלגה ולקומסומוול⁵. אני נזהרת מאוד ולא נרשמתי לקומסומוול. לא האמנתי בקומוניזם וגם לא רציתי להרגיז את לקוחותי האוקראינים, מתנגדי המשטר, שהתפרנסתי מהם. לא פעם שאלו אותי אנשי המפלגה: "חבר רינגל, למה אתה לא נרשם לקומסומוול?" התחמקתי מתשובה. נהגתי לענות שאני לא מבין בזה. האוקראינים, שונאי הקומוניסטים, התייחסו אליי יפה, כאילו אני אחד משלהם. אולם המצב היה מסוכן וחששתי שמא יאשימו אותי כמתנגד למשטר הקומוניסטי.

מאחר שניהול המדינה הופקד בידי אנשי מפלגה לא מיומנים קרסה הכלכלה בברית המועצות כולה. אפילו באוקראינה, שהייתה בעבר ספקית התבואה הראשית של ברית המועצות, היה מחסור. להשגת כל מצרך נאלצו האזרחים לעמוד שעות ארוכות בתור, גם למצרכי יסוד כמו: סוכר, קמח, מלח, וגם למוצרי לבוש והנעלה. דיברו

⁵ קומסומוול – ארגון צעירי המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות.

על אנשים שעמדו בתור יום ולילה בכדי לקבל קילוגרם אחד של סוכר או מלח. לפעמים יצא אדם להשיג נעליים בגודל מסוים, אך מאחר שלא היה, התפשר והביא נעליים גדולות או קטנות מדי. אני זוכר בדיחה על סטלין שסיפרו בחדרי חדרים: סטלין שלח את אמא שלו לאמריקה כדי לקנות לו מכנסיים. היא נסעה ושובה בלי מכנסיים. שאל אותה סטלין: "למה לא קנית לי?" "לא ידעתי איפה קונים, לא ראיתי אנשים עומדים בתור", ענתה אמו.

עם זאת, למרות כל הקשיים, העדפנו לחיות עם הרוסים. חששנו מאוד מהידיעות שהגיעו מהחזית. נראה היה כאילו מכונת המלחמה הנאצית הולכת וכובשת את כל אירופה. השמועות ברחוב היו שהמלחמה תגיע גם אלינו, זה רק עניין של זמן.

בגיל שמונה-עשרה קיבלתי זימון לבדיקות רפואיות לקראת הגיוס לצבא האדום. עדיין לא קיבלתי תאריך התייצבות. כמוני היו עוד הרבה צעירים שעמדו בפני גיוס. חששתי מאוד מהגיוס מפני שהייתי המפרנס העיקרי בבית, ולא ידעתי מי ידאג לאמי ולאחותי. אולם לא הספקתי להתגייס, כי אשר יגורנו בא לנו - הגרמנים הגיעו גם לאזור שלנו.

הגרמנים כובשים את אוקראינה

ביום 22 ביוני 1941 פרצה המלחמה בין רוסיה לגרמניה. החל מבצע "ברברוסה", שלושה מיליון חיילים גרמניים ובעלי בריתם פלשו לרוסיה לאורך גבול בן אלפיים ק"מ, מן הים הבלטי ועד לים השחור. חיל האוויר הרוסי (שערב המלחמה מנה כ-5,000 מטוסים) חוסל כמעט לגמרי, רוב מטוסיו הושמדו על הקרקע והופלו בקרבות אוויר. האסטרטגיה המלחמתית הגרמנית של כיתור האויב וביתורו גרמה לכך שמאות אלפי חיילים של הצבא האדום, חטיבות שלמות על מפקדיהן וציוודן המלחמתי, נפלו בשבי הגרמנים. הצבא הנאצי כבש את הארצות הבלטיות, את רוסיה הלבנה, את אוקראינה והגיע עד כשלושים ק"מ ממוסקבה.

החלה הנסיגה הגדולה. מיליוני אנשים ברחו מזרחה. הפקודה הייתה לא להשאיר מאחור דבר שעשוי להיות מועיל לצבא הגרמני, להשאיר מאחור אדמה חרוכה. הרכבות היו מלאות עד אפס מקום, הגרמנים הפציצו את המסילות ונוצרו פקקים גם עליהן. באנדרלמוסיה שנוצרה ברכבות ובכבישים נהרגו מהפצצות אלפי אזרחים. עובדי המדינה והפקידים הרוסיים נצטוו להתפנות מזרחה יחד עם הצבא האדום. הם יעצו לכולם להצטרף לבריחה לעומק רוסיה. אולם רוב הרכבות כבר לא פעלו; מי שיכול היה נסע בסוס ועגלה ואפילו היו שניסו לברוח ברגל. אחותי מלכה ניסתה לברוח מזרחה, אולם כעבור ימים אחדים חזרה מפני שהדרך הייתה חסומה. אני נשארתי עם אמי כי לא רציתי להשאיר לבדה.

לאחר שראשוני הגיסות הגרמניים עברו את האזור שלנו והמשיכו אל עבר החזית, נכנס צבא הונגריה, בעלי בריתם של הגרמנים, להשליט סדר באוכלוסייה. הם הגיעו דרך הקרפטים, כ-200 ק"מ מהכפר. האוקראינים ניצלו את זמן המעבר וביצעו את זממם. רצחו יהודים ובזזו את רכושם. פחד נורא ירד על כולנו ואיש לא ידע מה ילד יום.

זמן המעבר ללא שלטון

למרבה המזל, היינו בקשרים עם משפחה נוצרית, משפחת קפיר (Kyfir). ראש המשפחה היה אוקראיני ואשתו פולנייה. היו להם שני ילדים. ניתן לומר שהיו אוהדי יהודים. מאחר שבתחילה לא האמנו שהגרמנים יפגעו בנשים, הציע אדון קפיר שרק אני, הגבר היחיד במשפחה, אסתתר אצלם עד יעבור זעם. הם הכינו לי מסתור בתוך קש במתבן שלהם. ישבתי שם כשבוע ימים וילדיהם היו מביאים לי אוכל. פעם הציעה לי גברת קפיר לאכול נקניק מבשר חזיר. סירבתי, שהרי באתי מבית דתי ושמרתי כשרות. אולם מארחי לחצו עליי וטענו שכעת בזמן מלחמה אינני יכול להרשות לעצמי להיות בררן. לבסוף התרציתי וטעמתי, אך מיד רצתי החוצה והקאתי את נשמת. על אף הרעב לא הייתי מסוגל לעכל בשר טמא, ולא יכולתי לשכוח במחי יד את המסורת והמורשת שלי.

כאשר נרגע המצב מעט חזרתי הביתה. ברחוב המשיכו להסתובב אוקראינים חמושים ששכנעו את ההונגרים שהיהודים עוסקים בריגול לטובת הרוסים. יצאה פקודה שעל כל הגברים

היהודיים להתייצב לחקירה בכפר. אם יימצאו אשמים – יוצאו להורג. ביום שישי נחקרו יהודי הכפר תוך שימוש באלימות קשה. הם הועמדו כשפניהם אל הקיר וירו בהם מטווח קרוב ליד האוּזן. למחרת בשבת, הוחלט לאסוף גם את הנשים ואז הוציאו גם אותי ואת משפחתי מביתנו. תושבי הכפר הגויים התאספו סביבנו וחיכו לראות את ההוצאות להורג. למזלנו, השמועה על הנעשה בכפר שלנו הגיעה לעיר בִּוֶּרְשֶׁצֶב הסמוכה. המפקדים הממונים על הכפר מיהרו לבוא ופקדו לשחרר את כולנו מאחר שאין הוכחות שאנחנו מרגלים. כך ניצלנו הפעם ממוות ושחררנו הביתה.

גירוש יהודי הונגריה מקרפֶטוֹ-רוס

פליטים יהודיים מהונגריה, שהתגוררו באזור הקרפטים (קרפֶטוֹ-רוס), בערים אֵיִזְהֶרֶד וחוֹסֶט, הגיעו אל הכפר שלנו. הם גורשו מבתיהם על ידי ההונגרים שכרתו ברית עם הגרמנים. היו אלה משפחות דתיות ועניות, מטופלות בילדים רבים עייפים ורעבים. הם הגיעו לכפר בליווי המשטרה האוקראינית. אנשי המשטרה אסרו עליהם להתיישב במקום אחד, ואִפשרו להם לשהות רק למנוחה קצרה בכפר. הם נראו מרופטים, עלובים והרעב הכה בהם.

מאחר שרוב יהודי הכפר פחדו לצאת החוצה, החלטתי לפעול למען היהודים המגורשים. הייתי מקובל אצל הגויים ובאתי אל הכומר המקומי, הֶרְבֵּינוֹק שמו. ביקשתי ממנו עזרה בקבלת רשות להשאיר את קבוצת הפליטים בכפר. הוא נענה לבקשתי, פנה אל הגורמים המתאימים והורשיתי לחלק אותם בין המשפחות בכפר.

השעה התאחרה, הערב כבר ירד, ואני עדיין עסוק הייתי בחלוקת המשפחות. היו משפחות שמנו עשר נפשות ויותר והיה עלינו להפריד בין בני המשפחה. עד שעה מאוחרת בלילה המשכתי לחלק את המגורשים, ולבסוף, אחרי שכולם סודרו, לקחתי עמי לביתי ארבעה אנשים. הם נשארו אֶתנו עד שהוצא צו גירוש וקצרה ידינו מלעזור להם. ככל הידוע לי, הם גורשו לעומק אוקראינה הרוסית ושם נספו. רבים מתו מרעב אחרים נהרגו במלחמה.

מלאכת ההישרדות

תחת השלטון הנאצי

החזית התרחקה מזרחה אל תוך רוסיה ואנחנו נשארו נתונים לחסדי הכובש הגרמני. האוקראינים החלו ללעוג לנו והיו מבקשים שניתן להם חפצים מתוך הבית כי: "במילא יהרגו אתכם, כך לפחות נוכל אנחנו ליהנות מהדברים שלכם, ולא תיפגע הידידות בינינו", היו אומרים.

הממשל הצבאי התארגן במהירות. כבר בימי הכיבוש הראשונים הגיעו גזרות מעיר המחוז בוך'שצוב. כל היהודים הצטוו לענוד על יד ימין שרוול לבן ובו מגן דוד כחול. וזאת כדי להפריד בין האוקראינים ליהודים. ילדי הגויים השליכו אבנים אל עבר יהודים שצעדו ברחוב.

מדי יום ביומו נחתו גזרות חדשות על הקהילה היהודית, כל אחת חמורה מקודמתה וכולן נועדו להקשות את הקיום, להרעيب, להשפיל ולהתעלל. הפקודה השנייה הגבילה את תנועת היהודים ונאסר עליהם לנוע מעיר לעיר ומכפר לכפר.

הטלאי
שחויבו
היהודים
לשאת על
זרועם
באוקראינה
ובאזורים
נוספים.

הטלאי
הצהוב של
אשתי
שאותו
חויבו
היהודים
לתפור
לבגדיהם
בליטא, ארץ
הולדתה.

הוקמה מועצה (Juden Committee) של כמה יהודים, חלקם מחשובי הקהילה, שנשאו ונתנו עם הגרמנים. הם נצטוו לאסוף דברי ערך, תכשיטים, זהב וכסף, ולהעביר אותם למושל האזור. כן נדרשה המועצה להכין רשימה של כל הרכוש שנמצא אצל היהודים. סוסים, פרות ועגלות הוחרמו. מועצת היהודים נדרשה להכין גם רישום אוכלוסין ולתת מכסות של בחורים צעירים יהודיים לעבודה. אני הייתי כמובן צעיר ומתאים לעבודות. אולם משפחתי התנגדה שאצא, ובעיקר הדודה שרה אחות אמי. הם לא הניחו לי לצאת על אף האיום שמי שלא יתייצב לעבודה יהרגו את כל משפחתו. שוב נחלצו לעזרתנו ידידינו הגויים, משפחת קפיר, והסכימו להסתיר אותי במתבן. חזרתי והסתתרתי אצלם עוד פעמים אחדות לאחר מכן.

הקשר עם היהודים בערים הסמוכות נותק, אך יהודי הכפר המשיכו להעביר מזון למשפחותיהם בעזרת גויים שהיו מוכנים לשמש כשליחים. בכפרים היה קל יותר להשיג מזון.

בכל עיר הוקם יוֹדֶנְרַאט⁶ וכן הוקמה מעין משטרה יהודית. השוטרים היהודיים לבשו לבוש מיוחד ולא נשאו נשק. יום אחד הופיעו בכפר שלנו שוטרים יהודיים ועמם שוטרים אוקראינים, לחפש צעירים. ידעתי על בואם בעוד מועד, וברחתי למסתור אצל משפחת קפיר. השוטרים מצאו את אחותי מלכה, ולקחו אותה לעיר בּוֹרְשְׁצ'וֹב.

⁶ יוֹדֶנְרַאט – מועצת יהודים. מוסדות להנהגה עצמית של יהודים שתפקידם כִּלְל: החל מייצוג הקהילה בפני השלטונות הגרמניים וניהול מוניציפלי, ועד ביצוע פקודות הגירוש של יחידות ה-S.S.

בתחנת הרכבת בפּוֹרְשֶׁצוּב מיינו את הצעירים והפרידו בין הנשים לגברים. את הנשים שחררו לבתיהן, ואילו הגברים נשלחו למחנה עבודה קמיוֹנְקָה (Kamionka), לא רחוק מהעיר טרנופול. במחנה הזה הורעבו ועונו אנשים עד מוות.

בכפר שלנו החרימו הגרמנים את החווה של הפריץ ספִיֶּהָא (Sapieha), ואני ואחותי נשלחנו לעבוד שם. הגרמני, מנהל החווה, אוֹבֶרְוִירְטְשָׁאפְטְלֵייטֶר (Oberwirtschaftleiter), היה מסתובב בשטח עם שוֹט בידו ומטיל אימה על כולם. בהיותי בעל מקצוע מיומן, לא היו לו טענות אליי ועברנו את החורף בשלום. אולם זכורה לי היטב התנפלותו חסרת הרסן על צבע יהודי, צ'בן שמו, מהעיר פּוֹרְשֶׁצוּב שהוזמן לבצע עבודה ואיחר ביומיים. הגרמני פתח בצעקות, הכה אותו באכזריות בשוט בפניו ובכל גופו עד זוב דם. הצבע עמד ולא זז עד שעזב הגרמני את החדר.

המעבר לעיר קוֹרְזֶלֹוֹבְקָה

באביב 1942, כשבועיים לפני פסח, יצאה פקודה מהמטה הכללי הגרמני בעיר צ'וֹרְטְקוֹב (Czortkow) שעל כל היהודים הגרים בכפרים ובמקומות קטנים, לעזוב את בתיהם ולעבור למקומות ריכוז בערים. זו הייתה שיטתם הידועה לשמצה של הגרמנים לרכז את היהודים, לשלוט עליהם ואחר כך לשלוח אותם להשמדה.

נאלצנו להשאיר את רוב החפצים שלנו בבית, רק את הכריות ושמיכות הפוך החמות העברנו לידידים שלנו, משפחת קֶפִיר. לקחנו

אתנו מעט בגדים ושמיכות קלות ויצאנו לעיר קורולובקה (Korolowka). הצפיפות בעיר החמירה, נוצר מחסור במקומות מגורים וגם דברי המזון הלכו ואזלו. אנחנו מצאנו מקום אצל אישה ערירית שהתגוררה בבית קטן.

כעבור שבוע בערך נדרשו צעירים יהודיים להתייצב לעבודה. היה לנו ידיד, שוטר יהודי בשם חיסדיס, והוא מסר לנו מידע על הנעשה ועל גורלם של יהודים שיצאו לעבוד בשביל הגרמנים. הוא הציע לי לבוא להסתתר אצלו במסתור שהוכן מתחת לרצפת ביתו, בהיותו בטוח שאצלו לא יחפשו. באתי אליו, ומצאתי עצמי מסתתר עם עוד שתי צעירות בנות גילי. נשארנו שם כמה ימים עד שהכול נרגע ויצאתי החוצה.

לא ידעתי איפה מסוכן יותר: להישאר בקורולובקה ולחכות למצוד הבא, או לצאת משם. החלטתי להסתכן ולחזור לכפר שלי. גם אחותי הצטרפה אליי ושבנו לעבוד בחווה, אף על פי שהיה זה בניגוד לחוק.

יום אחד הלכתי למשפחת קפיר. הם התפלאו לראות אותי בכפר ופחדו מאוד: "ניתן לך צידה לדרך אבל אתה חייב לעזוב, כי אם יתגלה שאתה מבקר אצלנו יהרגו את כולנו", אמרו לי. הבנתי אותם, נפרדתי מהם ועזבתי.

לא נותרו יהודים בכפר פרט לאישה זקנה אחת, אולי בת 90, "מימע רחל" קראו לה. היא הייתה דודה של אמי, אחות סבי בנימין ליבלינג. היא לא הייתה מוכנה להשלים עם הגירוש, שהרי משפחתה גרה בכפר דורי דורות. היא החליטה לשוב לכפר. לא היו אלה הגרמנים

שרצחו אותה, אלא נערי הכפר. הם יידו בה אבנים עד שסקלו אותה למוות. חתניה הביאו אותה לקבורה בקורלובקה.

האקציה בקורלובקה

בקיץ 1942 נודע לנו שהגרמנים מתכננים אקציה בעיר קורלובקה. חזרתי לעיר, לקחתי משם את אמי וחזרנו לכפר. מצאתי מסתור בשבילה אצל זוג מבוגרים. האישה הייתה אוקראינית ובעלה ממוצא גרמני (פולקסדויטשה Volksdeutsche). אמי הסתתרה בעליית הגג שלהם כשבועיים בידיעת האישה, ואילו הבעל לא ידע על כך דבר. אחותי ואני המשכנו לעבוד בחווה.

ובעיר קורלובקה נערכה בעת ההיא אקציה אכזרית. לא חסו על נשים ועל ילדים רכים. דודה שלי, בלומה, ובת דודתי, טוניה (טאובה), נרצחו.

גם בכפר היו חיינו בסכנה. פחדתי שאם ייוודע למשטרה האוקראינית שאנחנו שוהים שם יוציאו אותנו להורג. חזרתי העירה לקורלובקה. לא חלפו אלא ימים ספורים ונחתה פקודה חדשה: כל היהודים שנותרו נדרשו לבוא לעיר בִּזְ'צֻב להירשם. היה זה ביום שבת והיהודים הלכו ברגל מקורלובקה לבִּזְ'צֻב. אני לא מיהרתי, השתדלתי להיות בין האחרונים. כשהייתי כבר קרוב לעיר, ראיתי לפתע נשים רצות וצועקות אלינו שנברח בחזרה. התברר שהגרמנים כיתרו את העיר, העלו את כולם לרכבת והובילו אותם ליעד לא ידוע. היהודים שניצלו ונסו על נפשם חזרה לקורלובקה הוכו על ידי

אוקראינים מצוידים באלות. הגויים בזזו שעוני יד, כסף, בגדים, כל מה שהיה אפשר לבזוז.

סיכוינו לשרוד נראו קלושים. מכל עֵבֶר שמענו על אקציות ועל רציחות, אבל אני חפץ חיים הייתי וחשבתי כל הזמן על תחבולות ועל דרכים להציל אותי ואת משפחתי.

בגטו טלוסטקה

לאחר האקציות הראשונות בערים, נשארו פחות ופחות יהודים. משפחות נותקו, ילדים נותרו בלי הוריהם, הורים ללא ילדים, בעלים ללא נשותיהם ונשים ללא בעלים. השבר והכאב היו נוראים.

בסתיו 1942 באה פקודה לעזוב את הערים הקטנות ולעבור לערים גדולות יותר. הגרמנים ניסו לרכז את כל הנותרים בגטאות. החלטתי לעבור לעיר טלוסטקה (הנקראת בפולנית Tluste, ובאוקראינית Tovste). ד"ד ישראל, בעלה של בלומה, ובנה, בן דודי לאון, עברו לעיר בִּזְ'שְׁצ'וב, שם הייתה להם משפחה שהכינה מסתור תת-קרקעי.

כשהגענו שלושתנו, אמי אחותי ואנוכי, לטלוסטקה, התברר שהצפיפות שם מחרידה. לאחר חיפושים רבים מצאנו בית עזוב ללא שירותים וללא מים זורמים. גרו שם יהודים רבים בתנאים איומים. מתחת לבית היה מרתף מלא צואה, ששימש כשירותים, והסרחון נדף למרחקים. לא היה אפשר להתרחץ, בקושי השגנו מעט מים לשתייה. בשל הצפיפות והעדר תנאים סניטריים היו כינים ופשפשים, הם מצצו

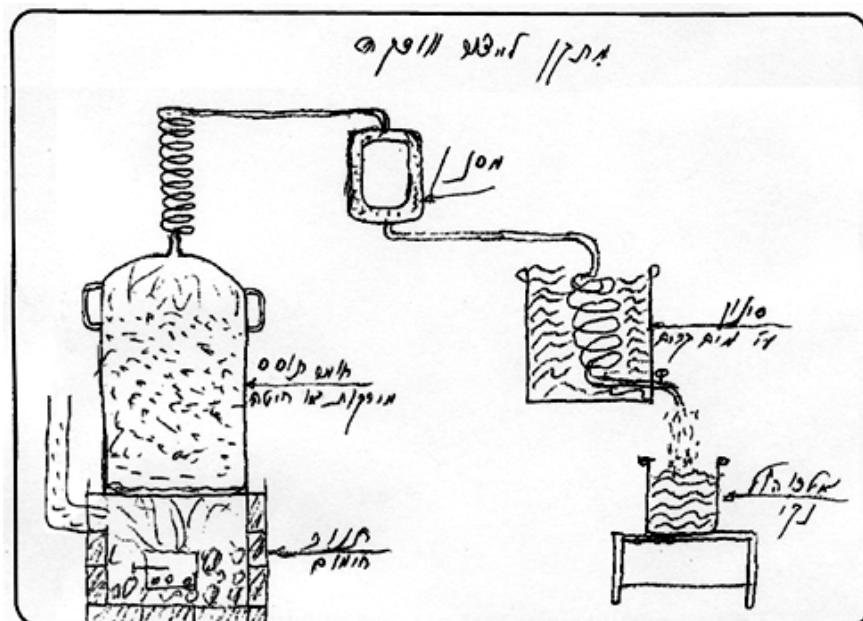
את דמנו, עקצו וגירדו מאוד. מחלות החלו להתפשט, ובעיקר מחלת הטיפוס שהפילה חללים רבים.

נודע לי שבטלוסטה ישנו מחנה של הוורמאכט, הצבא הגרמני הרגיל. חייליו נחשבו יותר אנושיים מה-S.S. והגסטאפו. מפקד המחנה היה גרמני בשם אוֹבֶרְלֵיטֶר פֶּאטִי (Oberleiter Fatti), והוא קיבל אנשים לעבודה אם כי היה עליהם לשלם כסף רב כדי להתקבל. החלטתי לנסות את מזלי בכפר לִיסוֹבְצָה (Lisovce), כ-6 או 8 ק"מ מטלוסטה, גם שם שכן מחנה עורפי של הוורמאכט. בכפר הייתה חווה שהשתייכה ליהודי והגרמנים גידלו במקום צמח שממנו הפיקו גומי וקאוצ'וק, סוג של גומי.

הלכתי ברגל לליסובצה והתברר שהמנהל הטכני הוא יהודי בשם כץ. פניתי אליו וביקשתי להתקבל אולם הוא סירב, מפני שלא היה לי כסף לשלם לו "דמי כניסה". אמרתי לו: "יש לי מקצוע, אני פחח וגם נפח". הוא התלבט ואמר: "לך לנפחיה שבחצר, גש לאחראי, יוזק (Yuzek), והוא יחליט". פניתי ליוזק, סיפרתי לו על הידע שלי, הוא נתן לי עבודה קטנה לניסיון והתקבלתי.

במחנה לִיסוֹבְצָה

סיפרתי ליוזק שאני יודע לייצר מכוונות לזיקוק וודקה, ויוזק מאוד אהב לשתות. הוא שמח על ההזדמנות העסקית שנקרתה לו. אני הייתי מכין לו מכוונות והוא מכר אותן תמורת בקבוקי וודקה.

כך נראה המתקן שתכננתי וייצרתי. ניתן להשתמש בחומרי התססה שונים: ירקות, חיטה, פירות וכדומה.

השידוך בינינו הצליח. יוזק הכיר לי את אשתו, היא הייתה אוקראינית והוא פולני. הם דאגו לי למזון ולמקום לינה. אשתו אף הייתה מציידת אותי במאכלים שיכולתי להגניב אל אמי בגטו טלוסטה.

למנהל הטכני כץ הייתה בת בשם אורנה ולה היה חבר שהכירה בגטו. כץ הביא אותנו למחנה ליסובצה ורצה להשאירו שם. יום אחד אמר לי כץ: "לא תוכל להישאר פה, המקום תפוס למישהו אחר". למזלי, העדיף בעל הנפחייה להשאיר אותי ולא את החבר של אורנה. הוא הזמין את המנהל הגרמני, הלה בחן את שנינו והחליט שאני בעל מקצוע מיומן יותר והשאיר אותי בנפחייה.

במשך הזמן הגיעו למחנה ליסובצ'ה כמה נשים יהודיות ואני הצלחתי להוציא את אחותי מהגטו ולהביאה למחנה. הנשים עבדו בשדה, טיפלו במשק חי, חלבו פרות ועסקו בעבודות נוספות מסוג זה. כולם רצו לעבוד ברפת מפני ששם היה חם בלילה וגם ניתן לחלוב מעט חלב ולשתות ממנו.

מחלות ומוות בגטו טלויסטקה

אמי נשארה לבד בגטו. התנאים בגטו הלכו והחמירו, הרעב היה נורא ומחלות התפשטו. מאחר שמחנה ליסובצ'ה היה פתוח ולא מגודר יכולתי לצאת בלילות לכפר אל הגויים ולהכין להם כלים מפח: דליים, ובעיקר מכונות לזיקוק וודקה. בתמורה קיבלתי מעט מזון: לחם, קמח, תפוחי אדמה ואפילו עוף מדי פעם, שהייתי מגניב אל אמי בגטו. חורף 1942 – 1943 היה קשה מאוד בגטו, הכפור והשלג הביאו להרעה נוספת במצב. לא היו עצים ולא הייתה אפשרות לחמם את הבתים. אנשים רבים הצטופפו בחדר אחד ללא אפשרות לחימום, היו ששרפו ארונות וכל דבר שהיה כדי להתחמם מעט. המראות בגטו היו נוראים: רעב, צפיפות, מחלות ומוות. הקור והרעב קטלו המוני אנשים. לא ניתן היה להתרחץ, הכינים עברו מאדם לאדם, אנשים חלו, לא היה טיפול רפואי ורבים מתו.

גם אמי חלתה בטיפוס. יום אחד, כאשר באתי לבקרה ולהביא לה מזון, מצאתי אותה שוכבת, קודחת מחום גבוה. היא כמעט שלא זיהתה אותי. ישבתי על ידה, כיסיתי אותה במעיל וביקשתי מחבריה לחדר שיעזרו לה. שמתי את חבילת המזון מתחת לראשה וקיוויתי

שלמרות הרעב ישאירו גם לה משהו. בלב כבד נאלצתי לעזבה ולשוב למחנה ליסובצה. הייתי במועקה גדולה, השתדלתי לבוא לבקרה לעתים קרובות, על אף העובדה שהדבר היה כרוך בסכנת חיים. ידעתי שאם, חס ושלום, יתפוס אותי שוטר אוקראיני בדרך שבין הגטו למחנה, הוא לא יהסס לירות בי בו במקום. לשמחתי, אמי הבריאה והתחזקה, בין היתר בזכות אספקת המזון שהבאתי לה. ביקשתי ממנה לבוא אתי למחנה ליסובצה אך היא חששה והעדיפה להישאר בגטו.

האקציה בטלוסטה

התחלנו לשמוע את הביטוי "Judenrein" (אזורים "נקיים" מיהודים) והגיעו ידיעות על חיסול מתוכנן של היהודים. לילה אחד, באביב 1943, כיתרו מאות גרמנים ובעלי בריתם האוקראינים, את הגטו ולקראת בוקר התחילו באקציה. הם ירו ללא הרף, וצעקות ובכי קורע לב נשמעו בשטח הגטו. אנשים התחילו לרוץ ולברוח אולם הגטו היה סגור וכל מי שניסה לברוח נורה.

אמי הסתתרה באורווה קטנה מול בית הקברות. היא התכסתה בקש ונשארה שוכבת שם כל אותו יום.

היא שמעה את הצעקות: "Alle Juden Raus!" (כל היהודים החוצה), ואת היריות. קודם הוציאו את כולם מהבתים, ציוו עליהם ללכת למרכז העיר והורו להם לשבת. מדי פעם הוציאו קבוצה של עשרה אנשים, הביאו אותם לבית הקברות ואמרו להם לעלות על גשרון צר שמתחת לו נחפר בור גדול. היהודים נצטוו לעמוד בשורה זה

אחרי זה, ואז ירו עליהם. שמעתי מעדי ראייה שהמרצחים ניסו לחסוך בתחמושת והיו מנסים לפגוע בכדור אחד בכל העומדים מעל הבור. לפעמים נפלו לבור אנשים חיים שרק נפצעו, אולם בנפלא פנימה הם נחנקו למוות. כך התמלא הבור והפך לקבר אחים. נקברו בו חיים ומתים, אנשים, נשים וטף. מרבית הרציחות באוקראינה נעשו על ידי יחידות הרצח הגרמניות, ה'איינזצגרופן', שהיו תחת פיקוד S.S., ועל ידי המשטרה המקומית. כמו בטלוסטה, כך גם במקומות אחרים, יהודים הובלו לבורות ולתעלות, הועמדו מול מכונת ירייה ונרצחו בריות.

למזלה הגדול של אמי איש לא הגיע לאורווה והיא ניצלה. בחצות הלילה נפסק המצוד וההרג. רק שוטר אוקראיני אחד, סכאפ שמו, אדם אכזר וסדיסט, עוזרם של אנשי הגסטאפו בטלוסטה וסביבותיה, הודיע קבל עם ועדה שהחליט להרוג מאה יהודים. בשעה שתים-עשרה בלילה, שנקבעה בתכנית העבודה של הגרמנים כשעת הפסקת האקציה, הספיק סכאפ לרצוח "רק" תשעים ותשעה. הוא המשיך להסתובב ולחפש קרבן נוסף. בשעה אחת אחר חצות הוא מצא יהודי שניצל מהאקציה ורצח אותו.

בהסתמך על מידע ממקורות שונים נמצא שביום הנורא ההוא נרצחו שלושת אלפים איש. ביניהם היו גם קרובי משפחתנו, אח של אמי, יהושע, אשתו פרומה ושני ילדיהם אליעזר ובינה. גם אח של אבי, נתן רינגל, אשתו פסיה ובנם פינחס (פיני), נרצחו. באותו יום הייתה גם אקציה בעיר בוך'שצוב ושם נרצחו אח של אמא, ישראל ליבלינג, ובנו

לאון. גם אחותה של אמי, שיינצע, ובעלה משה רוזנבלט וילדיהם יצחק (איזיו) וטוניה נרצחו באותה אקציה.

למחרת הלכתי העירה לחפש את אמי. קשה לתאר במילים את פגישתנו. התחבקנו ובכינו. הוריתי לה להתלבש ולקחתי אותה אתי למחנה ליסובצ'ה. מצאתי אורווה קטנה, סידרתי בה מעין מיטה שהכנתי משני לוחות עץ, בתחתית הנחתי קרש ומעליו קש עם סמרטוטים. קיוויתי שכאן תוכל אמי להסתתר עד שנמצא מסתור טוב יותר.

היינו שפופים ומדוכאים. נפוצו שמועות שמתוכננת אקציה נוספת שמטרתה "לנקות" סופית את כל האזור מיהודים. כולם דיברו על ה-"Judenrein". חיינו בפחד נורא. איש לא ידע מתי תהיה האקציה הבאה.

על השוטר סכאפ סיפרה ביום השואה בשנת 2000, חברת ילדות שלי, לאה קיפר, בתו של השוחט מבילצ'ה זלוטה. לדבריה סכאפ שם לו למטרה לרצוח כל יהודי שיימצא לאחר האקציות. הוא היה מסתובב מדי יום ביומו בשדות, בכפרים ובעיירות, ובעינו החדה היה תר אחר יהודים שהסתתרו ביערות, בחורשות ובעליות הגג של בתי האיכרים. האומללים שהסתתרו נאלצו לעזוב מדי פעם את מקום המסתור שלהם כדי להשיג מעט מזון, ואז היה סכאפ עט עליהם ורוצח אותם בו במקום. למר גורלה, גם היא נתפסה בסוף שנת 1943 בציפורניו של

הרוצח. החורף היה בעיצומו, והיא הסתתרה בביתם המבודד של משפחה בפטיסטית. יום ראשון אחד, בהיר ויפה, נכמרו רחמיה של בעלת הבית על הצעירה המסתתרת במרתף, והציעה לה לעלות למעלה. לפתע, כאילו מתחת לאדמה, הגיחה מזחלת ובה שלושה שוטרים וסכאפ בראשם. הם הכו את לאה בקת הרובה ודרשו שתסגיר את אחיה, שלא היה עוד בין החיים. גם על בני המשפחה שהסתירה אותה לא חסו, צעקו עליהם ודרשו שיחפרו בור בתוך החדר ויקברו אותה בתוכו. לאחר שכנועים הסכים סכאפ להוציא אותה להורג מחוץ לבית "כדי למנוע בושות". כחיה פצועה הם סחבו אותה במזחלת לעבר היער ולאח ידעה שגורלה נחרץ. אולי בגלל שלא היה לה דבר להפסיד, היא ביקשה לומר מילים אחרונות. הם הסכימו והיא הצליחה לשכנע את סכאפ וחבר מרעיו שהרוסים קרובים ואם ישחררו אותה תעיד לטובתם בבוא העת. השוטרים התלבטו ולבסוף ציוו עליה לרוץ אל תוך היער וירו לעברה ירייה אחת. לאה ניצלה ועד היום איננה מבינה כיצד אירע הנס.

מחנה ליסובצ'ה אחרי האקציות

אחרי האקציות בערים התקבצו יהודים רבים במחנה ליסובצ'ה. חששנו מאוד שהגרמנים יחליטו "לדלל" את המחנה מיהודים. באותה עת חליתי גם אני בטיפוס. שכבתי קודח באורווה הקטנה שבה הסתתרה אמי. היא סיפרה לי שבגלל החום הגבוה שקעתי בהזיות ודיברתי דברים סתומים. אמא שמרה עליי, כיסתה אותי וניסתה להאכיל אותי. אשתו של יוזק, מנהל הנפחייה, שלחה חלב ומזון

בשבילי. לבסוף החלמתי, בשעה שרבים אחרים מאנשי המחנה נדבקו וחלו בטיפוס.

אחרי שהבראתי עברתי עם אמי ועם אחותי להתגורר בבית שבו התגוררו אנשים רבים. ישנו שלושתנו במיטה אחת. בלילה היו הכינים עוברות מאיש לאיש, עוקצות ומגרדות מאוד. די היה לנער את הבגד והן היו נופלות על הרצפה. בבית הזה גרו בצפיפות רבה, נוסף על הבריאים שעבדו במחנה, גם אנשים חולים ששכבו במיטותיהם וקדחו מחום.

בחדר שלנו שכבה חולת טיפוס, נערה כבת שש-עשרה, עדינת נפש, פרידקה (פרידה) שמה. היא הגיעה מהעיר קולומיה (Kolomyje), ודיברה פולנית טובה. היא הייתה הניצולה היחידה מכל משפחתה שנשפתה. יום אחד בשעות הצהריים באתי לאכול בבית כאשר הגיעו אלינו שוטרים אוקראינים וחיפשו חולי טיפוס בבתים. הם פתחו את הדלת ואנחנו הסתרנו את הנערה. אחד השוטרים פקד עלינו לזוז וגילה את פרידקה. הוא ציווה עליה לצאת החוצה. היא קמה ממיטתה ויצאה יחפה.

אמרנו לה: "פרידקה, קחי את הנעליים, יש שלג בחוץ".
והיא ענתה: "בשביל מה אני צריכה אותן, ממילא יהרגו אותי".
שמענו ירייה אחת וכך נפרדנו מפרידקה. יהי זכרה ברוך.

ערב אחד התנפלו עליי כמה צעירים גויים, חלצו ממני את מגפיי ונעלמו. נשארתי עומד יחף, בחוץ עדיין נותרו תלוליות שלג והיה קר

מאוד. פניתי לראש הכפר, דְּזוֹבָה שמו, וסיפרתי לו על המקרה. הוא פעל מיד. ביום ראשון, כשכל אנשי הכפר באו לכנסייה, עלה דְּזוֹבָה על הדוכן והכריז שמי שלקח מאברהם את המגפיים מתבקש להחזירם מיד. "אין זה לכבודנו", אמר לאנשיו, "שניחשב לגזלנים ולגנבים". למחרת חזרו אליי המגפיים. הגויים כיבדו אותי, ודְּזוֹבָה במיוחד עזר לי פעמים רבות. הוא הסיע אותי פעמים אחדות לגטו כשאמא הייתה שם, וגם הסכים להעביר אליה משלוחים.

יום אחד ישבתי בביתו של דְּזוֹבָה, בשעה שהתארחו שם חברים גויים נוספים. לפתע נכנס פנימה שוטר אוקראיני. הוא התיישב ואני רעדתי מפחד. כולם הפנו מבטם אליי. כעבור כעשר דקות קמתי, אמרתי לילה טוב והלכתי. כולם שתקו. חששתי שירדוף אחריי אבל הוא לא יצא מהבית וניצלתי, הפעם.

בפעם השנייה תפס אותי שוטר בבית משפחת בֶּתו של ראש הכפר שנישאה לפולני. ישנתי אצלם מפעם לפעם. הוא צעק עליהם, אמר שאני עובר על החוק בכך שיצאתי מהמחנה והם עוד עוזרים לי. הוא הכה אותי באכזריות, אך מרוב פחד ואימה נותרתי על מקומי ולא הרגשתי כלל את המכות. הוא החל לצעוק: "אני יורה בך עכשיו וזורק אותך לנהר!" (הנהר סרט עבר ליד ביתם). יצאתי מהבית והסתתרתי מאחוריו. אינני יודע איך, אבל גם הפעם הצלחתי לברוח.

המצב נעשה מסוכן מאוד. גם לפני שנכבש האזור על ידי הגרמנים לא נחשדו השוטרים האוקראינים באנושיות ובחמלה יתרה. קל וחומר כעת, כאשר על פי החוק יהודי שנמצא מחוץ למחנה - דמו מותר. חדשות לבקרים שמענו על מקרים ששוטרים תפסו יהודים

בכפר, מחוץ למחנה, והרגו אותם. את הגופות היו הכפריים מביאים למחנה שלנו לקבורה.

חג השבועות תש"ג (1943) - האקציה האחרונה

השמועות שהגרמנים מתכננים לבצע אקציה נוספת התאמתו בחג השבועות. חיילים גרמניים ועוזריהם, השוטרים האוקראינים, כיתרו את הערים בכל האזור וביצעו "הרג סופי". הם הכריזו על האזור כולו כ-"Judenrein". "נקי" מיהודים. הגטאות חוסלו, וכל יהודי שיימצא בעיר דינו מוות.

יהודים רבים ברחו מהערים לשדות וליערות. הם ברחו מבלי שהיו להם אמצעי קיום ומבלי שנראה סיכוי כלשהו לשרוד. גם הסיכויים למצוא מסתור באחד הכפרים נראו אפסיים. הכרתי זוג שנולד להם בן בגטו טלוסטה. בזמן האקציה הם ברחו לשדה תירס. התינוק בכה, והם חששו שיגלו אותם. הם כיסו את התינוק, גם על פניו הניחו פיסת בד והתרחקו ממנו. במשך הלילה ירד גשם והתינוק השתתק ונרדם. למחרת בבוקר חזרו ההורים למקום ומצאו את התינוק חי ומשחק, ומעליו זורחת שמש נעימה. השלושה הגיעו למחנה שלנו ונשארו בו עד השחרור. לאחר השחרור הכניסו את התינוק בבריתו של אברהם אבינו, ונתנו לו שם "יהושע", כי זכה לישועה.

חיסול המחנות

בקיץ 1943, לאחר חיסול הגטאות בערים, הגיע תורם של היהודים במחנות. בזה אחר זה הגיעו שמועות על חיסול מחנה אחר בסביבה.

הגרמנים פעלו בצורה שיטתית להשמדת היהודים. סייעו להם שוטרים אוקראינים ואזרחים שֶׁשׁוּ לעזור מאחר שחמדו את הרכוש שהותירו הנספים.

אנחנו במחנה לִיסֹבֶצָה חִיֵּינוּ בחרדה גדולה, לא ידענו מתי יגיע התור שלנו. למרבה המזל, המחנה שלנו היה מסופח למחנה הוורמאכט בטלוסטה, והאחראי לשני המחנות היה המפקד, אוֹפֶרְלֵיִטֶר פֶּאטִי (Oberleiter Fatti). הוא הצליח לשכנע את הממונים עליו שאנחנו נחוצים לעיבוד השדות, לגידול זרעי הגומי והקאוצ'וק, ואלה נחוצים למאמץ המלחמתי. כך בכל פעם שהמשרה האוקראינית התנפלה עלינו מיד הופיע אוֹפֶרְלֵיִטֶר פֶּאטִי ועצר אותם.

יום אחד הגיעו שוטרים אוקראינים ללא ידיעתו של פֶּאטִי. כשנודע לי על כך רצתי עם אמי למשק של מזכיר הכפר. הוא היה אנטישמי גדול והיה לו כלב שחור גדול ואכזר. אבל הכלב הזה הכיר אותי, לא נבח עליי, וכך נכנסנו אמי ואני אל הרפת והסתתרנו מתחת לגג בתוך הקש. שכבנו שם יום ולילה. בלילה ההוא, בעוֹדֵנו מסתתרים ברפת, שמעתי שוטרים מתארחים בבית, שותים ועושים שמח. למחרת שמעתי את אשתו של המזכיר משוחחת עם שכנים והם דיברו על כך שיהודי אחד נהרג ורבים נתפסו ויוצאו להורג.

אחותי לא רצתה להצטרף אלינו ונתפסה עם אחרים. הפקודה הייתה להוציא את כולם להורג. למזלנו, הדבר נודע לאוֹפֶרְלֵיִטֶר, הוא הגיע למחנה, עצר את הפעולה ושחרר את כולם ובתוכם גם את אחותי. אבל השמועה הייתה נכונה; יהודי אחד נהרג, מנדל אלברגר

שמו. הוא היה אח של דוד שלי. הוא נתפס על ידי שוטר, נאבק עמו, תפס את הרובה שלו, אך לבסוף האוקראיני גבר עליו והכגו. בצהריים ירדתי למטה ויצאתי מהרפת לברר אם הכול שקט. פגשתי את בעלת הבית. היא הצטלבה כשראתה אותי ורתחה מכעס. "איך העזת להסתתר ברפת שלי ללא ידיעתי?!" צרחתה. היא חששה שיחשדו בהם כמפירי חוק המסתירים יהודים. אחר כך חזרתי לקחת את אמי ולהרגיעה שהסכנה חלפה.

אין אני יכול להגדיר איש מתושבי הכפר כ'חסיד אומות העולם'. בתחילה הם נאלצו לקבל את העובדה שנותרנו בחיים כי כך החליט המפקד הגרמני. אולם ככל שחלף זמן מאז הוכרז האזור כ-"Judenrein", עצם נוכחותנו הייתה לצנינים בעיניהם. הם גם פחדו שאם ניתפס במשקים שלהם הם עצמם ייענשו על הפרת החוק האוסר הסתרת יהודים. המשטרה האוקראינית לא יכלה לשאת את העובדה שכל היהודים במחנות חוסלו ורק אצלנו לא נותנים לה לפעול. מפעם לפעם היו אנשי המשטרה מופיעים במחנה, ורק בזכות התנגדותו של אוֹפֶרְלֵיטֶר פֶּאטִי ניצלנו.

קיץ 1943 עבר עלינו בחרדה קיומית מתמשכת.

הימים הנוראים תש"ד (1943)

לקראת החגים הכשרנו חדר לתפילה באחד הצריפים וכשהגיעו ראש השנה ויום כיפור התקבצנו בצריף. ספרי תורה לא היו לנו אך היו סידורי תפילה אחדים. בחוץ, מסביב לצריף, הצבנו שומרים שיזהירו את המתפללים מפני אנשי המשטרה האוקראינים. השומרים התחלפו

ביניהם וכך עברנו את הימים הנוראים בצום ובתפילה. כאשר קרא החזן בקול בכי את הפסוק: "הנני העני ממעש נרעש ונפחד", לבשו מילות התפילה משמעות ממשית. אולי תפילתנו הגיעה ליושב במרומים, אולי מלאכים שמרו עלינו, בכל אופן הימים הנוראים עברו בשלום.

מדי פעם היינו אנחנו, הצעירים ובני הנוער, נפגשים. שוחחנו, סיפרנו זה לזה חוויות שעברנו ושרנו. בעיקר שרנו שירים בידיש.

אָלף-בֵּית (חֶדֶר קָטָן)	אויפן פריפעטשיק
תירגם: פסח קפלן	מילים ולחן: מרק ורשבסקי
2 { חֶדֶר קָטָן, צֵר וְחָמִים, וְעַל הַפִּירָה אֵשׁ; נֶשֶׁם הָרַבִּי לְתַלְמִידָיו מוֹרָה אָלף-בֵּית.	אויפן פריפעטשיק ברענט א פייערל און אין שטוב איז הייס און דער רבי לערנט קליינע קינדערלעך דעם אלף בית
2 { אַת תּוֹרַתִּי, יְלָדֵי חֶמֶד, שְׁמָעוּ, זְכָרוּ-נָא; שְׁנֵי יְלָדִים וְחֲזֹרוּ: קָמִיז-אָלף-אָ!	זעט זשע, קינדערלעך, געדענקט זשע, טייערע וואס איר לערנט דא זאגט זשע נאך א מאל און טאקע נאך א מאל קמִיז-אָלף-אָ!

שרנו גם את שירו של איציק מאנגר: "אויפן וועג שטייט א בוים" (על הדרך עץ עומד), וגם את "א בריוואלע דער מאמען" (מכתב לאמא), ועוד שירים רבים וטובים. עד היום כשאני מזמזמם אותם לעצמי, צפות ועולות לנגד עיניי תמונות משם, מהבית, מהכפר, מעולם שהיה ואיננו.

עיתונים לא ראינו בעת ההיא וגם רדיו לא שמענו. ניזונו משמועות. "מתי תבוא הישועה?!" היינו שואלים איש את רעהו שוב

ושוב. המפגשים נטעו בנו תקווה וכוח, אך עם בוא הסתיו הלכו וגברו חששותינו. בקיץ הייתה תעסוקה רבה בשדות, אולם כעת עלולים הגרמנים לקבוע שאין עוד צורך בעובדים. לי עצמי הייתה תמיד תעסוקה, אך חששתי לגורל אמי ואחותי וכן לחבריי במחנה.

החורף התקרב ואֵתו החלו להגיע שמועות על נסיגת הגרמנים. כבר בפברואר 1943 נכנעה הארמיה השישית הגרמנית, והרוסים הצליחו להסיר את המצור מעל סטלינגרד. המפלה הגרמנית הזאת היוותה את תחילתה של המפלה הגרמנית ברוסיה כולה ונקודת מפנה במלחמת העולם השנייה. ביולי 1943 התחולל קרב שריון ענק ליד העיר קורסק (מצפון לחארקוב, מרכז רוסיה), בו איבדו שני הצדדים מאות רבות של טנקים, אך הגרמנים נסוגו בסופו של דבר. מאז למעשה לא היה מה שיעצור את התקדמות הרוסים. אולם אלינו הגיעו הידיעות באיחור ניכר.

נהגתי להשתמש במקל עבה שתקעתי באדמה ויכולתי לשמוע במעומעם את רעמי התותחים. בעיקר בלילה ניתן היה לשמוע אותם. לפי עצמת הרעש הייתי מנסה להעריך את התקרבות החזית ולשער את מידת התקרבותם של הרוסים מערבה. החורף היה קשה מאוד וקר והצבא הגרמני לא עמד בתנאים הקשים. גם אנחנו במחנה סבלנו מהקור. היו אנשים שמתו ברעב, בקור, כתוצאה מהתנאים ההיגייניים הקשים, ואולי מכולם גם יחד.

בחורף הזה נעלם מפקד מחנה ליסובצ'ה, האוברלייטר הישיר שלנו, פרנק. התברר שהוא נדבק בטיפוס ומת. החליפו אותו בגרמני אחר שאינני זוכר את שמו וחיילים נורבגים שמרו על המחנה. (נורבגיה

נכבשה על ידי הגרמנים באביב 1940 בעזרתם של נאצים נורבגיים שסייעו מבפנים. אני מניח שהחיילים שנשלחו אלינו הושפעו מהנאציזם, אף כי אינני זוכר שהתאכזרו ליהודים כפי שנהגו האוקראינים).

בשלהי שנת 1943, אפשר שהיה זה בנובמבר או בדצמבר, החורף כבר הגיע והיה קר, הופיע במחנה לִיסֹבֶצָה בחור צעיר כבן שבע-עשרה. לצערי, אינני זוכר את שמו. הוא היה חיוור, יחף, לגופו רק בגד קרוע, ובפיו עדות מזעזעת. הוא הגיע מיער קטן שנקרא פִּיֶּיֶנְקִי, לא רחוק מהעיר אוֹזְרֵינְה, כשישה קילומטרים מהמחנה שלנו, שם הסתתר עם יהודים שהגיעו מהסביבה. יום אחד הופיעו ביער אנשי משטרה אוקראינים ואתם אוקראינים מקומיים. הם התנפלו על היהודים כפתו אותם וחנקו אותם למוות זה אחר זה בעזרת חבל. הרצח נמשך זמן רב הם הידקו את החבל על צוואר היהודים המורעבים והנואשים עד שיצאה נשמתם. אז זרקו את הגופות זו על גבי זו לתוך בור. הבחור שהגיע אלינו היה האחרון וגופתו נזרקה ונותרה לא מכוסה מעל ערמת המתים. בלילה התעורר הבחור מעלפונו ויצא מהבור. הוא היה ערום אך מצא סמרטוט לכסות את מבושיו, וכך הגיע לִיסֹבֶצָה. בחורף ההוא עברו אנשי משטרה אוקראינים ממחנה למחנה ורצחו את היהודים שנותרו בהם. אינני זוכר מדוע החליט הבחור לעזוב את המחנה שלנו ולעבור למחנה שִׁפּוֹבֶצָה, ושם באחת האקציות הוא נרצח. עד היום אני כואב את כאבו של אדם צעיר שנלחם בכוחותיו האחרונים לשרוד, ולמרבה הצער הפסיד במערכה. ת.נ.צ.ב.ה

סתיו ותחילת החורף 1943/4

באותם ימים היה ברור שהחזית הולכת וקרבה וחשבתי שכדאי שאני ומשפחתי נעזוב את המחנה. חששתי שדווקא כאשר יגיע הצבא הרוסי וישחרר אותנו מהנאצים, יתנפלו עלינו האוקראינים.

ערב אחד עזבתי את מחנה ליסובצה עם אמי ואחותי ועמנו בחור ושמו גולדהבר. יצאנו לכיוון הכפר טקלובקה (Teklowka). צעדנו ביער לא רחוק מהכפר מיישקוב (Myszkow). היה שם גוי פולני שעבדנו אצלו לפני המלחמה וחשבתי עליו כידיד. הלכנו כל הלילה דרך השדות והיערות. גולדהבר התנתק מאתנו והלך לכיוון אחר, לא ידעתי לאן.

לא ניתן לתאר את ההליכה בלילה, בשלג, בקור. אתה חש כאילו אינך מתקדם והזמן לא זז. תוך כדי הליכה, בעודנו מבוססים בשלג, ראיתי מרחוק אור קטן מנצנץ בחשכה. נראה היה כאילו האור קרוב, אולם הלכנו שעות ארוכות בטרם הגענו אליו. המשכנו ללכת בשלג, מתבוננים כל העת אל עבר האור, ונזהרים מכל רחש, עד שהגענו לבית בודד בתוך היער. שם, להפתעתנו, בבית משפחה אוקראינית, פגשנו את גולדהבר ואת אחיו. הם היו נבוכים, ככל הנראה לא רצו שנדע שהם מסתתרים שם, אולי חששו שנבקש גם אנחנו מסתור. אינני שופט אותם כלל, שהרי כולנו היינו במאבק הישרדות. ביקשתי מהגויים רשות לנוח אצלם ולקבל שתייה חמה.

עוד בטרם האיר השחר יצאנו שוב לדרך. מסביב היה שלג והיה קר למדי. עזבתי את אמי ואת אחותי למעלה על ההר, וירדתי אל הכפר טקלובקה לברר אם נוכל להסתתר שם. כל כלבי הכפר התנפלו

עליי בנביחות. חששתי מאוד מפניהם ומכך שנביחותיהם יסגירו אותי ותושבי הכפר יראו לאן מועדות פניי. השתדלתי שלא לדרוך בשלג כדי לטשטש את עקבותיי והגעתי אל הגוי הפולני. הוא הכניס אותי לבית, זכר אותי ואת אבי ז"ל. ביקשתי ממנו עזרה אולם הוא לא התלהב. נתן לי מעט לחם ואמר: "תשמע: אנחנו פולנים, אנחנו עצמנו פוחדים מהאוקראינים. גש לבת שלי שגרה במורד ההר, בעלה אוקראיני. הוא יעזור לך".

עזבתי אותו ופניתי אל חתנו האוקראיני. הלה נתן את הסכמתו והראה לי מסתור מקש במתבן שלו. הבאתי את אמי ואת אחותי אל המסתור. בינתיים נכנסתי לבית ופגשתי שם מכר, חנינא ולדמן, מהכפר אולֶקְסִינְצָה (Oleksince). הוא סיפר לי ששמע מהגויים שבלב היער, לכיוון מִיִּשְׁקוֹב, מסתתרים הרבה יהודים. הלכתי לכיוון שהסביר וכעבור הליכה של שעות אחדות גיליתי קבוצת אנשים ובהם נשים, עומדים ליד מדורה קטנה ומתחממים. סביבם נערם שלג בגובה של כמטר. רוב האנשים היו מוכרים לי מהכפרים שבסביבה.

שאלתי אותם: "יש לכם איזה מסתור?"

"לא", ענו לי.

הערכתי שמצבם נואש; כל התושבים הגויים בסביבה ידעו שהם שם, ולא האמנתי שיצליחו לשרוד. הצעתי להם ללכת למחנה לִיסֹבְצָה, אך הם סירבו בהאמינם שהם בטוחים יותר ביער. ביִּכְכְּתִי אותם, נפרדתי מהם לשלום, וחזרתי למתבן שבו הסתתרו אמי ואחותי.

חזרה למחנה ליסובצה

אחרי ימים ספורים ששהיתי שם, מנותק מכל מידע, התחלתי לחוש שמשווא אינו כשורה. השקט הזה, והעובדה שבעל הבית לא נמצא כבר יומיים, נראו בעיני מסוכנים. התייעצתי עם חנינא ולדמן והחלטנו לשאול את האישה איפה בעלה. היא ענתה שהוא נסע ליריד לבוך־שצוב לקנות פרה.

"צריך לעזוב עוד הערב", אמר לי חנינא. גם אני חשבתי כך ואמרתי לו שאנחנו מצטרפים אליו.

חנינא לא התלהב מכך שגם אמי תצטרף: "היא תעכב אותנו וניאלץ ללכת לאט יותר", אמר.

"על אחריותי! היא תחזיק מעמד", הבטחתי לו, "אם לא, תוכל לעזוב אותנו ואנו נגיע אחר כך". חנינא השתכנע.

בערב יצאנו לדרך. הלילה ירד אבל השלג הלבין את השדות. הלכנו כל הלילה בשדות וביערות עד שהגענו לפנות בוקר אל הכפר ליסובצה. ניסינו לברר מה קורה שם והתברר שהכול כרגיל, הכפר נשאר כפי שהיה כשעזבנו. האנשים במחנה שמחו מאוד לראותנו. סיפרנו להם איפה היינו ומה ראינו.

לימים נודע לנו שבלילה ההוא שבו ברחנו מביתו של האוקראיני מהכפר טקלובקה הגיעו אל המתבן שני בחורים יהודיים שחיפשו גם הם מסתור. האחד, שפורן שמו, היה שוטר יהודי בגטו טלוסטה ועמו בחור נוסף ששמו לא ידוע לי. הם הסתתרו במסתור שלנו. בבוקר שלמחרת הגיע בעל הבית מלווה בשוטרים אוקראינים. הוא לא הלך ליריד ולא חשב לקנות פרה; הוא הלך במטרה להלשין על

היהודים שהסתיר במתבן שלו והביא אֶתוֹ את המרצחים. הם מצאו את שני הבחורים המסתתרים, הוציאו אותם החוצה וירו בהם. מקץ ימים אחדים נודע לנו גם מה עלה בגורלם של היהודים שהסתתרו ביער ליד מִישְׁקוֹב. יום אחד באו הכפריים מהסביבה חמושים בגרזנים ובמקלות ורצחו את כולם. בכל מקום הסתובבו רוצחים אוקראינים לחפש את שארית הפליטה שנותרה מהיהודים. הם רצחו את מי שתפסו בדם קר ובדעה צלולה. קשה להסביר כיצד למרות זאת שרדו אחדים ונשארו בחיים.

החזית מתקרבת

בסוף חודש פברואר ותחילת חודש מרץ בשנת 1944 הייתה באזור שלנו תנועה גדולה של צבא הונגריה שנסוג מפני הצבא האדום. בין החיילים ההונגריים היו גם יהודים, לא חמושים, שסופחו לצבא ההונגרי כעוזרים וכבעלי מלאכה. סיפרנו להם על הזוועות ועל חששותינו מפני האוקראינים, והם רצו לעזור לנו. ביקשנו מהם ששיגו לנו נשק. הם סיפרו לקציני הצבא ההונגריים ואלה הרשו להם לתת לנו רימונים להגנה עצמית. גם אני קיבלתי רימון והייתי מאושר.

באותו הזמן ברחו מערבה גם משתפי פעולה עם הגרמנים: הקווקזים, האוקראינים ואחרים, וכן חיילים מהארמיה של הגנרל וולאסוב.⁷ הם עברו באזור שלנו רכובים על סוסים ומשחיתים ושורפים, יחד עם הגרמנים, כל מה שנקרה בדרכם.

כאשר עברו ליד המחנה שלנו ונודע להם שנותרו בו יהודים, הם החלו לרדוף אחריהם. הם דהרו על סוסיהם ובחרבות שלופות רצחו כל יהודי שפגשו. שמענו את הצרחות והצעקות ולא יכולנו לעזור. אחותי, אני ועוד כמה צעירים היינו בקצה המחנה וקפצנו מעבר לקיר מאבנים. הרוצחים על סוסיהם נעצרו ליד הקיר ואנו ברחנו. כשחזרנו

⁷ גנרל וולאסוב - קצין בצבא האדום ששנא את משטר סטלין והקים ב-1942 את "צבא השחרור" שהורכב מקווקזים וממיעוטים אחרים בברית המועצות. שיתף פעולה עם הגרמנים ובגד במולדתו.

למחנה מצאנו את אמא בריאה ושלמה, אך את מראות הזוועה אינני יכול לשכוח.

לקחנו מעט צידה לדרך ולקראת לילה יצאנו ממחנה ליסובצ'ה. מלבד אמי ואחותי הצטרפו אלינו גם דודי צבי אלברגר, בנו יעקב, ואח של דודי, לייב (אריה) אלברגר. דודי צבי היה נשוי לדודה שרה, אחות אמי. דודי ודודתי, צבי ושרה, וארבעת ילדיהם, היו בדובנאנובקה (Dobraniowka). יעקב בנם עבד כרועה פרות אצל התושבים המקומיים. יום אחד הייתה אקציה בדובנאנובקה, אנשי משטרה אוקראינים התנפלו ורצחו את דודתי שרה ושלושה מילדיה: מניה (מרים), מאיר וזאב. נותרו בחיים רק דודי צבי ובנו יעקב. הם ברחו פצועים מכדורים שנורו לעברם, אחד מהם נפצע ביד והשני ברגל.

לאחר שעזבנו את מחנה ליסובצ'ה החלטתי ללכת לכיוון השדות והיערות של החווה דובנאנובקה. האזור היה מופר לי מאחר שלפני המלחמה יצאתי כמה פעמים עם אבי ז"ל לעבוד בה. חשבתי שאולי שם אמצא מישהו שיעזור לנו.

היה זה בחודש מרץ (1944), מזג האוויר היה עדיין חורפי ורוח קרה נשבה. הלכנו בשלג במשך כל אותו לילה. ראינו מרחוק בית קטן באמצע שדה. התקרבנו. התברר שאין שם איש. הבית היה סגור ולידו מתבן. נכנסנו למתבן כדי להסתתר מהרוח הקרה וראיתי שעליית הגג מלאה קש. העליתי את כולם וגם אני עליתי למעלה. התכסינו בקש וישבנו בשקט. עם אור הבוקר יצרתי מעין חלון קטן על ידי הזזת מעט קש מכיסוי הגג, שהיה עשוי מעשב יבש וקש, וניסיתי לאתר איפה

אנחנו נמצאים. התברר שאנחנו מסתתרים כשני קילומטרים מהכביש הראשי ואין ספור יחידות של הצבא הגרמני נעות סמוך אלינו, ליד הכפר אוֹלְנוֹבְצָה (Ulanovce). אבי ז"ל סיפר לי שהוא נולד בכפר הזה. רעמי הירי הדהדו כל הזמן ולהבות אש נראו בכל הסביבה. חשנו כאילו אנחנו נמצאים בלב לבה של שֶׁפָּה ענקית, השמים האדימו מהשרפות שהשתוללו. המראה היה נורא ובלתי נשכח. חרדתי מאוד מהאפשרות שיבוא חייל ויצית את המבנה יחד אֶתֵּנו. כל הזמן הסתכלתי דרך הפתח בגג שמא מתקרב מישהו אל המתבן. היינו רעבים מאוד. ירדתי למטה ומצאתי גוש אדמה שנראה היה לי שמתחתיו הטמינו תפוחי אדמה שלא יקפאו בחורף. חפרתי ביד, הסרתי את השכבה העליונה הקפואה, ובמאמצים רבים הצלחתי לגלות אותם. אבל לא היה אפשר לאכלם, הם היו קשים כאבן. כדי לרכך את תפוחי האדמה הדלקתי מדורה קטנה בתוך המתבן, אך אז עטף אותנו עשן ונבהלתי פן יגלו אותנו. על אף האכזבה והרעב המציק, כיביתי את האש ונאלצנו לאכול תפוחי אדמה קרים וקשים. הרעב היה כבד; לא יכולנו לסבול עוד את כאבי הרעב ואת הקור. ערב אחד החלטנו לצאת לכיוון החווה דובֶּכְאֶנוֹבְקָה. החלטנו להתפצל: אמי, אחותי ודודי צבי נשארו בשדה במרחק מה, ואילו אני עם יעקב, בן דודי, ואחיו של דודי, לייב (אריה), התקרבנו אל החווה. קיוויתי שאולי בכל זאת נמצא מישהו שירחם עליי ובמיוחד על בן דודי יעקב שהיה קטן ממני, כבן עשר. התקרבנו אל החווה וראינו אור בבית. דפקנו על הדלת וביקשנו אוכל. מיד נודע לתושבי המקום שהגיעו יהודים ונוצרה

התקהלות ליד הבית. הרגשתי שהמצב מסוכן, יצאנו מהבית וראינו שהתושבים עומדים במעגל ומתייעצים ביניהם מה לעשות אתנו. הם היו מצוידים ברובים ובמקלות. ברחנו מיד כל אחד לכיוון אחר. היה חושך והם רדפו אחרינו אך תפסו רק את בן דודי הקטן. אמרו לו שלא יעז לבוא לשם שוב ושחררו אותו. יעקב ברח משם כל עוד נפשו בו, והצטרף לאביו שחיכה לו בשדה עם אמי ועם אחותי.

אני ברחתי לכיוון אחר. הייתי מפוחד, עייף ורעב. הלכתי לבדי בלילה שעות ארוכות. מצאתי שלולית גדולה, התכופתי ושתייתי מעט מים ונרדמתי. כאשר התעוררתי בבוקר מעטה שלג כיסה אותי והייתי כולי קפוא. לא הרגשתי את גופי ולא יכולתי לקום. אט אט הנעתי יד אחת, אחר כך את השנייה וככה התעמלתי קצת עד שהדם התחיל לזרום ולחמם את גופי. להפתעתי ראיתי שאני נמצא לא רחוק מהבית העזוב בשדה. חזרתי ועליתי לעליית הגג והתכסיתי בקש. מאוחר יותר הגיעו אמי, אחותי, דודי צבי ובן דודי יעקב. הם שמחו מאוד לראותני. הם סיפרו לי שתעו בדרך ולא היו בטוחים שיגיעו לחזור אל הבית כי אני הייתי מורה הדרך שלהם. (אחיו של דודי, לייב (אריה) אלברגר, ברח למחנה ליסובצ'ה, הסתתר שם וחזר אתנו אחר כך לבית בשדה.)

יום רודף יום ומסביבנו מתנהלים קרבות מרים של הצבא הגרמני הניגף מפני הצבא האדום. לא היה לנו מידע על המתרחש והיינו שרויים במתח עצום. ידעתי שהמלחמה עומדת להסתיים וחשתי שאסור לנו לוותר דווקא כעת. הרגשתי שהגאולה קרובה, צריך רק כוח ומזל לעבור עוד כמה ימים קשים.

סוף

יום אחד הגיעה אישה למתבן ומשכה קש מעליית הגג. תוך כדי משיכה נגעה בידו של יעקב, בן דודי. היא נבהלה והחלה לברוח. אמרתי מיד לאחותי שתצא בעקבותיה, מתוך הנחה שאם תראה אישה תיכגע ולא תחשוש. אחותי התקרבה אליה והסבירה לה מי אנחנו. הגויה סיפרה שהיא ואחיותיה הן פולניות וגם הן פוחדות מהאוקראינים הלאומנים, הפנדרים⁸. היא סיפרה שהם רוצחים גם פולנים, לא רק יהודים. היא ואחיותיה עברו להתגורר זמנית בכפר אולנובצה, והיא באה אל המתבן רק כדי לקחת קש בשביל העזים. בהיותי במחנה ליסובצה הכנתי לדרך כמה מציתים שיצרתי. נתתי לאחותי מצית בשביל הפולנייה וביקשנו ממנה להביא לנו מעט אוכל.

למרות הסכנות החלטתי שנלך כולנו למחנה ליסובצה בתקווה שנוכל להשיג שם מזון. הלכנו לכפר, הסתתרנו יום שלם באורווה מבלי שבעליה ידעו שאנחנו שם. בערב אספתי שאריות אוכל שניתנו לחזירים, מילאתי את הכיסים ולקראת לילה חזרנו לבית בשדה. בעלת הבית הפולנייה הביאה לנו מעט אוכל ועדכנה אותנו מה מספרים בכפר. יום אחד אני רואה שוטר אוקראיני מתקרב לכיוון שלנו. חשבתי שזה הסוף. הכנתי את הרימון שקיבלתי מהיהודים ההונגריים ואמרתי למשפחתי שאם יתקרב אלינו אזרוק את הרימון ו"תמות נפשי עם פלשתים". ישבנו בעליית הגג בלי לזוז, לא הוצאנו

⁸ פנדרים – ארגון לאומני אוקראיני (OUN) שהוקם על ידי סטפן בנדרה במטרה לייסד אוקראינה עצמאית. חבריו היו אנטישמים, בעלי דעות קיצוניות, דגלו בפשיזם, סייעו לנאצים בהקמת שני גדודים אוקראינים.

הגה מפינו, שמרנו על דממה, לא השתעלנו ולא התעטשנו. למרבה המזל, השוטר לא עצר כי אם המשיך בדרכו. נראה היה לי שהוא נמנה עם השוטרים שברחו מיחידותיהם ומיהר להחליף בגדים כדי שהרוסים לא יזהו אותו כמשתף פעולה עם הגרמנים.

לקראת סוף מרץ 1944 ראיתי תנועת צבא מרחוק על הכבישים אך לא ידעתי איזה צבא זה. בלילות היה שקט, ורק השרפות המשיכו להשתולל באזור. הצבא הגרמני ניסה להשאיר מאחוריו אדמה חרוכה, ולא נשאר כפר אחד שלם לאחר שעברו בו חיילים גרמניים.

יום אחד חזרו בעלי הבית הפולנים. הם פתחו את הדלת, הדליקו תנור והזמינו אותנו לרדת מעליית הגג שבמתבן ולהיכנס לביתם. הם סיפרו לנו שהרוסים נמצאים כבר ארבעה ימים בסביבה, ואנחנו כלל לא ידענו. לראשונה, אחרי ימים ארוכים של קור ורעב, קיבלנו מאכלים חמים, שתייה חמה ואף אפשרו לנו להתרחץ.

אף על פי שהאזור שוחרר מהגרמנים, ידעתי עד כמה האוקראינים עוינים ומסוכנים. החלטתי שנלך תחילה חזרה למחנה לִיסֹבְצָה. רציתי לקחת אתנו את הרימון, אולם אמי חששה וביקשה שאשאיר אותו בשדה וכך עשיתי. היא טענה, ובצדק, שאם אתפס כשהרימון בכלי יחשדו בי שאני מרגל. הדרך הייתה ריקה מכלי רכב ומפחידה מאוד. בשולי הכביש היו מוטלות גופות החיילים. מצד זה גופות חיילים גרמניים ומהצד האחר גופות הרוסים. איש לא טרח להביאן לקבורה או לכסותן.

הלכנו כחצי יום והגענו לִיסֹבְצָה. מצאנו את המחנה שומם מאדם, והגויים סיפרו לנו שבעיר טלוסטה ישנם יהודים. המשכנו

בהליכה אל טלוסטה ושם התבררה לנו תמונה עגומה מאוד: כשכולנו ברחנו ממחנה ליסובצ'ה ברחו רוב היהודים לעיר טלוסטה והסתתרו במחנה של הנורמאכט. מפקד המחנה, אוֹפֶרְלֵיטֶר פֶּאטִי (Fatti Oberleiter), הזכור לטוב, לא נתן לאיש לפגוע ב"יהודים שלו", אולם אז קרה אסון. ביום כניסת הצבא האדום יצאו כולם לרחוב לשמוח. לפתע הופיע בשמים מטס של מטוסים גרמניים והפציץ את המחנה. יהודים רבים שהצליחו לשרוד עד אז נהרגו ורבים יותר נפצעו. גורלם העצוב של אנשים שעשו כל מאמץ להינצל ולהישאר בחיים ו"הָבֵל עַל דְּאָבִין".

מצאתי בטלוסטה בית ריק, פלשתי אליו וסידרתי בו מקום לינה בעבורנו. רגליי התנפחו מהקור ומההליכה הממושכת בשלג ולא יכולתי לעמוד עליהן. עם זאת הייתי חייב לדאוג לנו לאוכל. לכן בעודי יושב על המיטה תיקנתי סירים לבישול ותושבים גויים הביאו לנו מעט קמח, ביצים ותפוחי אדמה. התאוששנו מעט מהעייפות ומההליכה הממושכת.

מקץ ימים אחדים שמענו רעמי תותחים כבדים כאילו יורים ממש מאחורי הבית. התברר שהצבא האדום כיתר באזור קְמִינִץ פּוֹדוֹלְסְקִי שש-עשרה דיוויזיות של הצבא הגרמני. המקום היחיד שבו אפשרו לגרמנים לסגת היה דרך העיר טלוסטה וסביבותיה. בלית ברירה נאלצנו לברוח מהאזור לפני שהגרמנים יגיעו שוב אל העיר. ברגליים נפוחות התחלתי לברוח לכיוון הצבא האדום. ראיתי בחורות שָׁצוּ יחפות בשלג. כולם ברחו, אחוזי אימה. היו שעברו את הגשר על הנהר דניסטר לכיוון צ'רנובִּיץ, ואילו אנחנו רצנו צפונה אל הצבא

האדום. שלג כבד ירד, ובמקומות אחדים הוא נערס עד לגובה של מטר וחצי.

לא רחוק מהעיר קופיציניץ (Kopieczynce) עברנו יער גדול, מצדו האחד היו הרוסים ומצדו האחר הגרמנים. הם לחמו וירו זה על זה ואנחנו בתווך. בנס לא נפגענו. החזקתי את אמא מצד אחד ואחותי החזיקה בה מצד שני וכך הלכנו.

פתאום אני שומע מישהו צועק אליי: "אברהם, בבקשה עזור לי". אלי מנדל כהן, יהודי גבוה שהיה סוחר סוסים בעברו, והיה אתי במחנה ליסובצה, נשא ילדה קטנה בזרועותיו וילדה נוספת, כבת שבע או עשר, הולכת לצדו. הילדות הגיעו למחנה ללא הוריהן ומנדל ואשתו אימצו אותן. בדרך נפטרה ילדה אחת מהקור והוא המשיך לשאת אותה בזרועותיו, השנייה הייתה עדיין בחיים, אך נראתה תשושה וחלשה מאוד. לקחתי אותה בזרועותיי ואמא החזיקה בחגורתה. חיממתי לילדה את הידיים וכך הלכנו עד שהגענו לפנות בוקר לקופיציניץ.

קצינים רוסיים ראו אותנו והורו לכומר לפתוח מיד את דלת הכנסייה ולהכניסנו פנימה. הם הורו לו לחמם מים בשבילנו ולצייד אותנו במזון. לקראת בוקר הגיעה פקודה להמשיך לנוע, כי ייתכן שהגרמנים ייכנסו אל העיר קופיציניץ. אלי מנדל כהן ואני לקחנו את

הילדה שנפטרה וקברנו אותה בבית עזוב של יהודים, בקושי הצלחנו לגרד מעט אדמה קפואה ולכסות את הגופה הקטנה⁹. המשכנו ללכת. הלכנו מאה ועשרים קילומטרים, עד שהגענו לעיר פודבולוצ'יסק (Podwólczyk), לא רחוק מהעיר טרנופול. קרבות רחוב כבדים עדיין התנהלו בעיר. נשארנו בפודבולוצ'יסק כחודש ימים עד שהרוסים הצליחו להביס את שש-עשרה הדיוויזיות של הצבא הגרמני, והחזית נעה מערבה. בהיותנו בעיר פודבולוצ'יסק קיבלנו מדי פעם מזון מהצבא הרוסי ואני התחלתי לעבוד בפחחות. כתמיד סחבתי אתי מעט כלי עבודה והשתכרתי כסף. יכולתי כבר לקנות לאחותי ולאמי נעליים ובגדים להחלפה. המלחמה באזור שלנו הסתיימה. התחלנו להתאושש, לאכול בצורה מסודרת, מצאנו מקום לינה, אבל לא רצינו להישאר שם. רצינו לחזור לעיר בוך'שצוב בתקווה שאולי נמצא מישהו ממשפחתנו שניצל.

⁹ פגשתי את אלי מנדל כהן, את אשתו ואת הילדה שניצלה כעבור שנים במפגש של ניצולים בארץ. הם התגוררו בארה"ב. לצערי, אינני זוכר את שם הילדה, והיא לא זכרה שאני נשאתי אותה בזרועותיי.

התלאות שלאחר המלחמה

שמענו חדשות ונודע לנו שאזור בּוֹרְשָׁצוּב נקי מגרמנים. כדי להגיע לשם היה עלינו לעבור מרחק של כמאה ועשרים ק"מ ברגל, כשבדרך מכשולים וסכנות. נודע לי שבעיר סְקָלָט (Skalat), שגם אותה נצטרך לחצות, הוצב מחסום של המשטרה הצבאית וכל צעיר שעבר גויס מיד לצבא האדום. אני הייתי בן עשרים-ושתיים והיה ברור שינסו לגייס גם אותי.

בעיר פּוֹדבּוֹלֶצִיסק עזרתי לתקן אמבולנס והנהג הבטיח שיעביר אותנו את המחסום בעזרת האמבולנס. הוא אמר שאותו לא בודקים וכך היה. הצלחנו לעבור את המחסום והמשכנו בדרכנו. בדרך הייתה תנועה של הצבא האדום, אולם הם לא ששו להסיע אותנו. שוב ושוב נשאלתי מדוע לא התגייסתי. לא יכולתי להסביר להם, במילא לא היו מבינים אותי. אבל בלבי ידעתי היטב שאוקראינה איננה מדינת, וכעת אחרי שמרבית יהודיה נרצחו בסיועם הפעיל של אוקראינים אנטישמיים, לא חשתי הזדהות עם העם ועם המדינה שבה נולדתי. הלכנו יום ולילה עד שהגענו לבּוֹרְשָׁצוּב. הדרך הייתה קשה וסכנות רבות ארבו ליהודים גם לאחר נסיגת הגרמנים. הפרטיזנים, האוקראינים הלאומניים וסתם קבוצות של רוצחים הסתובבו בדרכים וביערות, התנפלו על חיילים רוסיים, על יהודים, אֻדֵּים מְצָלִים מֵאֵשׁ שֶׁרָדוּ, וגם על פולנים.

התבססות בעיר בורשצוב

בהגיענו לבורשצוב נכנסנו לבית ריק של יהודים שנרצחו. הכרתי את האנשים שגרו בו לפני המלחמה. הייתה להם חנות למכירת עורות, נעליים ומגפיים. הם היו דתיים מאוד. התארגנו בבית, סידרנו מקומות לינה, ניקינו את המטבח, הכנו את התנור לבישול וחזרנו לחיות כאנשים מן היישוב.

נהגו לומר על היהודים שהם מסתירים בביתם דברי ערך. ואכן, יום אחד מצאתי מסתור מתחת למדרגות עץ ובו טליתות, תפילין וסידורי תפילה. חילקתי את הרכוש ליהודים נוספים שהגיעו לעיר, והשארתי לעצמי זוג תפילין וטלית. השתמשתי בהן תקופה ארוכה. את הטלית מסרתי למישהו, והתפילין, על אף שהן פסולות, שמורות אצלי עד היום הזה.

מדי יום ביומו התקבצו ובאו אל העיר יהודים ששרדו. היו כאלה שהכרתי מלפני המלחמה. הוקם ועד למען הניצולים, החלה עזרה הדדית ומידע החל לזרום על שארית הפליטה.

התחלתי לפרנס את משפחתי. לגויים נודע שחזרתי חי ושאני עובד ואף מצויד בכלי עבודה, ומיד החלו להגיע הזמנות. בעיקר ביקשו שאתקן כלי בית מפח. בתמורה קיבלתי קמח, ביצים, תפוחי אדמה ואפילו עוף. היינו בין הבודדים שחזרנו כמשפחה, אמי אחותי ואני. הצטרפו אלינו ניצולים בודדים שאיבדו את יקיריהם. אמי הייתה מבשלת לכולם, מסבירה פנים לכולם, וכל יהודי שהגיע הוזמן

להתארח אצלנו. חִיִּינו כֵּאלוּ בְּקוֹמוֹנָה, ואִמִּי טוֹבֶת הֵלֵב נִיסְתָּה לַעֲזוֹר לְכוֹלָם. נִיצוֹלִים רַבִּים קִרְאוּ לָהּ: "אִמָּא".

כֹּל אוֹתָהּ עַת הַמִּשְׁכָּנו לְקוֹוֹת שְׁאוּלֵי נִיצַל מִיִּשְׁהוּ מִקְרֹוֹבֵי מִשְׁפַּחְתָּנוּ וַיִּגִּיעַ לְבוֹרְשָׁצוֹב. אִישׁ לֹא הִגִּיעַ זֹלֶת יִלְדָּה אַחַת קִטְנָה, לוֹסִיָּה שְׁטֶנְצֶלֶר, כֶּבֶת שְׁמוֹנָה. פִּגְשָׁתִּי אוֹתָהּ יוֹם אֶחָד בְּרֹחוֹב וְהַכְרַתִּיהָ, הַסִּבִּים שֶׁלָּנוּ הָיוּ בְּנֵי דוּדִים, וּמִשְׁפַּחְתָּהּ הַתְּגוֹרֶרָה בְּכַפֵּר שֶׁלָּנוּ לִפְנֵי הַמִּלְחָמָה. בְּתִקּוּפַת הַמִּלְחָמָה רִאִיתִיהָ פַּעֲמִים אַחֲדוֹת כְּשֶׁהִיָּתָה מוֹפִיעָה עִם אֲבִיהָ, הָרֶשׁ שְׁטֶנְצֶלֶר, בְּמַחֲנֶה לְיִסּוֹבֶצָה. אִמָּה מַחְצִיָּה וְאַחִיהָ נִסְפּוּ קוֹדֶם. אַחֵר כֵּךְ נִעְלַמּוּ וְנוֹדַע שֶׁהִסְתַּתְּרוּ זֶמַן מִה בִּיעַר סִמּוֹךְ לַעִיר אוֹרְיֶנְהָ עַד שֶׁשׁוֹחֲרֵר הָאָזוֹר עַל יְדֵי הַצֶּבֶא הָאָדוֹם. לְמַרְבֵּה הַצַּעַר, אֲבִיהָ שֶׁהָיָה חוֹלָה וְחֹלֶשׁ מֵרַעַב וְקוֹר, נִפְטָר, וְלוֹסִיָּה נִשְׁאַרָה לִיד אֲבִיהָ הַמַּת יָמִים סְפוּרִים. נִיצוֹלִים יְהוּדִים הִבִּיאוּ אֶת הָרֶשׁ שְׁטֶנְצֶלֶר לְקַבּוּרָה וְלוֹסִיָּה הִגִּיעָה בְּכוּחוֹת עֲצָמָה לְבוֹרְשָׁצוֹב. הִיא הִיָּתָה יַחֲפָה, לְבוּשָׁה בְּלוּיָה סַחְבוּת, גּוֹפָה מֵלֹא פִּצְעִים וְחִבּוּרוֹת, וּבִשְׁעָרוֹתֶיהָ כִּינִים. הִבֵּאתִי אוֹתָהּ לְבֵיתִנוּ, אִמִּי רַחֲצָה אוֹתָהּ, פָּלְתָה אֶת הַכִּינִים מֵרֹאשָׁהּ, טִיפְלָה בָּהּ, נָתַנָּה לָהּ בְּגָדִים נְקִיִּים וְנִעֲלִיִּים. לוֹסִיָּה הִפְכָּה לְבֵת מִשְׁפָּחָה אֲצִלָּנוּ. אוֹלָם כַּעֲבוּר חוֹדָשִׁים אַחֲדִים הוֹפִיעַ בַּעִיר דוּד שֶׁלָּהּ וּלְקַחָהּ מֵאֲתָנוּ. לִימִים נוֹדַע לָנוּ שֶׁהֵם עָבְרוּ לְפוֹלִין וְלוֹסִיָּה לְמַדָּה בְּבֵית סֵפֶר פּוֹלְנִי. הִקְשֶׁר עָמָה אֲבָד עַד שָׁנַת 1965 כֹּאשֶׁר פִּגְשָׁתִּי אָדָם וּשְׁמוּ מוֹסְטֶר מֵרֹאשׁוֹן לְצִיּוֹן אֲשֶׁר סִיפֵר לִי שֶׁהִכִּיר בַּחֹרָה מִבִּילְצָה זְלוֹטָה וּשְׁמָה לוֹסִיָּה. קִיבַלְתִּי מִמֶּנּוּ פֶּרִטִּים, הִתְקַשְׁרָתִי אֵלֶיהָ וְנוֹדַע לָנוּ שֶׁנִּשְׁאַה לְשִׁלְמָה בְּרוֹד, עֲלָתָה אֶרְצָה וְהִיא מִתְּגוֹרֶרָתָה בְּתֵל אֲבִיב. קֶשֶׁר מִשְׁפַּחְתִּי חָם וְלִבִּי נוֹצֵר בִּינִינוּ שְׁנִית, וְאִנּוּ מִמִּשְׁיָכִים לְשִׁמּוֹר עֲלֵיו מֵאִזְּוֹ עַד הַיּוֹם.

סוף

ובעוד אנו מתחילים את צעדינו הראשונים כאנשים חופשיים בפּוֹרְשָׁצוּב ניטשה עדיין מלחמה בין בעלות הברית לגרמנים על אדמת גרמניה. אך באזור שלנו, החל מקיץ 1944, התבסס השלטון הרוסי.

החלטתי ללכת עם אחותי לכפר שלנו בִּילְצָה זְלוֹטָה. תושבי הכפר הופתעו, ובקושי הצליחו להסתיר את אכזבתם שנשארנו בחיים. נפוצו שמועות על יהודים ששרדו וחזרו לעיר הולדתם כדי לקחת רכוש ונרצחו על ידי אוקראינים. לפנות ערב ניגשנו לידידינו הגויים, משפחת קֶפֶיר. אולם הם חששו לארח אותנו והסבירו שגם הם פוחדים מהאוקראינים. הם הציעו לנו ללכת לביתה של איכרה אחת שנודעה כאישה הגונה, ולבקש ללון אצלה בלילה. שמענו בקולם ופנינו אליה. האיכרה הסכימה להלין אותנו אלא שאני לא יכולתי לעצום עין. כל אותו הלילה שמעתי צעירים אוקראינים חמושים מתגודדים ליד הבית. מתברר שהכפר שלנו הפך למרכז הפעילות של הלאומנים האוקראינים בסביבה, כולם חסידיו של הגנרל בֶּנְדֵּרָה. הם שנאו את הרוסים, את הפולנים וכמובן את היהודים. לא האמנתי שנצא משם בחיים. חשתי פחד וגם מעין אכזבה, שהרי המלחמה תמה ואנו נמצא את מותנו בכפר הולדתנו. בנס נשארנו בחיים. יצאנו מהכפר לפנות בוקר וחזרנו לבפּוֹרְשָׁצוּב מותשים ואחוזי אימה.

יום אחד באו הידידים שלנו, משפחת קֶפֶיר, לבקר אותנו בפּוֹרְשָׁצוּב. ביקשתי מהם שיביאו לנו כמה שמיכות וכריות שהשארנו אצלם לפני שעזבנו את הבית. בלילה ההוא, אחרי יותר משלוש שנים ללא מצעים נקיים וללא שמיכות, התכסינו שוב בשמיכות פוך.

בינתיים הלך וגבר הלחץ שאתגייס לצבא האדום. לא הייתה לי כל כוונה להתגייס לצבא ולשרת עם האוקראינים, וכן לא רציתי להשאיר את אמי ואת אחותי לבדן. אולם מאחר שהייתי מומחה בפחחות ובמכניקה הייתי מוכן לעבוד במקצועי ולתרום בכך את חלקי למאמץ המלחמתי.

הגשתי בקשה להתקבל לעבוד במוסך ממשלתי; מי שעבד שם קיבל פטור מגיוס לצבא. למנהל קראו בולטוב ובעד בקבוק וודקה היה מוכן לחתום על מסמך שאני נדרש לעבודה ואינם יכולים לוותר עליי. וכך התחלתי לעבוד בשעות היום במוסך, ובימי ראשון ובלילות עבדתי בבית, תיקנתי וייצרתי דברי פחחות.

החיים נכנסו לשגרה, התפרנסתי היטב, אבל היה ברור שעלינו לעזוב את אוקראינה הארורה, הרוויה בדם יהודים. מדינת ישראל טרם הוקמה, פלשתינה הייתה עדיין תחת המנדט הבריטי והייתה לנו הצעה מפתה להגר לארצות הברית. לאבי היו שני אחים שגרו שם. באחד הימים קיבלתי מכתב מהדוד שלי בארצות הברית. כדי לדעת אם נשארתי בחיים הוא שלח חמישים דולר בהמחאה, יכולתי לקבלם רק עם הצגת תעודה מזהה ובחתימתי האישית. אלא שבברית המועצות הקומוניסטית של אותם ימים אסור היה לאדם פרטי להחזיק מטבע זר. לא רציתי לעורר חשד שאני "אויב העם" או מתנגד לקומוניזם, כי מיליוני אזרחים שנחשדו בעברות כאלה נשלחו לסיביר. הממונים עליי בעבודה הזמינו אותי לבירור ושאלו מה בכוונתי לעשות בכסף. לא רציתי לשלוח אותו בחזרה כי אז היו הדודים באמריקה סבורים

שאיננו עוד בין החיים. נותרה האפשרות השנייה: למסור את הכסף למדינה ולקבל בתמורה כסף רוסי שערכו נמוך בהרבה. כך הצלחתי להעביר סימני חיים למשפחה ויכולנו לשמור על קשר. עם זאת לא יכולנו לקבל אישורי יציאה מברית המועצות, ובמיוחד לא אפשרו הקומוניסטים לצעירים לעזוב את המדינה.

הקהילה היהודית שהתקבצה בבוֹרְשְׁצוֹב מנתה בעיקר אנשים בודדים שניצלו. נפגשנו לעתים קרובות, שוחחנו על העתיד, על חלומותינו להגר, על השאיפות הלאומיות שלנו, אך נזהרנו מאוד בלשוננו. אם חלילה ייודע הדבר לאנשי המפלגה הקומוניסטית היינו נענשים. אמנם לא חששנו מרציחות, אבל מאסרים והגלות היו דבר שבשגרה בימי שלטונו של סטלין.

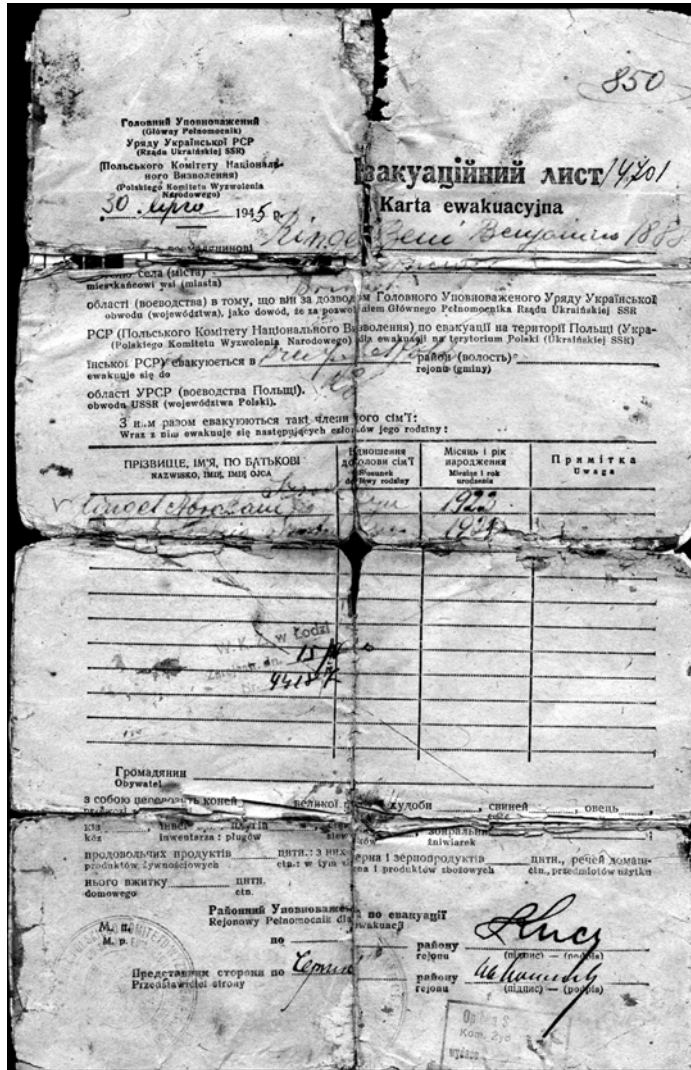

במוסד שבו עבדתי היה מחסן דלק; האחראי לו היה יהודי בשם דודיק. יום אחד נסע דודיק לעיירה שלו ובדרך התנפלו עליו בַּנְדָּרִים ורצחו אותו. למחרת מסר לי המנהל בולטוב את מפתחות מחסן. הוא לא סיפר לי על החבר שנרצח ופשוט הודיע לי שכעת אני האחראי. לקחתי בתמימות את המפתחות וכעבור ימים אחדים הוא הורה לי לנסוע עם שתי משאיות עמוסות חביות לעיר צ'רנוֹבִיץ לקנות דלק. בדרך התקלקלו המשאיות והנסיעה, שנמשכת בדרך כלל שעתיים, ארכה ימים אחדים. ובעודנו מנסים לתקן את התקלה התנפלו עלינו בַּנְדָּרִים רכובים על סוסים. רק בקושי הצלחנו לברוח, והם העלו באש את המשאיות. הגענו איכשהו לעיר צ'רנוֹבִיץ, קיבלנו משאית אחרת, מילאנו את החביות בדלק והתחלנו לנסוע חזרה לבוֹרְשְׁצוֹב. בעלייה

לעיר החלה המשאית לקרטע, לא היו לה מעצורים תקינים והיא הידרדרה לאחור ונתקעה בתעלה בצד הכביש. כאשר קפצתי מהמכונית נקעתי את רגלי, החביות התגלגלו ונשברו ודלק רב נשפך. המשאית נגררה למוסך ואני נקראתי לבירור. המנהל בולטוב האשים אותי שגרמתי לנזק בכוונה תחילה כי מכרתי דלק ולא רציתי שידעו על כך. הוא ציווה עליי לקנות תוך שבוע בחזרה את כל הדלק מכיסי הפרטי, ולא יוציא נגדי צו מעצר.

לא ידעתי מה לעשות. למזלי, עו"ד יהודי בשם ד"ר ולדמן יעץ לי לא להודות. הוא הסביר לי שגם אם אקנה ליטר אחד של נפט כמוהו כהודאה באשמה ואני עלול למצוא את עצמי עד סוף ימי חיי בבית הסוהר. שמעתי בקולו וכך עשיתי.

שנת 1944 חלפה עברה והמלחמה הגיעה לקצה. הצבא הגרמני התמוטט, וב-9 במאי 1945 נכנעה גרמניה. באותה עת נחתם הסכם בין ברית המועצות לממשלת פולין, המתיר לכל מי שהיה אזרח פולני עד פרוץ המלחמה, ב-1 בספטמבר 1939, לחזור לארצו (רֶפּוּטְרִיאַצְיָה - חזרה למולדת). מאחר שאנחנו היינו אזרחי פולין יכולנו גם אנו לעזוב את ברית המועצות ולעבור לפולין. אולם מנהל המוסך בולטוב לא הסכים לשחרר אותי עד שאשלם בגין הנזק. בלית ברירה שילמתי לו סכום כסף נכבד, הוספתי על כך כמה בקבוקי וודקה וכעבור חודשיים בערך הצלחתי לקבל ויזה לי ולמשפחתי.

תעודת
הגירה
וּפֶטְרִיאצְיָה -
חזרה
(למולדת)
כתובה
באוקראינית
אשר ניתנה
לאמי,
לאחותי ולי
ב-30 ביולי
1945.

הדרך הארוכה ארצה

יצאנו לפולין. הנסיעה ארכה כמעט חודש ימים, עד שהגענו לבסוף לעיר ביטום (Bytom). בעיר התארגן ועד קהילה שטיפל בשארית הפליטה. אנשים מצילים מאש התקבצו ממחנות השמדה ומהגטאות, ניצולים הגיעו מגלות, מאסיה ומסיביר, פרטיזנים השתחררו מהיערות וחיילים מהצבא האדום ערקו ובאו. כמו בכל עיר גם כאן הוקם מדור לחיפוש קרובים. אנשי הוועד יעצו לנו איך להתארגן. היו שם גם שליחים מהארץ שייצגו מפלגות שונות וזרמים ציוניים שונים. תנועות נוער פעלו וצעירים הופנו לקיבוצים במטרה להכשירם לקראת העלייה ארצה. עדיין לא הייתה לנו מדינה עצמאית, אבל התקווה לעזוב את פולין ולעלות לארץ ישראל הייתה משותפת לכולנו.

לפני המלחמה היה האזור שייך לגרמניה; אחר כך סופח לפולין. גרו בו אזרחים גרמנים ופולנים. עד כמה שהדבר יישמע מוזר, שכרנו דירה אצל משפחה גרמנית ולא חשתי מצדם שנאה ואנטישמיות כפי ששמעתי ברחוב מהפולנים. גם לאחר המלחמה נשקפה ליהודים סכנה, בעיקר מצד קבוצות אנטישמיות, מאנשי ארגון A.K. ("ארמיה קריובה", צבא המולדת), ומסתם חוליגנים. שמענו על מקרים שהשליכו יהודים מרכבת נוסעת ועל רציחות נוספות. אני זוכר את הפוגרום הגדול מסוגו, בתקופה שלאחר הנאצים, בעיר קילצה (Kielce), שנערך ב-4 ביולי 1946 ובו נרצחו 41 יהודים. נפוצה שמועה

שראו יהודים הורגים ילד פולני כדי להשתמש בדמו לאפיית מצות לפסח. זהו סיפור ישן נושן שתמיד נוצל להצדקת פוגרומים. הצטרפתי לאחד הקיבוצים שהשתייך לתנועת "דרור"¹⁰. נשלחתי לסמינר בעיר לודז' שהכשיר בני נוער לקראת עלייתם ארצה. הסמינר נוהל על ידי שליחים מארץ ישראל ושם פגשתי את שושנה פין. היא ישבה לידי בכיתה ושבתה את לבי. שושנה, ילידת קובנה שבליטא, ניצולת שואה גם היא, הייתה בת חמש-עשרה, ב-24 ביוני 1941, כאשר הגרמנים כבשו את קובנה. היא מיעטה אז, וגם היום אינה מספרת על התקופה הנוראה ההיא. אולם אני חש חובה להביא מעט על חורבנה של יהדות קובנה. בליטא היו ב-1940 כ-235,000 יהודים. רק כ-15,000 הצליחו להימלט לפני הפלישה הגרמנית. "עוד לפני שנכנסו הגרמנים לליטא, החלו הליטאים עצמם לערוך פרעות ביהודים. נוסף לכך שיתפו הליטאים פעולה עם יחידות ה"איינזצגרופן" של ה-S.S. ברצח המוני יהודים בירי. כמה אלפי יהודים הובלו על ידי ליטאים ל"פורט התשיעי" (אחת מן המצודות שהקיפו את קובנה) ושם נרצחו כולם. בתקופת הכיבוש הגרמני נרצחו כ-50,000 יהודים באותו מקום. גטו קובנה הוקם מיד לאחר הכיבוש הגרמני. הגטו,

¹⁰ "דרור" – תנועה ציונית חלוצית שדגלה בחידוש השפה והתרבות העברית, בציונות מגשימה, בהגשמה אישית ובסוציאליזם. אנשי דרור הצטרפו אל פועלי ציון צ.ס. (פועלים ציונים סוציאליסטים) ועם עלייתם ארצה הצטרפו אל "הקיבוץ המאוחד" והיו מושפעים מערכי תנועת העבודה.

שאליו נדחסו כ-30,000 יהודים, חוסל סופית ב-1944. הנאצים דאגו לשרוף את עשרות אלפי הגופות כדי לטשטש את הרציחות. מדורות ענק בערו חודשים".¹¹

"באוגוסט 1941 נתפסו ברחובות 1,200 יהודים שנצטוו לעקור לגטו בסלובודקה. כ-1,000 הומתו בהשתתפותם הפעילה של הליטאים. בגטו של סלובודקה היו כ-30,000 איש ובחודשי קיזמו הראשונים נהרגו בו כ-13,000 יהודים. ב-1942 היו שתי אקציות מן הגטו..."¹²

עד שנת 1942 הייתה שושנה בגטו קובנה, אז נשלחה למחנה עבודה בריגה שבלטביה, לשם הגיעה גם אמה. אביה ואחיה הצעיר הצטרפו אליהן כעבור שנה. אחר כך נותקה שושנה ממשפחתה ונשלחה למחנה הריכוז שטוטהוף, שלחוף הים הבלטי. שם פגשה את תִּמָּה גרינפלד לבית זקס, גם היא נערה ילידת ליטא. תמָּה ושושנה חילקו ביניהן את מעט המזון שקיבלו, תמכו ועודדו זו את זו ונקשרה ביניהן אהבת נפש הנמשכת עד עצם היום הזה.

לנוכח התקרבות צבאות בעלות הברית, נצטוו היהודים החלשים והמורעבים, לצאת מהמחנות ולנדוד. צעדות אלה כונו לימים

¹¹ על הכיבוש הנאצי בארצות הבלטיות מתוך: "האנציקלופדיה של השואה" – ברית המועצות.

¹² מתוך: ישראל גוטמן וחיים שצקר, השואה ומשמעותה, הוצאת מרכז זלמן שזר, ירושלים 1987.

"צעדות המוות". גם שושנה ותמה היו בצעדה שכזו. הן אחזו זו בידה של זו, חיזקו זו את זו, והצליחו לשרוד. במרץ 1945 נסוגו הגרמנים. הרוסים שיחררו את הבנות ואת חבריהן על אדמת גרמניה. שושנה נסעה לפולין והצטרפה לתנועת "דרור". כעבור חודשים אחדים קיבלה סימני חיים מאחיה התאום, שייקה (ישעיהו) פין. הם הניצולים היחידים. אביהם, אבא פין, אמם, מיכל לבית גורדון, ואחיהם הצעיר אריה - נספו בשואה.

כאשר הסתיים הסמינר רציתי מאוד להמשיך ולפגוש את שושנה, אולם לאכזבתי הרבה, נאלצנו להיפרד. נשלחנו לערים שונות. היא נשלחה להדריך ילדים בשְׂצ'צ'ין, ואני נשלחתי לערים זַברזֶה (Zabrze) וגְלִיבִיץ (Gliwice) בפולין, לאתר בני נוער יהודים ולצרפם לשורותינו. נהגנו להסתובב שעות ארוכות ליד תחנות רכבת, שם פגשנו ואספנו נערים בודדים שהגיעו מרוסיה.

היינו פונים אל מי שנראה לנו כיהודי בשאלה: "עֵמֶךְ?" המילה הזו הפכה למילת קוד. אינני ידוע כיצד נפוץ השימוש בה, אולם יהודים בכל רחבי אירופה השתמשו בה לאחר המלחמה. אם טעיתי ופניתי אל גוי, לא הבין הלה את דבריי. אולם יהודי ששמע אותה הבין מיד שהפונה אליו הנו אחיו לצרה, ניצול שואה כמוהו.

הצלחתי למשוך אל תנועת "דרור" נערים ונערות רבים. מדי פעם נאלצנו לחטוף ילדים שכלל לא ידעו שהם יהודים; ילדים שנמסרו למשפחות פולניות ואף למנזרים, ואלה שמרו עליהם בעת המלחמה.

היו ילדים שהסוכנות היהודית וארגונים יהודיים שונים שילמו סכומי כסף נכבדים על מנת לקבל אותם מידי הפולנים. קרו גם מקרים נוגעים ללב של ילדים שהתקשו להיפרד מהוריהם המאמצים, ופולנים שהתחננו לקבל חזרה את הילדים ולאמץ אותם כחוק. אבל אנחנו, אנשי הקיבוץ, היו חדורי הרגשת שליחות להעלות את הילדים לארץ ישראל כדי להציל כל נפש יהודית. לעתים היינו חייבים להעביר אותם לקיבוץ מרוחק כדי שלא יזהו אותם. הדבר היה כרוך בסיכון רב אבל האמנו בשליחותנו הצודקת להציל ילדים יהודיים אלה, שארית הפליטה, מהתבוללות.

בתנועת הנוער "דרור" אחרי המלחמה. אני יושב שני מימין. ג'ליניץ 1946.

בהיותי כבן עשרים-וארבע, לאחר המלחמה. צולם ב-1946.

אני עומד בקצה השולחן בהיותי מדריך נוער בגרמניה. בד רייכנהל 1947.

דוד שלי רצה שאבוא לאמריקה אבל אני רציתי לעלות ארצה. די היה לי מן החיים בגלות, רציתי לחיות בין יהודים. ועל אף השואה שהמיטה אסון נורא על העם היהודי, לא נפתחו שערי הארץ. הבריטים המשיכו לערום קשיים ולמנוע מניצולי השואה להגיע לחוף מבטחים. הודות לשיתוף הפעולה בין הסוכנות היהודית, אנשי הפלי"ם, המוסד לעלייה ב', חיילי הבריגדה ששירתו בצבא הבריטי וחיילים יהודים ששירתו בצבאות בעלות הברית - הצליחו אלפי ניצולים לצאת מאירופה. "מעולם לא היו מבצעי הברחת אדם כאלה על פני אירופה! מי שלא לקח חלק בהם - אולי לא יבין, אולי לא יאמין"¹³.

כל פעילות ההעפלה הייתה כמובן בלתי לגלית ונעשתה במחתרת. קבוצות קבוצות הועברו אלפי יהודים מפולין והתקבצו במחנות עקורים בצ'כיה, באוסטריה, באיטליה ובגרמניה.

"ב-1945 הקימו יוצאי תנועות נוער חלוציות ופרטיזנים מפולין, אוקראינה, ביילורוסיה וליטא את ארגון 'הבריחה' שנועד להעביר יהודים מפולין לגרמניה ולאוסטריה... מאמצע שנת 1945 התנהלה תנועה עצומה של שיבת מיליוני עקורים ופליטים לארצות מוצאם ו'הבריחה' כיוונה את היהודים שבהם לעבר נמלי

¹³ חיים לסקוב ומאיר זורע במבוא לספר: איש חי"ל - יומן של איש מושב בבריגדה היהודית, גלעז אליעזר, (עמ' 7 - 8), הוצאת אל-גל, תל אביב, 1971.

ההפלגה של ההעפלה לארץ. בסתיו אותה שנה כבר נמצאו באיטליה יותר מ-20,000 פליטים יהודים. בין יולי 1945 לאוקטובר 1946 עזבו את פולין בנתיבי 'הבריחה' כ-110,000 יהודים"¹⁴.

הדרך הייתה קשה מאוד, וגם כשהצליחו הניצולים לעלות על ספינת מעפילים לא תמיד הגיעה הספינה בשלום ארצה. ספינות רבות נתפסו על ידי הבריטים והמעפילים נשלחו למחנות הסגר בקפריסין. בשנת 1946 עזבו רוב היהודים את פולין; ביניהם היו גם אמי, אחותי וגיס. אחותי נישאה בפולין לפרץ שטיינבך. בדרך-לא-דרך הם חצו את הגבול לצ'כיה, משם עברו לאוסטריה והגיעו לעיר בֶּדֶרֶיֶכְנְהַל (Bad Reichenhal) שבדרום גרמניה.

הייתי חייב להישאר בפולין כדי לסייע לחברי קיבוצים שטרם הצליחו לצאת מהמדינה. הדרכתי בעיר גְּלִינִיץ והיה לנו נשק לא חוקי. נהגתי להסתובב בדרכים חמוש בשני אקדחים. יום אחד הגיעה הוראה להעביר את הקיבוץ שלנו לקרקוב. זה היה בחורף. אספתי את כל החברים, את הציוד ואת הנשק, ושלחתי אותם לקרקוב. אני נותרתי מאחור לסיים את הפינוי. לרוע המזל, נעצרו חברי הקיבוץ על ידי המשטרה הפולנית ונתגלה הנשק. החברים לא הסגירו אותי והנושא הושטק בעזרתו של חבר עירייה יהודי בקרקוב. הוא שיחד את מי ששיחד וכולם שוחררו. לבסוף גם הקיבוץ הזה נשלח מעבר לגבול. המצב בפולין החמיר. הסטטוס-קוו הזמני של 1945 קבע את גבולות אירופה מחדש. מדיניות החוץ הסובייטית התגבשה

¹⁴ מתוך: לא על מגש של כסף, הוצאת משרד הביטחון, תש"ס 2000, עמ' 43.

לדוקטרינה נוקשה, ובהנהגת סטלין הוחלט להפוך את הארצות הכבושות למדינות קומוניסטיות גרורות. במרץ 1946 טבע צ'רצ'יל¹⁵ את המושג 'מסך הברזל' והגיעו שמועות שעומדים לסגור את הגבולות. היינו קבוצה שמנתה כחמישה-עשר בחורים ונצטוונו לעזוב בלילה במהירות את פולין. ארזנו את חפצינו והגענו לעיר קֶלַצְקוֹ (Klasko) השוכנת על גבול צ'כיה - פולין.

קצין פולני שימש כמורה דרך והלכנו אחריו בלילה לכיוון הגבול. היה עלינו לחצות יער ולטפס על הר. הלכנו בשתיקה אחריו נושאים בזרועות כואבות את מזוודותינו הכבדות. חיילים פולניים ממשמר הגבול עברו ממש בסמוך אלינו רכובים על סוסיהם. נשכבנו בתעלה בצדי הדרך, עוצרים את נשימתנו עד שעברו מבלי להבחין בנו. בנקודה מסוימת על פסגת גבעה אחת, אמר לנו המדריך: "מפה והלאה תמשיכו לבד. כשתגיעו למטה תהיו בצ'כיה ושם מחכים לכם". הגענו לעיר נחוד (Nachod) בצ'כיה אלא ששם נעצרנו על ידי המשטרה. למרבה המזל, הם הסתפקו בדולרים ובנקניק שלקחתי עמי לדרך ושחררו אותנו.

בהתאם לתכנית פגשנו את הבחורים, אנשי תנועת "דרור", שהמתינו לנו. אמרנו להם את הסיסמה שנקבעה מראש ונסענו בהנחייתם ברכבת דרומה לברטיסלבה. שהינו במלון עלוב כשבוע ימים. ניצולים רבים לָנוּ בו לפנינו ואחרינו בדרכם ארצה. המיטות

¹⁵ צ'רצ'יל, סר וינסטון לנרד ספנסר (1874 - 1965) - ראש ממשלת בריטניה במלחמת העולם השנייה. במרץ 1946 בנאומו בפולטון שבארה"ב טבע את הביטוי 'מסך הברזל' והפריד בין ברית המועצות וגרורותיה לעולם החופשי. נאומו זה היה נדבך נוסף שהוביל ל'מלחמה הקרה' בין המזרח למערב.

והקירות שימשו כמדור לחיפוש קרובים. בכתב יד, בצפיפות רבה, נכתבו שמות של ניצולים בעלי מסר זהה: אני זה וזה, מהעירה זו וזו, נשארתי בחיים. הכתוב היה כל כך צפוף שאפילו על התקרה נרשמו שמות. אלפי ניצולים עברו שם בדרכם ארצה.

הוכנו לנו תעודות זמניות ונסענו צפונה לפראג. שהינו בה יום אחד בלבד והמשכנו אל הגבול שבין צ'כיה לגרמניה. שם המתנו חודש ימים. יצאנו לדרך ברגל, חצינו את הגבול לגרמניה שם חיכתה לנו משאית של הצבא האמריקאי. קרוב לוודאי נהגה היה יהודי אמריקאי ש"שאל" מהצבא את המשאית כדי לסייע בבריחה. נסענו למינכן והתקבלנו על ידי מרכז תנועת "דרור". ציידו אותנו בתעודות שהייה זמניות וכל אחד נסע לדרכו. אני נסעתי כמובן לפגוש את משפחתי בעיר בֶּדֶד כִּיכְנֶהֶל.

גם בֶּדֶד כִּיכְנֶהֶל המשכתי להיות פעיל בתנועת הנוער. ערכתי מפגשים עם סניפים מערים אחרות. היות שהעיר בֶּדֶד כִּיכְנֶהֶל נמצאת על גבול אוסטריה, לא רחוק מזלצבורג, סייעתי מפעם לפעם לקבוצות ניצולים שעברו את הגבול. היו שנשאו תינוקות וילדים קטנים בזרועותיהם, הם היו מגיעים בלילות חשוכים, רטובים מגשם, קפואים מקור ותשושים מעייפות. למרות הקשיים אנשים נדדו ממקום למקום בתקווה להגיע לעיר נמל אשר ממנה יוכלו לעלות ארצה.

אחותי מלכה וג'סי פרץ שטיינבך קיבלו סרטיפיקט¹⁶ ועלו ארצה. נשארנו רק אמי ואני. התקבלתי ללימודים והתחלתי ללמוד הנדסת חשמל, אך לא זנחתי את פעילותי בתנועה. השתתפתי בכנסים שונים ובמפגשי צעירים בתנועת הנוער "דרור".

יום אחד נפגשתי באינדרסדורף שבגרמניה עם חברים שלי מהסמינר. ביניהם הייתה גם חברתי שושנה. שנינו התרגשנו וחשנו ש"לא טוב היות האדם לבדו". הקשרים בינינו התהדקו. שושנה עבדה כמדריכה בקיבוץ וגם היא וחניכיה חיכו לסרטיפיקטים.

בכ"ט בנובמבר 1947 החליטה העצרת הכללית של האו"ם על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות יהודית וערבית. 33 מדינות תמכו בהצעה, 10 נמנעו ו-13 מדינות הצביעו נגד חלוקת הארץ. העולם היהודי בתפוצות ובארץ עצר את נשימתו והיה רתוק למקלטי הרדיו. גל שמחה אדיר שטף את יהודי העולם ואת היישוב בארץ.

במרץ 1948 קיבלה שושנה סרטיפיקט ועלתה עם חניכיה ארצה. אני חשתי כי אינני יכול להשאיר את אמי לבד. כך נפרדנו שוב, אולם הבטחנו לשמור על קשר והתחלנו להתכתב. שושנה כתבה לי שהגיעה לקיבוץ גבעת השלושה ופגשה את שייקה, אחיה התאום. שייקה הגיע ארצה לפנייה, ב-1946, בספינת מעפילים. הוא הצטרף לקיבוץ אפק (שנקרא אז משמר הים), וכעבור שלושה חדשים התגייס לצבא. במלחמת העצמאות נלחם בגליל, שהה זמן מה בבסיס הפלמ"ח בקיבוץ דפנה, והיה בין הלוחמים שהצליחו להדוף את הסורים שניסו

¹⁶ סרטיפיקט – רשיון עלייה לארץ שהנפיקו הבריטים במשורה וביד קפוצה בעת ממשלת המנדט.

לכבוש את קיבוץ דן. שייקה שירת בצבא קבע, ולאחר שחרורו מצה"ל עבד במכון ויצמן.

ב-14 במאי 1948, הכריז דויד בן גוריון על הקמת המדינה. היה זה בשבילנו, ניצולי השואה, אירוע שקשה לתארו במילים. חשנו שמחה אדירה על שאנחנו זכינו. החל מאותו יום התגברה העלייה ללא צורך באישורים מהאנגלים והתחילה זרימה מכל קצות תבל.

סוף סוף קיבלנו גם אמא ואני אישורי עלייה. שמחנו מאוד והפסקתי את לימודי בבד רייכנהל. בספטמבר 1948 נסענו ברכבת מגרמניה לצרפת למחנה מעבר בעיר פנדול. חיכינו שם כחודשיים עד שהגיע תורנו להפליג ארצה.

משהגיע המועד נסענו לעיר הנמל מרסיי, עלינו על סיפונה של האנייה "גלילה" והפלגנו ארצה. שטנו כארבעה ימים, חמש מאות איש, בצפיפות רבה. אמי קיבלה מיטה בבטן האנייה, אולם היא סבלה ממחלת ים והרגישה רע. אנו הצעירים לא קיבלנו מיטות, שכבנו על הסיפון והתרגשנו לקראת הבאות.

אנו באנו ארצה

ביום 24 בנובמבר 1948 ראינו מרחוק את חופי ארץ ישראל. החלום התגשם. כאשר התקרבה האונייה לנמל וראינו את הר הכרמל השתררה דממה. הכול עמדו נרגשים על הסיפון. התבוננו בבתים הקטנים שעל הכרמל, רבים מחו דמעה. אני ודאי לא הייתי היחיד שחשבתי על תהפוכות גורלו של האדם: רק לפני שלוש שנים הייתי יהודי נרדף באוקראינה, נע ונד, ללא הגנה, רעב ומושפל, וכעת אני ניצב בין בני עמי בדרכי למולדתי, ארץ אבותיי.

נכנסנו לנמל חיפה, ירדנו נרגשים מהאנייה, ולקראת ערב נסענו לבית עולים "אגרובנק" ליד חדרה. אחותי גרה בשכירות בנווה חיים הסמוכה לחדרה. בערב ירד גשם זלעפות מלווה ברעמים וברקים. סעדנו ארוחת ערב ולנו בצריף זמני. למחרת בבוקר קיבלנו הודעה שבאותו לילה ילדה אחותי את בתה יפה. שמחנו שמחה כפולה ומכופלת. אמי התרגשה במיוחד, ולא האמינה שאחרי כל הייסורים שעברה היא זכתה להיות סבתא. נסעתי עם אמי לבית אחותי, גיסי עדיין שירת בצבא. התינוקת שנולדה סימלה לכולנו תחילתה של תקופה חדשה.

התחבורה בארץ לא הייתה סדירה, מלחמת העצמאות טרם הסתיימה ולא היו די אוטובוסים. התקשרתי לשושנה לקיבוץ גבעת השלושה, הודעתי לה שאני בארץ והבטחתי להגיע אליה בהקדם. כסף לא היה לי, אולם כלי עבודה ראשוניים היו עמי. למזלי, ביישוב שבו

גרה אחותי היו מגדלי עופות שנזקקו לשוקת (כלי אוכל עשוי פח) בשביל התרנגולות שלהם. הם אספו פחים מהצריפים שהשאירו הבריטים ושכרו אותי לעבודה.

התחלתי לעבוד. ביום הראשון השתכרתי שתי לירות וחצי, כעבור ימים אחדים הגעתי לארבע ואף לחמש לירות אנגליות ביום. זה היה הון עתק בימים ההם, פועל פשוט השתכר אז לירה וחצי ליום. בעלת הבית שאצלה התגוררנו הרוויחה חמש-עשרה לירות בחודש. היא נדהמה שאני רק לפני יומיים עליתי ארצה וכבר משתכר את הסכום הזה בשלושה ימים.

לקראת שבת נסעתי לקיבוץ לבקר את שושנה. פגשתי שם חברים טובים שחלק מהם למדו אותי בסמינר בפולין. הם הכינו לכבודי מסיבה. לא האמנתי שזכיתי להגיע לרגע הזה. שאני אכן נמצא בארץ ישראל, ארץ הקודש, ששאפנו וחלמנו עליה עוד בנעורינו בפּילצֶה זלוֹטָה. לא האמנתי שזכיתי לשרוד את הזוועות, והנה אני בארצי, בין חבריי, עם אישה אהובה. הצטערתי על כך שרבים לא זכו להגיע ליום הזה.

משואה לתקומה

שושנה ואני החלטנו להינשא. מצאתי דירה עזובה ברמלה. העיר נכבשה על ידי צה"ל ב-12 ביולי 1948. רוב תושביה הערבים נמלטו ממנה מזרחה, והעיר נחשבה לשטח צבאי והייתה נתונה תחת ממשל צבאי. היא עדיין הייתה מגודרת בגדר תיל, ולעולים הציעו ללכת ליפו או לחיפה, אך אני התעקשתי על רמלה. שיפצתי בית ישן שפוצץ. אמרו לי שהיה נשק בפנים ולכן הוא כולו מפויח ומוזנח, היו בו רק קירות.

עוד בסמינר בלודז', ב-1946, כשלמדנו ידיעת הארץ, סימנתי את רמלה כעיר מגוריי בעתיד. המדריך שלנו, מאיר בליז'ובסקי, חבר קיבוץ גבעת השלושה, הביא מפה וסיפר לנו על הארץ. הוא דיבר על נושאים שונים, על בעיית המלריה בחדרה, על היישובים החדשים בגליל, על הדרך מיפו לירושלים העוברת דרך העיר הערבית רמלה, ועל מקרים שבהם ערבים השליכו אבנים על הנוסעים לירושלים. הסתכלתי במפה וחשבתי: בדרום ובצפון יהיה קשה למצוא עבודה, בערים הקיימות ישנם מפעלי מסגרות ופחחות, אך רמלה נמצאת ממש במרכז. כשהיא תשוחרר, תקום בה עיר עברית חדשה ואוכל להקים בה מפעל. כך, מבלי להכיר את הארץ, חלמתי על רמלה עוד בהיותי בגולה.

בראשית ינואר 1949 הסתיימו הקרבות בין צה"ל לצבאות ערב. הגליל כולו היה בידי צה"ל, בדרום גורשו המצרים, להוציא את 'כיס פאלוג'ה, ובחזית המזרח נותרה ירושלים חצויה. העיר העתיקה

ובכללה הר הבית נשארה בידי הירדנים, ארמון הנציב והר הצופים הוכרזו כמובלעות ישראליות. ובין קווי הגבול היה שטח הפקר. המדינה התחילה להתאושש וצה"ל החל להתבסס.

ב-13 בפברואר 1949, בשעה טובה, נערכה חתונתנו במושב נווה חיים בבית משפחת אולפין, בעלת הבית שבו התגוררה אחותי. החתונה הייתה מצומצמת במושגים של ימינו. שושנה שכלה בשואה את הוריה ואת אחיה הצעיר אריה. גם סבים וסבתות, דודים ודודים שלה, נספו. אני איבדתי גם כן דודים ודודות, בני דודים, הן ממשפחתו של אבי והן מצד אמי. לכן לחתונתו הגיעו רק קרובים אחדים וחברים. אמי הייתה מאושרת, וכך היה גם שייקה, אחיה התאום של שושנה, אחותי מלכה ובעלה, ותמה, חברתה הקרובה של שושנה. חבר אחד ניגן באקורדיון, משהו נשא ברכה בשם החברים, שרנו שירי ארץ ישראל, רקדנו הורה והיה שמח.

למחרת הבאתי את כל משפחתי לבית ששיפצתי ברמלה. את אשתי הצעירה ואת אמי; את גיסי, אחיה התאום של שושנה; את משפחת אחותי, בעלה ואת בתם הקטנה. רק ב-30 ביוני 1949 הסתיים הממשל הצבאי ברמלה, אנו גרנו בה עוד לפני כן. נכנסנו לבית באישור המושל. הבית שלנו היה מרוהט בשתי מיטות סוכנות ובמנורת נפט. מצאתי בלוד ארון ושני שרפרפים קטנים שהיו שייכים לבעל בית קפה ערבי. חשמל עדיין לא היה בעיר.

יום לאחר מכן יצאתי לעבוד. מצאתי מקום עם חצר, העירייה אישרה את הקמת העסק ואני פתחתי מסגרייה. היו לי כלים שהבאתי עמי מגרמניה והצטרף אליי שותף. עבודה רבה לא הייתה, לעולים

החדשים שהגיעו ארצה לא היה כסף להזמין עבודה. עשיתי עבודות שרברבות, פחחות, כל עבודה שמצאתי. החזקנו מעמד, הסתפקנו במועט, הייתה שמחת חיים וקיבלנו הכול באהבה.

בשנת 1949 התגייסתי לצבא. רציתי למלא את חובתי למדינה אף על פי שבגילי לא חלה עליי חובת גיוס. שנה וחצי שירתתי כמכונאי בחיל חימוש בתל השומר. תיקנו ושיפצנו זחל"מים וטנקים. אשתי עבדה בגן ילדים. המצב הכלכלי בארץ היה קשה, ונוסף על הכול גם האקלים החם שלא היינו מורגלים אליו. בשירות הצבאי של אז לא קיבלו החיילים תשלום כלשהו מהביטוח הלאומי (המוסד נוסד רק בשנת 1954). העסק שהקמתי צלע וניזוק, אך קיבלנו הכול בהבנה כי ראינו חובה לתרום את חלקנו בהגנת המולדת.

בחודש ניסן 1950 נפטרה אמי ז"ל ממחלה קשה. הייתי אז עדיין בצבא. הכול העריכו אותה, אהבו אותה, וקראו לה "אמא של כולם" כי הייתה אישה טובת לב ונדיבה.

ביתנו היה פתוח לכל דכפין. היו לנו חברים וידידים רבים, מרביתם בודדים שאיבדו את משפחותיהם בשואה. כולם ידעו שאצלנו תמיד יתקבלו בזרועות פתוחות. חלקנו עם אורחינו מה שהיה בבית, בלילה היו ישנים כולם על הרצפה כמו בקומונה קטנה. חברים שהגיעו ארצה לָנו אצלנו בתחילה, ואנו עשינו כמיטב יכולתנו לעזור להם. כולנו היינו שארית הפליטה והייתה בינינו הבנה.

יש לציין שבשנות החמישים התאפיינה העלייה מאירופה ברצון עז להשתלב בחיי המדינה הצעירה. העולים החדשים לא בחלו בשום עבודה והיו מוכנים לקבל את התנאים הקשים כדי לבנות את עצמם מחדש. כולנו ניסינו להשאיר מאחור את הזוועות ואת הייסורים שעברנו בימי המלחמה. משפחות שלמות נקרעו, קהילות נכחדו והניצולים ששרדו נאחזו בחיים.

הוותיקים בארץ לא יכלו להבין את מה שעבר עלינו במלחמה. היו ששאלו: "למה שתקתם?" "למה הלכתם כצאן לטבח?" התייחסות זו פגעה בנו עד מאוד והרָאָתָה עד כמה השואלים לא הבינו את המלחמה. הרי הצבא הגרמני ניצח צבאות של מעצמות ושל עמים חזקים. ואנו, חסרי הגנה ונשק, עוד היינו צריכים להישמר גם מפני משתפי פעולה עם הנאצים. בנס שרדנו, ועל כך אנו מודים לבורא עולם.

חלום חַיִּי היה לקנות רתכת. שושנה השתכרה 35 לירות בחודש וגם אני הבאתי מעט כסף. אספנו פרוטה לפרוטה. יום אחד אמרה לי שושנה: "אברהם, אני רוצה לקנות שולחן". "אני רוצה רתכת", אמרתי לה, "שולחן לא יביא לנו עבודה, רתכת כן!" שכנעתי אותה והיא הסכימה.

פניתי לחברת "אלקו" וקניתי שם רתכת מעולה בכל החסכוניות שהיו לנו. במשך כל שירותי הצבאי עמדה הרתכת בבית מכוסה במפה יפה ושימשה כשולחן זמני. בין כך ובין כך ברמלה עדיין לא היה חשמל. מפקדיי בצבא ניסו לשכנע אותי לחתום קבע ולצאת לצרפת

להתמחות בנושא טנקים. אולם שושנה רצתה שאשתחרר ואחזור הביתה. גם אני רציתי להקים עסק משלי. על כן, למרות ההצעה המפתה מצה"ל, החלטתי לצאת לאזרחות.

בשנת 1951 השתחררתי מהצבא, הורדתי את המפה מהרתכת והתחלתי להשתמש בה. היא עובדת היטב עד עצם היום הזה. חזרתי לפתח את העסק שהקמתי. הלקוח הרציני הראשון שלי היה קבלן בניין, יהודי בשם ברמן, שעבד בבניית בתים בשביל הסוכנות. הוא הזמין אצלי ברגים. מושבניקים מהסביבה פנו אליי לתיקון עגלות, יצולים, ארגזים למכוניות וחלקים למכוניות חקלאיות. הייתי עובד עד חצות ושושנה הייתה יושבת לידי, מארחת לי לחברה וסורגת. משפחתנו התרחבה. נולדו לנו, במזל טוב, שני ילדים. בשנת 1951 נולדה בתנו פסיה שנקראה ע"ש אמי ז"ל, ובשנת 1955 נולד בנו אבי שנקרא על שם אבא של שושנה שנספה בשואה.

ספירה

בשנת 1956, כשפרצה מלחמת סיני, היינו מגויסים לצבא, אני וג'סי שייקה, אחיה התאום של אשתי. עברנו גם את התקופה ההיא וחזרנו בריאים ושלמים הביתה.

אולם לאחר המלחמה פקד אותנו אסון: ג'סי שייקה וחברו לעבודה יצאו לאזור עזה מטעם מכון ויצמן לגיאופיסיקה. רכבם עלה על מוקש ושניהם נהרגו. אסון נורא לכל משפחה, קל וחומר למשפחה של ניצולי השואה.

שייקה פין ז"ל,
אחיה התאום של
אשתי שושנה. ניצול
שואה שנהרג בייז
באדר ב' תשי"ז, 1956.
ת.נ.צ.ב.ה.

סוף

ועם הכול היינו צעירים, התגברנו על הקשיים וצעדנו קדימה לעבר עתיד טוב יותר. בשנים הראשונות כשזרמה ארצה העלייה הגדולה היה מחסור במצרכי מזון חיוניים. הממשלה הנהיגה משטר של קיצוב והכריזה על תקופת צנע. דב יוסף, שר הקיצוב והאספקה דאז, הנהיג הקצבת מצרכים חיוניים כמו לחם, חלב, ביצים, אורז, ועוד. נערך מפקד של כל האוכלוסייה בארץ ולפיו חילקו פנקסי תלושים שהקנו לתושבים זכות לקבל מצרכי מזון בקיצוב תמורת תלושי מזון, ומצרכים חיוניים אחרים לפי נקודות. חיתולים נקנו במשורה, לפי נקודות. עגלת תינוק קיבלנו מתנה מחברה טובה.

ברמלה עדיין לא היה חשמל ובניתי מקרר קטן מארגז עץ מצופה בפת. במדף העליון שלו הנחנו בלוק קרח. לאחר שהקרח נמס והמים נקוו במגרה התחתונה היה צורך לרוקן אותה ולהכניס בלוק קרח חדש למעלה. לעתים חיכינו בתור שעות ארוכות כדי לקבל חתיכת קרח. במקרר שלנו אחסנו גם השכנים מוצרים שונים: חמאה, חלב, בשר ומזון נוסף. אפילו להתקלח באו השכנים אלינו - בניתי דוד שבו חיממנו מים לרחצה. ובימים ההם שלא היו דודי שמש ולא היה לחץ מים, נחשב הדבר כמעט למותרות להתקלח במים חמים.

ספקים קבועים החלו להופיע ברחובות רמלה. החלבן הביא חלב בכדים גדולים תלויים משני צדדיו של חמורו. העגלון סיפק נפט לתנורי הבישול (הפרימוס והפתילייה) ולפנס התאורה - כולם פעלו על נפט. הוא היה מגיע כשחבית הנפט "יושבת" על עגלה בת שני גלגלים רתומה לחמור. הילדים נהגו לרוץ בשמחה אחר העגלונים.

יום אחד קיבלנו נקודות לקניית בשר. שושנה הניחה אותו על השיש והתכוונה לבשלו. לפתע הגיחה מבחוץ חתולה חוצפנית, חטפה את הבשר וברחה. שושנה פרצה בבכי: "עד שקיבלנו מעט בשר, מה אתן לילדה?" היום אנו צוחקים על התנאים ועל הדלות שאפיינו את חיינו אז, אולם בעת ההיא שושנה חיכתה בכיליון עיניים להעשיר את התפריט הדל של בתנו הקטנה. בגלל המחסור בבשר גידלנו בחצר הקטנה שלנו ברווזים ותרנגולי הודו. הייתה לנו גם גינה קטנה. שתלנו בה עגבניות, מלפפונים ותפוחי אדמה. יום אחד יצאנו לגינה ומצאנו שבילילה נגנב היבול כולו.

הארץ התמלאה באנשים שדיברו שפות שונות, באו מתרבויות שונות והתנהגו באופן שונה זה מזה, ולא תמיד הייתה הבנה בין איש לרעהו. עם זאת, למרות השוני, כל אחת מהעליות תרמה לקיומה ולהתבססותה של המדינה היהודית.

כעבור שנים אחדות התחילו לבנות ברמלה בתים דו-משפחתיים. נרשמנו לשכונה החדשה, ובשנת 1956 עברנו לביתנו החדש. כך, לאט לאט, התקדמנו וגם העסק הלך וגדל.

כשנה לאחר נישואינו, רמלה 1950.

אני על הטנק בעת שירות מילואים בחיל חימוש, במלחמת ששת הימים.
צולם במחנה נתן בבאר שבע, 1967.

עם אשתי שושנה וילדיי, בבת המצווה של בתנו פסיה.
רמלה 1962. אבי בן שמונה.

החמולה שלנו, רמלה 2003. צילם: יעקב רוזנבאום, בעלה של בתי פסיה.

- 1 אברהם רינגל
- 2 אבי רינגל, בני
- 3 בת-שבע, אשתו של אבי
- 4 שי רינגל, בנם של בת-שבע ואבי
- 5 פסיה רוזנבאום, בתי.
- 6 מיכל, בתם של פסיה ויעקב
- 7 מאיה, הנינה הראשונה שלנו
- 8 עופר מרקוביץ, בעלה של מיכל
- 9 נדב רוזנבאום, בנם של פסיה ויעקב
- 10 תימור, בתם של פסיה ויעקב
- 11 רועי אדמוני, בעלה של תימור
- 12 שרון רינגל, בתם של אבי ובת-שבע
- 13 שושנה אשתי.

ילדינו ב"ה גדלו ולמדו. שניהם שירתו בצה"ל ויצאו ללימודים. בתנו פסיה נישאה בשנת 1972 לבחיר לבה יעקב רוזנבאום. בנו אבי נשא לאישה בשנת 1979 את בחירת לבו בת-שבע לבית זינגר. המשפחות הצעירות בנו את חייהן וילדו לנו נכדים. לפסיה וליעקב נולדו שלושה ילדים: שתי בנות, מיכל ותימור, ובן, נדב. לאבי ולבת-שבע נולדה בת, שרון, ובן, שי. מיכל נכדתנו הראשונה נישאה לאחר שירותה הצבאי לבחיר לבה עופר, והם העניקו לנו כעבור שנה נינה, מאיה. גם תימור נישאה לבחיר לבה רועי.

בשמחה ובגאווה אני מציין שהמשפחה המצומצמת שלנו התרחבה לארבע-עשרה נפשות: שושנה ואני - סבא וסבתא, שני ילדינו ובני זוגם, חמישה נכדים ובני זוגם ונינה אחת. יש לנו נחת מכולם ואלה נחמתנו ואושרנו. רעייתי שושנה ואני, שזכינו לגדל משפחה לתפארת, מודים על כך לאלוהים. למי שעבר את מה שאנחנו עברנו אלה אינם דברים מובנים מאליהם.

מפעל חיי "א. רינגל מפעלי מתכת בע"מ"

המסגרייה הראשונה שהקמתי בשנת 1949 נבנתה במקום שבו נמצא היום אולם החתונות "דולפין" ברמלה. בשנת 1955 נפרדתי בידידות מהשותף שלי שירד לברזיל. כעבור זמן רכשתי ציוד נוסף, פיתחתי את תחום עבודות הקונסטרוקציה והבניין, והעסקתי עובדים נוספים.

בשנת 1964 נסעתי לתערוכה של בעלי מלאכה באירופה. באיטליה ראיתי מכבש כיפוף (מכופפת) וגיליוטינה. חלום חיי היה לקנות את המכונה הזאת. האיטלקי רצה למכור לי אך כשהגיע הסוכן שלו אליי, למסגרייה הראשונה, היה ברור שאין בה די מקום. זה היה התמריץ להרחבת העסק.

בשנת 1966 הקמתי מבנה חדש ליד "אגד", שני דונם וחצי ליד התחנה המרכזית. קניתי את המכונה האיטלקית שרציתי, אחר כך קניתי מחרטה חדשה, מנקבות שונות, מחשבים, ושכרתי פקידים ואנשי תוכנה. הקמתי חדר אוכל לרווחת העובדים והגדלתי את שטח המשרדים. נעשינו מסגרייה מפותחת ומודרנית. הכנו קונסטרוקציות גדולות, בנינו מבנים, דלתות, שערים, כלים חקלאיים, ועוד. עבדתי קשה וראיתי ברכה בעמלי.

עוד לפני מלחמת ששת הימים ייצרתי מנעולים, על פי פטנט ייחודי שלי, ששימשו לחדרי נשק ביישובי ספר. ממטולה עד אילת הרכבתי דלתות ומנעולים, הכנו שערים מיוחדים למניעת גנבת בקר. אחר כך, החל משנת 1967, עבדתי בהתקנת מנעולים ודלתות

למקלטים שנבנו בבקעת הירדן. עבדתי ביישובים רבים: פצאל, קליה שליד ים המלח, ויישובי סֶפֶר נוספים לאורך הגבול הירדני. מפעם לפעם ירו עלינו ונאלצנו לתפוס מחסה עד שצה"ל השיב אש והחזיר את השקט לאזור.

לאחר שירותו הצבאי, בשנת 1979, הצטרף בני, אבי, לעסק. הצטרפותו היוותה תגבורת חשובה ומנוף לצמיחת המפעל.

קלטנו עובדים, רבים מהם עולים חדשים שהגיעו מברית המועצות בשנת 1991. הקמנו בתוך המפעל אולפן קטן שפעל בשעות הערב, ואני, בזכות ניסיוני כמדריך נוער, לימדתי אותם עברית. סייענו לעולים בהשתלבותם בארץ וגם אימצנו משפחת עולים שגרה בשכנות. נתנו להם ציוד, מזון, בגדים, משאית כשנוקקו לעבור מדירה אחת לאחרת. שושנה הייתה מלווה את השכן שלנו לקבלת טיפולים רפואיים, והם תמיד זוכרים את השיעור הראשון שנתנו להם ב"ישראליות", שבו לימדנו אותם שרצוי לשמור את החלב במקרר ולא על אדן החלון.

בימים הראשונים היה כלי התחבורה שלי אופניים, בהמשך עברתי לאופנוע, אחר כך קניתי טנדר קטן, וכיום אני מרשה לעצמי להחליף מפעם לפעם רכב חדיש יותר. בעבר הוצגתי כבעל מסגרייה, והיום אני נחשב לתעשיין בתחום המתכת.

בשנת 1995 קנינו שטח בן שמונה דונם ליד "נשר" באזור התעשייה של רמלה. הבאנו ציוד מודרני, בין היתר מכונה ענקית מפנינלנד. בשנים ההן התחלנו גם לייצא דלתות ביטחון לחו"ל.

העולים הצילו את המפעל

16 מכונות מודל 1992 של עולים מרוסיה חונות בשער מפעל לעיבוד מתכות ברמלה • שכר העובדים כ-2370 שקל נטו בממוצע ועוד תנאים סוציאליים

של רינגל

דני קיפר

המשכורות הממוצעות במפעל טובות בקנה מידה ישראלי: כ-2,370 שקל נטו. רינגל נותן לעובדיו גם ביטוח מנהלים ותנאים סוציאליים שונים. על אי היעדר רות מקבלים פרמיה של 8 אחוזים. אפרים לבייב, בן 27, הגיע לישראל לפני חודשים אחדים מעיר קטנה באוקראינה. הוא נשוי, אב לשני ילדים. הפולקסווגן שלו החדשה שלו, חונה על הכביש שמחוץ למפעל. בעירו הקטנה שימש כטכנאי טלוויזיות. כאן הוא עובד כמסגר ומרוצה מהעבודה במפעל ומהי תנאיו. לתקופה הראשונה בארץ, הוא אומר, המשכורת מספיקה. אולג ברטוב, מתכנת מחשבים, בן 33, התחיל לעבוד רק לפני שבוע. נמרץ, ממוסס, ומחייך כל העת. הוא מרוצה שקיבל את העבודה. "בסיכור שממנה עליתי לפני 8 חודשים שימשתי מתכנת מחשבים במפעל גדול. כאן אני עובד כמסגר, אך צריך גם להפעיל את מערך כות המחשבים המפקחות על כיצוע העבודה". ברטוב מתפעל מהציוד הטכנולוגי המי תקדם של המפעל. "בסיכור ציוד כזה לא ראינו. בישראל הציוד הטכנולוגי ברמה גבוהה ביותר. אין מה להשוות".

השנתי על כ-10 מיליון שקל. בכל שנה מעובדים במפעל למעלה מ-3,500 טונות ברזל, שאת חלקו מייבא המפעל בעצמו. אברהם רינגל: "עם תחילת גל העלייה היו לי פועלים זרים מפולין. ישראלים לא רצו לעבוד, ובעצם לא היה עם מי לעבוד. יש בעיה בארץ במקצוע הפחית. חות. הישראלים לא רוצים לעבוד בו. על פועלים זרים, אתה לא תמיד יכול לסמוך. מי שהציל אותי הם העולים. אם לא היו מגיעים, הייתי צריך לסגור את המפעל. על הפועלים העולים הם בעלי מוסר עבודה גבוה. להם יש נכונות לעבוד". מה שמקל מאד על הקשר עם הפועלים העולים החדשים, היא גם השפה. רינגל, דובר רוסית שוטפת, מסתובב במפעל מנחה ומוריד ווראות ברוסית. גם ההוראות לעובדים על לוח המודעות כתובות ברוסית. כמפעל קטן ומשפחתי, הקים רינגל גם אולפן לעברית לעובדים, שפועל בשעות הערב בחדר האוכל. המורה, אגב, היה אברהם רינגל. "אני משתדל לסייע להם גם בתחומים אישיים", אומר אברהם רינגל. מכונות של המפעל מסייעות להם, למשל, לעבוד דירה כשמישהו צריך הובלה".

במציאות העכשווית הקשה של אבטי לת עולים עמוקה, יש גם סיפורים אחרים. המפעל של אברהם רינגל ברמלה כממשל.

בחזית מפעל עיבוד המתכת של רינגל, חונות 16 מכונות, רובן משנת ייצור 1992: "פולקסווגן", "פיאט", "סוויקי", ויש גם "לאדה" חדשה אחת. המכונות, ולא במקרה, שייכות לעולים החדשים כולם פועלים במפעלו של רינגל. 33 מתוך 55 הפועלים העובדים במשרד הם עולים חדשים, שהגיעו לישראל מתחילת גל העלייה הגדול, לפני כשנתיים.

רינגל, עוד מעט בן 70, דור שני לתור שי ברזל. היום משתתף בניהול המפעל גם הרוזן השלישי, הבן אבי, הנדסאי מכוניות.

"אם אבי עליו השלום שהיה פתח בעיירה 'בילצ'ה' ולוט'ה' שבחבל גליציה, היה רואה את כל המחשבים המודרניים שאנו מפעילים ואת כל הציוד הטכנולוגי גי החדש, הוא פשוט לא היה מאמין, אומר רינגל בחיור.

מפעל המתכת של אברהם רינגל נוסד בשנת 1950. הוא מתמחה בעיבוד ממחר שב למתכות. המפעל נחשב לאחר המר בילים בשוק בתחום עיבוד פח, ומייצר בין היתר דלתות ביטחון, דלתות חסינות גז, ומוצרים המשמשים כרכיבים במערכות שיוע למשאיות, תעשיית המכוניות, ציוד למעלות, מכשירים לספורט, מערכות אנרגיה סולארית, וציוד למערכת הביטחון.

למפעל יש מאות לקוחות בתעשייה הביטחונית, בתעשייה הקיבוצית, בתעשיית הבנייה, יצרני מיוג אוור לרכב, ומפעלי מתכת שונים בארץ ובחו"ל. בשנים האחרונות גדל המפעל ריאלית בכ-20 אחוז לשנה. היום עומד המחזור

אברהם רינגל והמפעלים מרוסיה בתמונה משפחתית בחזית מפעל עיבוד המתכת ברמלה תצלום שאול גילן

כתבה שפורסמה ב"ידיעות אחרונות" בתחילת שנות התשעים.

בהגיעי לגיל שמונים החלטתי להעביר את רוב הפעילות לבני אבי. כיום הוא מנהל את המפעל המפרנס כמאה עובדים, רבים מהם עולים חדשים. אני ממשיך לעבוד בעסק ורווה נחת בראותי את פרי עמלי שהוקם במו ידיי בעשייה רבת שנים.

במפעל החדש, מארח את חברי "רוטרי". (אני עומד שלישי מימין). 1997.

בזמני הפנוי אני מתנדב בארגון "רוטרי". קרובים ללבי בעיותיהם של צעירים, סטודנטים וחיילים משוחררים, שהרי גם אני הגעתי בצעירותי ארצה בחוסר כול, והקשיים הניצבים בפניהם אינם זרים לי.

באירוע שערכו לכבודי ביום הולדתי השבעים, ב-29 ביוני 1992, בירכו אותי חברים ובני משפחה. נכדתי שרון הקריאה דברים שכתבה אחותי מלכה, ואלה הם:

לאברהם, בהגיעך לגיל שבעים, מזל טוב, עד מאה ועשרים. אני, אחותך הגדולה, מברכת אותך על מפעל חייך. למען השומעים שאינם מכירים אותך, נחזור מעט אחורה בזמן. נולדת באוקראינה (אז פולין). שגרת חיינו הופסקה בשנת 1939 כשפרצה מלחמת העולם השנייה, היה זה זמן קצר לאחר מות אבינו. חלק מפולין נכבש על ידי הצבא האדום ואחר כך פלשו הגרמנים.

אז החל מסע הנדודים שלנו שלושתנו. אמא, אתה ואני, עברנו יד ביד את הגיהנום ההוא. יחד עבדנו, יחד הסתתרנו, יחד רעבנו ופחדנו.

ב-1944 שוחררנו על ידי הצבא האדום ונשארו שם עד שהסתיימה המלחמה ב-1945. אז התחלנו לחשוב על העתיד. עברנו משם לפולין, בפולין התחילו להתגבש תנועות נוער יהודיות-ציוניות מזרמים שונים ואנו הצטרפנו לאחת מהן כשמטרתנו האחת והיחידה הנה לעלות ארצה.

הגענו ארצה במלחמת השחרור, עם קום המדינה בחוסר כל. ואתה הקמת משפחה, גיסת לצבא ובד בבד דאגת לפרנסה. התחלת מאפס, בעשר אצבעותיך, בכוח התמדה ורצון בלתי נדלים, בעבודה קשה, ימים כלילות – בנית מפעל לתפארת. כמון כן עזרת תמיד לחלשים ממך, ביעוץ נפשי וחומרי.

לפני זמן קצר סגרת מעגל, כשנסעת עם קבוצה של אנשים שנולדו וגדלו בסביבה שבה אנחנו נולדנו. הוזמנתם על ידי האוקראינים לטקס הסרת הלוט מעל מצבת זיכרון לקורבנות שנרצחו על ידי הנאצים ועוזריהם. בקרת גם בכפר הולדתנו ובמקומות הסמוכים שבהם נדדנו בעת המלחמה.

הגעת להישגים יפים ואתה בעל, אב, וסב מסור ודואג. על כך המשפחה גאה בך. על כל אלה, קבל את ברכותינו וכולנו מאחלים לך עוד שנים רבות של פעילות, בריאות טובה ונחת.

מאת אחותך מלכה וכל בני ביתה.

רינגל אברהם הגיע לגיל 70 - מחלקים מלגות ב"רוטרי"

שנכתב על ידי אחותו של רינגל שכלל קיצור תולדות החיים ומפעלו של אברהם. הקטע הוקרא על ידי הנכדה הבכורה שסחטה דמעות והתרגשות בעיקר בקרב המשפחה והחברים הותיקים. עוגת יום ההולדת שהוגשה לרינגל הוסיפה להתרגשות שהביאה את הערב לשיא.

שלב חלוקת המילגות היה מיוחד במינו, כל אחד מהתלמידים שהיה צריך לקבל מילגה נקרא לעמוד בסמוך למקום מושבו והמנחה אלפנדרי וידה שהנחתה את הערב בצורה מקצועית - מה שזיכה אותה לשבחים רבים - קראה מספר משפטים המפרטים את הסיבה שהוחלט להעניק לתלמיד את המילגה, לאחר מכן ניגש התלמיד לבימת הנשיאות לקבל מילגה בסך 500 ש"ח ממר רינגל, תעודת קלף מגוון שמעון וספר העיר רמלה מראש העיריה, בלטו בקרב המצטיינים קבוצת ילדי העולים מבריה"מ ונער אתיופי שזכו למחאות כפיים סוערות, עוד נדבך חשוב ביעילות המבורכת של "רוטרי" - רמלה - קליטת עליה.

את החלק האומנותי הפקידו המארגנים לצליליהם של "שלישית אדלר" שהתלהבו מהקהל הרמלאי לא פחות מאשר הקהל והביעו את הסכמתם להמשיך ולהופיע בארועים דומים ברמלה.

במהלך הטקס חולקו תעודות הצטיינות לרינגל אברהם ופרנקל ישראל על תרומתם הנדיבה והסיוע שהגישו בערב שהוקדש לניוס כספים לקרן לבי"י, דובר העיריה מיכאל דגן ציין בשם יו"ר הקרן מרים גלור תעסה את הצלחת מבצע גיוס הכספים למען חיילי צה"ל. עוד ציין כי למועדון רוטרי תוענק תעודת הוקרה מיוחדת במשרדה של מרים גלור תעסה בטקס נפרד.

בטקס מרגש, מתוכנן ומאורגן להפליא חילק מועדון רוטרי רמלה מילגות לתלמידים מצטיינים במקצועות טכנולוגיים מבתי הספר התיכוניים בעיר, לציון 70 שנה לחולדת של רינגל אברהם.

האולם הממוגז והמקושט של המרכז הקהילתי ב"תקוותנו" היה מלא עד אפס מקום ברוטריונים, נשיאים לשעבר של "רוטרי". משפחות רינגל ורוזנבאום, אורחים, תלמידים מצטיינים והוריהם אשר באו להשתף בטקס חלוקת המילגות.

כבר בתחילת הערב היה אפשר לחוש שהארוע יהיה מיוחד ומרגש כאשר, נכנס מר רינגל לאולם היה מופתע לחלוטין לראות בקרב האורחים את העובדים במפעלו, חבריו ומשפחתו. אברהם התרגש במיוחד מאחר והנושא נשמר בסוד. ואורגן בשתוף פעולה של הרוטריונים ובנו - אבי רינגל.

נשיא מועדון רוטרי שמעון גונן פירט את הקריטריונים לפיהם נבחרו התלמידים המצטיינים. את הסמליות שיש במספר התלמידים מקבלי המילגות ובסכום הכללי של המילגות. מאחר וזו הפעם הראשונה שעורכים טקס חלוקת מילגות ברוטרי רמלה במתכונת זאת. ביקש גונן מרינגל ומראש העיריה לתרום בכל שנה סכום למטרה זו והבטיח שהרוטריונים מצידם ישתדלו לגייס כספים גם ממקורות אחרים כדי להגדיל בצורה משמעותית את מספר מקבלי המילגות והסכום בכל מילגה.

ראש העיר משה פרץ ומנהלי בתי הספר שתלמידים היו בין מקבלי המילגות הודו מקרב לב ובחמימות למשפחת רינגל על תרומתם ולרוטרי על היוזמה והארגון המעולים. החלק המרגש ביותר של הערב היה סריאת קטע

מתוך כתבה שפורסמה בעיתון מקומי בקיץ 1992.

לזכר אחותי מלכה שטיינבך לבית רינגל

במהלך כתיבת ספר זה, בעודי מעלה זיכרונות מבית אבא ואמא, מחיי הכפר, מהקהילה, ובעיקר מהמלחמה הנוראה ההיא, נאלצנו להיפרד בכאב ממלכה אחותי האהובה.

מלכה נולדה בינואר 1920 ונפטרה בכ"א באב תשס"ב, יולי 2002.

שעות ארוכות ניסיתי לחבר מילים להספידה, אך ללא הצלחה. אינני איש של מילים. מלכה אחותי האהובה, היה לי העונג להיות לך אח. את טוב לבך, חיוךך, ידיך הרכות וכישוריך הרבים ננצור כולנו לעד. יהי זכרך ברוך.

ביקור שורשים באוקראינה

בקיץ 1991, נסעתי עם משלחת שהוזמנה לאוקראינה. היינו כארבעים וחמישה איש. שושנה ואני הגענו מהארץ, אחרים באו מארה"ב, כולנו יוצאי העיר בוך'שצוב וסביבותיה. מתי מעט הניצולים שנותרו. בעיר בוך'שצוב הוקם בבית הקברות הישן ביזמת התושבים גלעד לזכר הנרצחים. שם נטמן גם אבי ז"ל לפני פרוץ המלחמה. לצערי, לא מצאתי זכר למצבה שלו.

הרוח החדשה המנשבת באוקראינה, עם נפילת הקומוניזם, אפשרה את חידוש הקשר, וייתכן שהעידה גם על רצונם של האוקראינים לבקש סליחה מעם ישראל. הם הכינו טקס מרשים, ראש המועצה המקומית קיבל את פנינו ועמו שני כמרים. ילדי בית הספר המקומי שרו שירים דתיים. כחמש מאות איש צעדו אל בית הקברות, פעמוני הכנסייה צלצלו, ילדים הניפו דגלים ושרו. רב צעיר שבא מקייב הגיע עמנו. התאספנו ליד מצבת הזיכרון, נישאו נאומים, ראש המועצה דיבר, הכמרים נאמו, וגם אני נתבקשתי לשאת דברים בשם יוצאי בוך'שצוב והסביבה. סיפרתי מעט על החיים בכפר לפני המלחמה, הזכרתי במילים אחדות את גורלם של היהודים בעת הכיבוש הגרמני וחתמתי בפסוק מישעיהו פרק ב פסוק ד: "לא-יִשָּׂא גוי אֶל-גוי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה".

עיתונאים שהיו בקהל ציטטו אותי ולמחרת מצאתי בעיתון אזכור לטקס ולנאום שלי. נתבקשתי לשמור על כבודם של השומעים, ולכן לא תיארתי בנאומי את מעשי הרצח שראיתי במו עיניי. עם זאת לא יכולתי שלא להזכיר להם שמרבית הרציחות באזור נעשו בעזרתם של משתפי הפעולה עם הנאצים.

בעת הטקס התקדדו השמים, כאילו גם הם בוכים, גשם החל לרדת. אחר כך נסענו במונית ללינה בצ'רנובִּיץ. למחרת נסענו לביקור בטלוסטטה, ראיתי את המקום שבו היה הגטו. משם באנו לבית העלמין וראינו קבר אחים שהוקם בו. גם שם מצאתי מצבות ישנות של יהודים שנפטרו לפני המלחמה.

המשכתי למחנה ליסובצ'ה ומשם לכפר שלי בִּילצ'ה זלוֹטָה. פעימות הלב הואצו, כולנו היינו בסערת רגשות עזה. החששות והחרדות שלי היו כבדים מאוד, לא ידעתי איך נראה כפר הולדתי לאחר קרוב לחמישים שנה שלא ראיתיו. לא ידעתי את מי נפגוש שם, אם בכלל. ביקרתי בבית שהיה שלנו. תושב המקום אירח אותנו, הגיש לנו סעודה ואפילו הציע להחזיר לי את ביתי אם ברצוני "לחזור הביתה". "אנחנו זקוקים למוחות יהודים", אמרו האוקראינים והדגישו שיש צורך בפיתוח המדע והכלכלה ובבניית מפעלים.

ביקרתי גם בביתו של סבי בנימין, שבו נולדה אמי, וכן בבתיים שבהם גרו הדודים שלי, ישראל וישעיהו, ובני משפחותיהם. כאמור, כולם נרצחו.

ביקרתי גם בשרידיו של בית הכנסת הגדול בעיר צ'ורְטָקוב ומצאתי במרתף על הקירות תמונות של עשרת השבטים. הכול היה

שומם ומוזנח. ביקרתי ליד העיר טרנופול במחנות בורקה, סטופקה וקמיונקה. במחנות המוות האלה מתו היהודים מעבודה קשה, הרעבה ועינויים. הנותרים נשרפו למוות, על פי עדותם של תושבי המקום. חזרתי ארצה עצוב ומדוכדך. הטראומה שעברנו במלחמה התחדדה, התמונות שבו וצפו מול עיניי. חשתי שוב את הייאוש, את חוסר האונים ואת האכזריות הנוראה שחווינו אז. הצער והכאב לא הרפו ממני.

עם שושנה, בגיא ההריגה בטלוסטה. קיץ 1991. על המצבה נכתב: "לזכר קדושי טלוסטה והסביבה שהושמדו על ידי הנאצים בשנים 1942 – 1943..."

בפתח הבית שלנו. בבילצה זלוטה, 1991.

ליד בית הספר שלי בבילצה זלוטה, עם לוסי קפיר, בתם של הגויים שסייעו לנו, ומלווה מקומית (משמאל).

בארץ פנה אליי עיתונאי וביקש לפרסם את רשמי המסע. הכתבה פורסמה בקיץ 1991 ב"מוקד 81".

אברהם רינגל ורעייתו שושנה חזרו לא מכבר מאוקראינה עם מטען גדול של חוויות מרגשות. הווג רינגל ייצג את ישראל בביקור במקום בידוד עם עוד יהודים מרחבי מהעולם. מטרת הביקור הייתה להסיר את הלום מהאנדרטה שניבנתה במיוחד ע"י האוקראינים לזכרם של היהודים שנמלו במקום במלחמת העולם השנייה. הווג רינגל ביקר במקום שבו נולדו, 49 שנים לאחר שקצבו אותו. על חזיתתם ורשמיים של אברהם ושושנה המתגוררים ברמלה בכתבה הבאה.

"הייתי באוקראינה"

-מאת: אבי חזקיה-

בחדש אלו בדרך כלל עולים לבתי העלמין לבקש סליחה ומחילה. פוקדים את קברותיהם של יקירינו ועושים את חשבון הנפש. לאחר 49 שנות התרחקות מהגלות יצא אברהם רינגל ממפעלי מתכת רמלה בידוד עם רעייתו לבקר באזור הולדתו באוקראינה הרוסית. "יצאנו כמה יהודים מכל רחבי העולם כדי לבקר בבתי הקברות, בבתי כנסת עזובים, ובבתים של יהודים שאינם בחיים" מספר רינגל. במהלך ביקורו באוקראינה הגיע לבית שבו נולד והתקבל בחמימות רבה על ידי בני המקום, אוקראינים גויים, "הם הציעו לי להשאר שם ולהתגורר שם מחדש, קיבלו אותנו מאוד יפה והתרגשות הייתה עצומה" אמר רינגל. מטרתם של האוקראינים הייתה לבקש באמצעות היהודים שביקרו במקום בידוד עם אברהם ושושנה סליחה מעם ישראל על העוול שנגרם להם. כך סיפרו וקיוו שמסרים כאלה לא יישנו. "הביקור הזה היה מעבר לחוויה והתרגשות" מבהיר רינגל והוא ממשיך "רגשות אינם ניתנים להמחשה ולהעברה, אולם כל אחד יכול להבין כיצד הרגשנו במצב הזה לאחר 49 שנים. ביקרתי בבית סבי ובמקום שבו אימי נולדה, היה עצוב לראות את בתייהם של יהודים שאינם בחיים. בגליציה הנמצאת בגבול הרומני היו בתחילתה של המלחמה חצי מיליון יהודים, היה זה בשנת 1939, חיו שם יהודים בעלי תרבות ומסורת יהודית עשירה וביניהם גדולי תורה, רבנים ומשוררים כמו ש"י עגנון. הייתה שם תנועה ציונית חזקה". רינגל לא מצא את זה בזמן ביקורו, הוא פגש בכמה מצבות כמו בכל אצל הרבי הידוע ובצורטקוב שלא מכבר הקימו לזכרו מצבה. "ביקרנו גם בבתי כנסת עזובים" מספר רינגל "הכל היה שומם ומוזנח". רינגל ושושנה השתתפו בטכס הסרת הלוט מהמצבה "גל עד" שהקימו האוקראינים במיוחד

לכבוד הביקור "היה זה טקס מכובד מאוד, ומרשים מאוד" מציינים אברהם ושושנה ומוסיפים שנטלו בו חלק כ-600 איש וביניהם שני כמרים. אברהם מתאר "הייתה התרגשות עצומה וחוויה בלתי נשכחת, כל הפעמונים צלצלו בעיר בורשצ'וב וכלי התקשורת המקומיים סקרו את האירוע הנפלא. היו נאומים ודברי ברכה ואחד מהם נשאתי באוקראינית". בהמשך ביקרה המשלחת היהודית בעיר טלוטסה שהזכירה להם את הגטו שבו נכלאו. במקום נרצחו ביום אחד 3000 יהודים טהורים וזכים חפים מכל פשע. "נדמה היה לנו שכל הנשמות הקדושות והטהורות זועקים לנקמה ומבקשים רחמים בפני הקדוש ברוך הוא לשלומם של בני ישראל בגולה ובמדינת ישראל", אמרו אברהם ושושנה בקול חנוק מדמעות. היום הכל שומם מיהודים בגליציה, אין שם אפילו יהודי אחד, כולם עזבו, היו אף כאלה שנותרו בבדידותם אולם גל העלייה האחרון הציל אותם ממוות הם הצליחו לעלות לישראל. אברהם רינגל ורעייתו ממשיכים לסייר, הם מבקרים בבית הספר בו למדו. ברומטר ההתרגשות מגיע לשיא חדש. המשלחת היהודית כללה 45 איש, כולם אמידים ובעלי מקצועות מכובדים, האוקראינים ביקשו מהם להשאר שם "אנחנו זקוקים למוחות יהודים" אמרו, והדגישו שיש צורך בפיתוח המדע והכלכלה ובניית מפעלים כדי שיהיה להם תעסוקה. האוקראינים ראו באנשי המשלחת היהודית כמצילים למצבם הרע. לאחר שחזר ארצה אמר אברהם רינגל "זו הייתה חוויה בלתי נשכחת עם רשמים מאוד מאוד כבדים וחזקים, לאור מה שראיתי עלי לציון שחייבים לדאוג לבתי הכנסת במקום ולבתי הקברות במקום שנראים מוזנחים ופרוצים. הייתי מציע ליהודים מכל רחבי העולם לבוא לבקר במקום ואולי זה יהווה בית ספר לדורות הבאים שיבינו שעם בלי מדינה ובלי יסוד תחת רגליהם לא יכול להתקיים.

הנצחה וזיכרון

משום מה לא סיפרנו לילדינו על האסון שפקד את יהודי אירופה ובתוכם את משפחותינו. אני, וניצולים רבים שכמותי, לא רצינו להעמיס על ילדינו את הזוועות ולכן נמנענו מלתאר. אולי חששנו שדיבורים על השואה עלולים לפגוע בהם, אולי קיוונו שחיי היום-יום ידחיקו את המראות הקשים. אולם מאחורי החזות המכובדת שיצרתי, של תעשיין, המנהל את עסקיו בצורה עניינית, מסתתר אדם שראה את בני עמו מושפלים ונרדפים. הכול נשמר בזיכרוני כאילו זה היה אך אתמול, והשתיקה העיקה עלי מאוד. הזיכרונות אינם "מחלה חולפת" והכאב לא קהה מעולם.

בשנות השבעים התחילו ללמד בבתי הספר את נושא השואה. אז החלו נכדים להתעניין באסון שפקד את יהודי אירופה ואת המשפחות שלהם במיוחד. מדי פעם ביקשו ממני לבוא לבתי ספר ולספר על הגטאות ועל המחנות. גם נכדיי החלו לשאול שאלות. הם, דור שלישי לאחר השואה, מתעניינים בשואה יותר משהתעניינו בזמנם ילדינו. כיום משתתפת משפחתי כולה בפעילויות שונות להנצחת השואה.

כדי להנציח ולזכור את הנרצחים קיימנו מדי שנה אזכרה בבית הכנסת על שם קדושי השואה ברמלה. תרמתי דלת שיוצרה במפעל שלי והקדשתי אותה לקהילת פִּילֶצָה זְלוֹטָה שהייתה ואיננה. הכתב נחרט בצורת מצבה עם נר תמיד.

עד היום אני חבר בבית הכנסת, מתפלל בו בשבתות ובחגים. אני רוצה להרגיש כיהודי. אולי בתת-הכרתי אני מאמין שניצלתי בזכות ההשגחה העליונה. אבל יש לי פקפוקים: הרי איזו מין השגחה עליונה היא זו שמחד גיסא הצילה אותי ומאידך גיסא אפשרה את הזוועות הנוראות, את ההתייחסות אל בני עמי כאל תת-אדם, ורציחתם של כה רבים וטובים.

בשנת 1993, כשנתיים לאחר ביקורנו באוקראינה, החלטתי להקים אנדרטה בבית העלמין ברמלה. הכנתי אנדרטה ממתכת, כשלושה מטרים גובהה, יש בה שש משואות, וכתובת לזכר ששת המליונים שנספו.

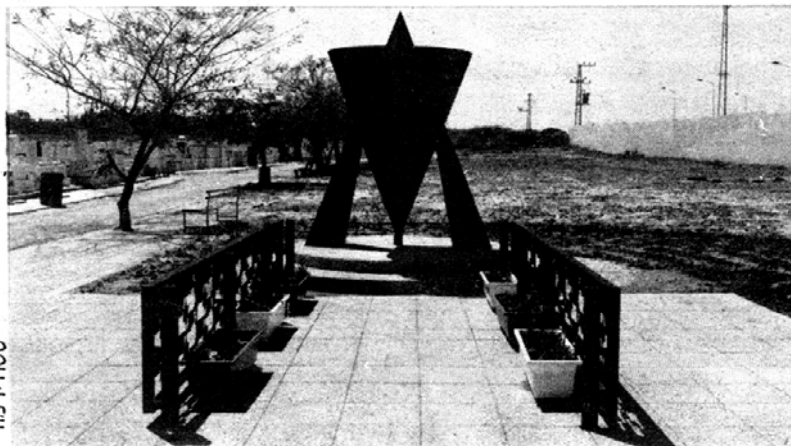
מדי שנה, ביום הזיכרון לשואה ולגבורה, מתקיים למרגלותיה טקס בהשתתפות מאות מבוגרים ותלמידים. מדליקים משואות, אומרים תפילה, קוראים פרקי תהלים, נשמעים נאומים על ידי מכובדי העיר: הרב גלזר, וראש העיר מר יואל לביא, ומסיימים בהנחת זרי פרחים ובשיר 'התקווה'.

משפחתי תורמת את חלקה לקיום הטקס, ילדיי ונכדיי משתתפים בו בקביעות. גם חברת הילדות שלי, לאה קיפר, מקריאה בפני הקהל פרקים מזיכרונותיה. את אחד השירים שכתבה ביידיש, תרגמה לעברית והקריאה בטקס שנערך באפריל 1998 - אני מביא כאן במלואו.

מי יספר? / לאה קיפר

בכי הילדים מגיע עד לב השמים, הצפיפות מחרידה. איפה אלוהים? אנא ישועה! ישועה! מי יתאר "המשלוח" שהגיע למקום? כשנפתחו לרווחה שערי הגיהנום, ללא כוח, מורעבים וחלשים, נפלטו החוצה חצי מתים. למעלה השמים, למטה ביתנים, חיות אדם חוטפים מאימהות ילדים. ומי יספר על זרועות ועליהן מספרים? על שלדי אדם שבקושי זזים, לבושים סחבות עשויות בדים מפוספים, וטלאי צהוב על הבגדים. חולים וחלשים מסתירים את פצעייהם וחולשתם, יקיריהם מזמן נעלמו עם העשן. ובאותה עת בכנסיות פעמונים צלצלו המוני גויים צהלו ושרו, השבח לישו שעשה להם נסים, ושחרר אותם מהיהודים השנואים. עמי עולם, אטמתם את אוזניכם, עצמתם את עיניכם, קולכם נדם! עולם כמנהגו נהג כשיהודים בערו, כשדם יהודי נשפך. הוריי, אחותי, אחיי וכל המשפחה, אתם שלקבר ישראל לא זכיתם, אתם שהייתם קרבנות השואה השורות האלו תהיינה לכם מצבה.	שנים חולפות ונעלמות ואתן דור של זוועות דור של כאב, דור של אימה דור של חורבן, דור של הכחדה. ספינת הזמן של ניצולי השואה מתרחקת במהירות איומה מעל ים של דמעות, דם וזיעה לתוך השכחה. בלילות אפלים, בלילות ללא שינה עדיין נשמע הד ממעמקי האדמה מקברי אחים, מארובות ומשרפות שומעים אנחות, שומעים זעקות: לא לשכוח! לא לסלוח! עליכם הנותרים, עליכם הניצולים, לכתוב ולספר לדורות הבאים, כי בחלוף הזמן, מי ידבר? ומי יספר? על מחנות השמדה, על גטאות ועל הסגר. על רעב וצמא. ומי יספר על עמודים שקרסו? על קהילות מפוארות שהלכו ונמחקו? על עיירות עתיקות שבערו ונחרכו? ומי יספר על מרתף חשוך קודר, מעופש, קר ורטוב? על משפחה שלמה, כולם בטיפוס חולים עזובים מאנשים, נשכחים מאלוהים? מי יזכור האומללים, הנואשים, שהובלו כמו בהמות בקרונות רכבת סגורים וחתומים, ללא מקום לעמוד, ללא מקום לשבת, ללא מזון, ללא טיפת מים.
--	---

גילוי אנדרטת השואה

סטודיו מור

מר אברהם רינגל, ניצול שואה ואחד מהתעשיינים הוותיקים של רמלה החליט להקים אנדרטה מיוחדת לזכרם של ששת המליונים. בדיוק 50 שנה לאחר שהצבא האדום שיחרר את שארית הפליטה מידי הרוצחים הנאצים, מימש אברהם רינגל את רצונו העז להנציח באנדרטה מיוחדת (כ-3 מ' גובה) בהשקעה של אלפי דולרים, ובכך לזכור ביום השואה ולא לשכוח. השבוע נחנכה האנדרטה ואחד מנושאי הדברים לזכרם של הניספים היה אברהם רינגל שהזכיר בדבריו את דרך הייסורים הארוכה שהותירה אותו בחיים.

8.4.94

מאת: אברהם דינגל

יום השואה תשנ"ד

שבמשך שנים רבות באו אלי בחלום קרובים וחברים שניספו בשואה והייתי קם בבוקר שבור. זה רדף אותי כל הזמן עד שיום אחד החלטתי לעשות מעשה, הלכתי לבית כנסת, הדלקתי נרות וגם בבית דולק זה שנים רבות "נר תמיד" וככה ניתנה לי מנוחה, אבל עדיין לא הרגשתי די בזה וכל הזמן חשבתי איך להנציח את זכרם של יקירינו לדורות הבאים. כך נולד הרעיון לתרום דלתות לבית הכנסת ע"ש "קדושי השואה", שם הצבתי מצבת זכרון עם נר תמיד לזכר העיירה שלנו.

לפני שנתיים וחצי כשנפתחו שערי רוסיה לכניסת יהודים נסעתי יחד עם משלחת להקים גל עד לזכר הנופלים במזרח גליציה שבאוקראינה ובהשתתפות הרב מקייב וכ- 500 גויים התקיים הטכס בהסרת הלוט מהאנדרטה. מכיוון שעדיין חשבתי שזה לא די החלטתי לבנות מצבת זכרון בעיר רמלה, ובמאמץ משותף ובעזרת ראש העיר וצוות מפעלי העירייה ואנשי המועצה הדתית הוקצב שטח בבית הקברות במקום שאנחנו נמצאים בו והנה האנדרטה לפניכם.

הרשו נא לי להודות למספר אנשים אשר תרמו רבות ועזרו לי בביצוע הטכני והראשון מר שלמה כץ על הרעיון האומנותי ועובדי חברת דינגל שעשו את מלאכתם הנאמנה, אהרון בר טל בנושא ההכנות ודוד דהמן, משה נאמני ועיסא על הביצוע הטכני.

בדיוק "יובל" 50 מלאו ליום בו הצבא האדום שחרר אותנו מידי הרוצחים הנאציים הגרמניים והאוקראינים. יצאנו מהמחבוא ולא האמנו שאכן הרגע הגדול הגיע. נשארו כמו בחלל ריק בלי לדעת ממה להתחיל, האם עלינו לבכות על כל אלה שלא זכו לרגע הגדול הזה? או עלינו לשמוח שנשארו בחיים? אם כן ממה להתחיל? צריך לחשוב איך לבנות עתיד עם כל הכאב שבלב ולהפריד מהמקום הארור הזה שכל האדמה בו ספוגה בדם יהודי, גברים, נשים וטף ואי אפשר לדרוך עליה. פצע גדול כזה לא ניתן לרפא תוך זמן קצר והכאב והסבל היה גדול בכדי לספר למישהו כי כל בר דעת עם מוח מפותח לא יבין את זאת. יקח עוד זמן רב ועוד יסופר הרבה על האסון הגדול שפקד את העם היהודי באירופה וכל עוד שישנו דור שאפשר לקבל ממנו מידע ועדות ישירה צריך להעמיק יותר את התודעה לדורות הבאים כדי שידעו ולא ישכחו בדורות הבאים. לכן אחרי שהתאוששנו מעט השתדלנו לחשוב ולהגיע למקומות מסויימים באירופה כמו פולין איטליה ועוד ארצות. בשיתוף עם שליחי הארץ והסוכנות היהודית התארגנו שארית הפליטה במטרה להגיע בדרך לא דרך לארץ כדי להתחיל חיים חדשים. יחד עם זאת לא שכחנו אף לרגע את יקירינו שנרצחו ע"י הנאצים הגרמניים ועמים אחרים. אני יכול לספר

פורסם בעיתון "השבוע".

דלת בית הכנסת שהקדשתי לזכר קהילת בילצה זלוטה.

מדי שנה בשנה אני נוהג לשאת דברים ביום השואה.

נר זיכרון ליהודי פילצ'ה זלוט'ה

ואלה שמות הנספים בשואה, רובם נרצחו על ידי הנאצים ועוזריהם האוקראינים

1	איידלמן פייביש	26	ברוקנר הניה	50	ליבלינג בינה
2	איידלמן ביילה			51	ליבלינג אליעזר
3	איידלמן זאב ווה	27	גולדהבר משה		
		28	גולדהבר זיסל	52	ליכטנהלץ פסיה
4	אלברגר שרה	29	גולדהבר חיה	53	ליכטנהלץ אברהם
5	אלברגר מניה			54	ליכטנהלץ טוביה
6	אלברגר מאיר	30	גרוס משה	55	ליכטנהלץ סוסיה
7	אלברגר וולף	31	גרוס רייזה		
		32	גרוס מניה	56	ליכטנהלץ פנחס
8	אלברגר מנדל	33	גרוס פניה	57	ליכטנהלץ פסיה
9	אלברגר אדלה	34	גרוס סימה	58	ליכטנהלץ שמשון
10	אלברגר שרה			59	ליכטנהלץ פייגע רחל
		35	הרשקוביץ שמרל	60	ליכטנהלץ גיטל
11	אופנצ'לר רחל	36	הרשקוביץ פרל	61	ליכטנהלץ חמישה ילדים נוספים שאת שמותיהם, לצערי, אינני זוכר.
12	אופנצ'לר חנה	37	הרשקוביץ משה	62	ליכטנהלץ
13	אופנצ'לר גיציה			63	ליכטנהלץ
		38	וקסלבלאט לייצה	64	ליכטנהלץ
14	ברנדס בייריש	39	וקסלבלאט אריה לוניה	65	ליכטנהלץ
15	ברנדס שיפרה				
16	ברנדס מנדל	40	זילברמן ביילה	66	מורגנשטרן דולי
17	ברנדס שרה	41	זילברמן הניה	67	מורגנשטרן הניא
18	ברנדס עובדיה	42	זילברמן לויזר	68	מורגנשטרן פאפי
19	ברנדס חנצ'ה	43	זילברמן בנימין	69	מורגנשטרן זוסיה
20	ברנדס לייב				
21	ברנדס ינטה	44	ליבלינג ישראל	70	נגלר מרדכי
		45	ליבלינג בלומה	71	נגלר חיה
22	ברוקנר אהרון	46	ליבלינג לוניה	72	נגלר אברהם
23	ברוקנר מלכה	47	ליבלינג טאובה (טוניה)	73	נגלר הניה
24	ברוקנר פרידזה	48	ליבלינג יהושע	74	נגלר הרש
25	ברוקנר זאב ווה	49	ליבלינג פרומה	75	נגלר סושה

76	קאופמן אליעזר	97	ריינשטיין פריידה
77	קאופמן חנה	98	ריינשטיין גוסיה
78	קאופמן אסתר	99	ריינשטיין זינו
79	קאופמן דוד (דוגי)	100	ריינשטיין מלכה
80	קאופמן נתן	101	ריינשטיין לייקה (לאה)
		102	ריינשטיין פלה
81	קימלמן אליהו	103	ריינשטיין יוניה
82	קימלמן מינצה		
83	קימלמן סוניה	104	ברנדס אהרון
		105	ברנדס מלכה
84	קימלמן מנדל		
		106	שטנצלר שרה
85	ריינשטיין חיים	107	שטנצלר הרש
86	ריינשטיין לייצה	108	שטנצלר מחצ'ה
87	ריינשטיין פייה	109	שטנצלר יעקב
88	ריינשטיין נטל		
89	ריינשטיין יינגל	110	שיינהולץ משה
90	ריינשטיין ישראל	111	שיינהולץ רחל
91	ריינשטיין פרל		
		112	שצברג ברל
92	ריינשטיין סניה	113	שצברג חנה
93	ריינשטיין רחל	114	שצברג מוניה
94	ריינשטיין חנה	115	שצברג חיה
95	ריינשטיין מינצה		
96	ריינשטיין פלה	116	רוזנצוויג רחל (מימע רחל)

מתי מעט ניצולים שרדו, ואלה שמותיהם:

1	אלברגר צבי, בעלה של שרה	11	קאופמן לאה, בתם של אליעזר וחנה
2	אלברגר יעקב בנם של צבי ושרה	12	קימלמן שיינצה, אשתו של מנדל וילדיהם:
3	אלברגר לייב, אחיו של מנדל	13	קימלמן שרה
4	הרשקוביץ מניה	14	קימלמן צ'רנה
5	הרשקוביץ יעקב (יענקל)	15	קימלמן שלמה
6	וקסלבלאט מוניה, בעלה של לייצה	16	שטנצלר לוסיה, בתם של מחצ'ה והרש
7	וקסלבלאט סיומה, בנם של מוניה ולייצה	17	רינגל פסיה
8	ליכטנהלץ זלמן, בעלה של פסיה	18	מלכה שטיינבך לבית רינגל
9	ליכטנהלץ אהרון, בנם של זלמן ופסיה	19	רינגל אברהם
10	נגלר ישראל, בנם של מרדכי וחיה		

אפילוג

יותר משישים שנה חלפו מאז כבשו הנאצים את כפר הולדתי בִּילְצָה זְלוֹטָה. במשך עשרות השנים שחלפו מאז אני נושא בתוכי את השואה וחש שחובתי לשמש פֶּה לאנשים שנספו. עם הגיעי לגבורות חשתי שעלי להזדרז ולהעלות את הדברים על הכתב שהרי אין האדם יודע את גורלו ואת הזמן. נאמר במקורותינו: "כי עפר אתה ואל עפר תשוב" (בראשית מ, יט). גם קהלת כתב: "לא ידע האדם את עֲתוֹ" (קהלת ט, יב). לכן, מאחר שהזמן של כל אחד מאתנו בעולם הזה קצוב, רציתי לאפשר הצצה אל אוקראינה של אותם ימים, אל הגטאות ואל מחנות העבודה. מי שירצה ללמוד עוד על התקופה ההיא, ימצא בדפים אלה פיסת מידע נוספת לתמונה הכוללת.

השנים הראשונות בארץ לא היו קלות, אך אין מאושר ממני שהגעתי לכאן. במבט לאחור אני מאמין שהצלחתי "לבנות ולהיבנות בה". השיבה לציון ותקומת העם בארצו עדיין נתפסות בעיניי כהצלחה של התנועה הציונית. אמנם איני מאושר מכל הנעשה בארץ, אך אני מאושר שאני ומשפחתי וצאצאינו חיים בארצנו.

אולי לא רבים הם ילידי הארץ המתפעלים מהעובדה שיש לנו מדינה משלנו, עם דגל יהודי והמנון; בעיניהם הדבר מובן מאליו. אולם בני דורי אשר יודעים מה זאת גלות, מכירים את תחושת הזרות

בארץ שאינה שלך. לעולם נתייחס ביראת כבוד ובגאווה למדינה ולהישגיה.

כתבתי את ספרי בעיקר למען הדורות הבאים, על מנת להראות כי אף במצבים חסרי כל תקווה, כאשר מתמידים ולא נשברים - ניתן לשרוד. אתם, ילדינו ונכדינו, פרי אהבתם של הדור שלי, הבאתם לנו אור, שמחה ועונג רב. אני תקווה שהשם יברך אתכם שתורבו את זרעכם "כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם וְכַחֲלֹ אֲשֶׁר עַל-שְׁפַת הַיָּם" (בראשית כב, יז). אמן ואמן!

אברהם ושושנה רינגל, רמלה 2003.

"שמענו רעמי תותחים כבדים כאילו יורים ממש מאחורי הבית... נאלצנו לברוח מהאזור לפני שהגרמנים יגיעו שוב אל העיר. ברגליים נפוחות התחלתי לברוח לכיוון הצבא האדום. ראיתי בחורות שרצו יחפות בשלג. כולם ברחו, אחוזי אימה... לא רחוק מהעיר קופיציניץ עברנו יער גדול, מצדו האחד היו רוסים ומצדו האחר הגרמנים. הם לחמו וירו זה על זה ואנחנו בתווך. בנס לא נפגענו... פתאום אני שומע מישהו צועק אליי: "אברהם, בבקשה עזור לי". אלי מנדל כהן, יהודי גבוה... נשא ילדה קטנה בזרועותיו וילדה נוספת, כבת שבע או עשר, הולכת לצדו. הילדות הגיעו למחנה ללא הוריהן ומנדל ואשתו אימצו אותן. בדרך נפטרה ילדה אחת מהקור והוא המשיך לשאת אותה בזרועותיו, השנייה הייתה עדיין בחיים, אך נראתה תשושה וחלשה מאוד. לקחתי אותה בזרועותיי... חיממתי לה את הידיים וכך הלכנו עד שהגענו לפנות בוקר לקופיציניץ. קצינים רוסיים ראו אותנו והורו לכומר לפתוח מיד את דלת הכנסייה ולהכניסנו פנימה. לקראת בוקר הגיעה פקודה להמשיך לנוע, כי ייתכן שהגרמנים ייכנסו אל העיר. כהן ואני לקחנו את הילדה שנפטרה וקברנו אותה בבית עזוב... בקושי הצלחנו לגרד מעט אדמה קפואה ולכסות את הגופה הקטנה".

מתוך ספרו האוטוביוגרפי של אברהם רינגל, הנפתח בתיאור ילדותו בקהילה יהודית אדוקה ושלווה בכפר אוקראיני, דרך החורבן הנורא במלחמת העולם השנייה בהיותו כבן תשע-עשרה. בסיפורו שזורות תמונות ממלחמת ההישרדות העיקשת והנואשת שלו ודאגתו להצלת אמו ואחותו. כן מתואר עולמם של צעירים ניצולי השואה שקמו מההריסות, השתקמו, עלו ארצה, לחמו במלחמות ישראל, בנו ונבנו בה. לדברי רינגל, סיפורו אינו אלא שיקוף היסטורי של רבים מבני דורו, אולם למעשה זהו סיפור חריג ומרתק על אדם בעל כוחות נפש גדולים, ששרד והגשים חזון. מבלי לבוא בדרישות וטרוניות, אלא בזכות חריצותו ונחישותו הקים רינגל מפעלי מתכת ונעשה לאחד התעשיינים המובילים בתחום.

דרך זווית הראייה של רינגל מתחדדת הבנת המושג "משואה לתקומה" ונפרש פן נוסף בהיסטוריה של עם ישראל בדורות האחרונים.